PETRU BONA
NICOLETA GUMĂ
LIVIU GROZA

CARANSEBEŞ

Contribuţii monografice

PETRU BONA, NICOLETA GUMA, LIVIU GROZA

CARANSEBEŞ

700 de ani de atestare documentară

(contribuţii monografice)

— CARANSEBEŞ 1990 —

TEHNOREDACTOR: ING. ION MANOLE
ILUSTRAȚIA FOTO: LUCIAN IONESCU
EXECUȚIA GRAFICĂ: DAN FRASINEANU

CUPRINS

Cuvînt înainte / 5
Cadru natural / 7
File de istorie / 11
Bibliografie selectivă / 147
Rezumat în limba franceză / 150
Rezumat în limba engleză / 152
Rezumat în limba germană / 153
Imagini Caransebeşene / 155
Planul oraşului Caransebeş
Harta turistică a zonei Caransebeş

CUVÎNT ÎNAINTE

Prin prezenta lucrare ne adresăm caransebeşenilor şi nu numai lor, cu cîteva incursiuni în îndelungata istorie ce a pulsat pe vatra oraşului Caransebeş. Departe de a considera acesta un studiu încheiat, ne-am străduit să aducem în actualitate rezultatul cercetărilor efectuate de colectivul muzeului caransebeşean în toate laturile ce vizează istoria trăită în depresiunea Caransebeşului. În paginile afectate am pornit de la cadrul natural la care am adăugat, cum era şi firesc, paginile de istorie care se vreau o completare documentatei monografii a oraşului apărută în anul 1909 sub semnătura lui Andrei Ghidiu şi Iosif Bălan.

Ni s-a părut un fapt inexplicabil că acest oraş cu o bogată istorie să fie atît de vitregit în a avea o monografie care să analizeze dezvoltarea sa sub toate aspectele. Avem toată convingerea că această lucrare constituie un început pe care se poate broda un studiu mai bogat, atît în formă, dar mai ales în conţinut.

Autorii se adresează tuturor cititorilor indiferent de pregătire, cu căldura specifică bănăţeanului care îşi descrie locurile natale. Sîntem conştienţi că mulţi din cei care vor răsfoi lucrarea, sau îi vor acorda mai multă atenţie studiind-o, vor găsi pagini albe sau insuficient tratate. Vom primi cu multă bucurie propunerile pentru îmbogăţirea sau îndreptarea unor minusuri chiar dacă vom observa că în acestea au fost strecurate şi picături de venin.

Pentru reuşita volumului am fost ajutaţi de oameni de bună credinţă care s-au alăturat intenţiei noastre.

Am face o nedreptate dacă nu am aduce şi pe această cale mulţumirile noastre colegilor de la muzeu ca Ionescu Lucian, care prin ilustraţia cărţii ne arată ceea ce a fost.

Credem necesar să aducem mulţumirile noastre colegului Dan Frăsineanu, care cu mîna-i de artist ne-a desenat planurile şi machetele planşelor de care aveam nevoie.

Ne face plăcere să mulțumim profesorilor Eleonora Bunea, Lavinia Melnic, Sabina Popa, Rodica Zaharia şi Tremmel Burian Theresia, care s-au plecat cu grijă asupra lucrărilor ce le-au tradus, lucrări ce au devenit izvoare nesecate pentru autori.

Nu putem să nu amintim şi să mulțumim în acelaşi timp colegilor de la muzeu, Elena Marta şi Daniela Urziceanu, care au corectat şi dactilografiat materialul în vederea tipăririi.

Aducem de asemenea, şi nu în ultimul rînd, mulțumirile noastre Dr. Vasile Mircea Zaberca şi Ada Cruceanu de la Inspectoratul județean al culturii care ne-au îndemnat să pornim la drum ajutîndu-ne moral şi material ca lucrarea să vadă lumina tiparului.

Ne adresăm în finalul cuvîntului nostru cititorilor pentru care am scris această carte cu rugămintea de a vedea în ea parte din istoria neamului nostru care s-a jertfit pentru ca dreptatea și libertatea să triumfe. Lor, acelor luptători credincioşi şi dumneavoastră, dragi cititori, vă dăruim munca noastră ce am inserat-o în paginile ce urmează. Fie ca ea să satisfacă exigențele dumneavoastră şi să vă potolească setea de istorie românească. Dacă am reuşit cît de puțin aceasta, avem mulțumirea că ne-am făcut datoria.

Autorii

CADRUL NATURAL

Situat pe Valea rîului Timiș, aproximativ la jumătatea distanței dintre Timișoara și Orșova, orașul Caransebeș ocupă o poziție centrală în cadrul acelei zone de contact morfologic, climatic, biogeografic și o geoeconomic care este depresiunea ce-i poartă numele, și care constituie o unitate geografică relativ distinctă.

Avînd o conformație de grabăn, depresiunea Caransebeșului apare sub forma unei cuvete ovale, cu axa mare pe direcția NV—SE, din care se desprind două trimiteri: una direcție E—V, iar cealaltă cu direcția N—S, corespunzînd văilor celor două rîuri, respectiv Bistra și Timișul superior. Ea este delimitată de Munții Poiana Ruscăi care o mărginesc spre nord, Masivul Godeanu, care se ridică spre est și Munții Semenicului înspre vest, culmile prelungi ale acestora din urmă coborînd lin spre nord și pierzîndu-se în Cîmpia Lugojului.

Reprezentînd, deci, o depresiune intramontană care desparte munții înalți și masivi din nord, și est, de dealurile joase din vest și din cîmpia din nord-vest, în cuprinsul său se întîlnesc cele trei forme de teren clasice: munții, dealurile și cîmpia. Fiecare dintre acestea au constituit pentru locuitorii zonei bazele unor ocupații diversificate și complexe în decursul timpului, oferindu-le mijloace de trai numeroase și variate.

Cele trei mari complexe muntoase, care par a sugruma depresiunea Caransebeșului, nu împiedică circulația ei — mai degrabă — o dirijează pe anumite direcții. Atît culoarul Timiș-Cerna cît și Valea Bistrei constituie străpungeri a acestor munți, care formează nu numai căi de pătrundere dinspre această regiune centrală către cele mai îndepărtate, ci şi — prin caracterele pe care le prezintă — înlesnesc legătura dintre aceste unităţi geografice naturale. Intersectarea acestor căi de comunicaţie naturală în zona oraşului Caransebeş, au constituit unul dintre elementele principale ce au condus atît la dezvoltarea oraşului cît şi a întregii depresiuni ce-i poartă numele.

Constituind cea mai importantă aşezare umană din cadrul acestei unităţi geografice, oraşul Caransebeş reprezintă şi centrul administrativ, social, cultural şi economic al acesteia.

Din punct de vedere geografic oraşul se desfăşoară aproximativ între confluenţa Bistrei cu Timişul (la nord) şi cea a Sebeşului cu Timişul (la sud) fiind situat într-un fel de depresiune (altitudinea medie 280—300 m; Corcana 489 m; Dealu Mare 639 m; La Scaun 353 m) creat de pătrunderea cîmpiei dinspre N—V pe traseul Văii Timişului, printre masivele muntoase înconjurătoare. Întinderea celor două sisteme de falii aproape rectilinii — primul cu direcţia meridiană, celălalt cu direcţia ortogonală — precum şi confluenţa celor două rîuri, Timişul şi Bistra, care urmăresc două şanţuri, au determinat lărgirea bruscă a cîmpiei, creînd aici o mică zonă depresionară.

Această depresiune joasă, împreună cu cele trei trimiteri ale sale (două pe Valea Timişului, în amonte şi aval de Caransebeş, şi a treia pe Valea Bistrei), constituie o zonă de separaţie netă între cele trei masive muntoase înconjurătoare. În comparaţie cu munţii din jur, dealurile Buziaşului apar asemenea unei ferestre prin care regiunea joasă a Caransebeşului se leagă de Cîmpia Banatului.

Din punct de vedere al genezei geo-morfologice se poate susţine, deci că zona în care se află amplasat oraşul Caransebeş a luat naştere iniţial din întîlnirea în „unghi drept a celor două sisteme de falii rectilinii (a Timişului şi a Bistrei)". Ulterior, această zonă a constituit (pînă la mijlocul poliocenului) un golf al fostei Mări Panoice care, — după retragerea acesteia — a fost umplut treptat de depunerile aluvionare aduse de apele curgătoare, care coborau din munţii înconjurători.

În prezent, zona este formată dintr-o regiune centrală, foarte joasă, mărginită de terase de vîrstă cuaternară, care se prezintă sub forma unor trepte de amfiteatru. Contactul dintre regiunea joasă şi munţii înalţi este format de dealurile „neogene", care au încă o slabă dezvoltare.

Poziţia oraşului Caransebeş în acest bazin adăpostit de vînturi îl face să beneficieze de o climă de tranziţie între cea alpină a munţilor estici şi cea stepică, a cîmpiei de la vest de dealurile Buziaşului.

Demn de remarcat este şi faptul că, spre exemplu, luna ianuarie înregistrează valori de temperatură ceva mai ridicate la Caransebeş faţă de alte localităţi din Cîmpia Română situate la aceeaşi altitudine. Acest fenomen se explică prin invazia destul de frecventă a maselor de aer maritim subtropical ce se deplasează din Bazinul Mediteranean spre E—NE.

În acest context, se poate constata că, atît în lunile de vară cît şi în cele de iarnă, Caransebeşul beneficiază de temperaturi relativ moderate, în timp ce cantitatea medie anuală de precipitaţii este în jur de 800 mm. Deşi înconjurat de înălţimi oraşul Caransebeş are o temperatură medie anuală de 11,5°C.

Solul care acoperă formele de relief din zona Caransebeş sînt hidromorfe şi, mai ales, podzolice, în timp ce subsolul este alcătuit pînă la mari adîncimi de roci friabile (marne, nisipuri şi pietrişuri) şi permeabile, lipsite de produse minerale.

În regiunea Caransebeşului se îmbină culturile de cereale ce pătrund pe Valea Timişului, cu acelea ale pomilor fructiferi care acoperă dealurile făcînd trecerea între zona joasă şi aceea a munţilor din jur. Aceste culturi alternează deseori cu pădurile, care — împreună cu fîneţele ce le întrerup — coboară uneori pînă în apropiere de luncile apelor curgătoare.

Fiecare din acestea constituie domenii economice diferite, care pun la îndemîna locuitorilor produse numeroase şi variate.

Apele curgătoare prezintă un puternic caracter torenţial, ceea ce a creat necesitatea îndiguirii a două dintre ele (Timişul şi Sebeşul) în dreptul Caransebeşului. Terasele Timişului sînt brăzdate de numeroase văi seci, „ogaşe" deosebit de caracteristice acestei regiuni.

Așezat la capătul de nord al culoarului Timiș-Cerna, culoar ce a fost întotdeauna o regiune de vie circulație, fiind singura cale de pătrundere dinspre Oltenia spre inima Banatului, orașul Caransebeș este un important nod de comunicație, aici întretăindu-se importante căi rutiere cu direcția generală N—S și V—E, care înlesnesc circulația și schimburile economice dintre regiuni diverse. Șoselele și căile ferate ce trec pe aici leagă nu numai însemnate centre comerciale și industriale ale Banatului (Timișoara, Reșița, Lugoj, etc.) cu cele de peste munți (Craiova, Petroșani, Hunedoara, Deva, București, etc.) dar și mari regiuni geomorfologice deosebite: Cîmpia Banatului, Cîmpia Dunării de Jos și Podișul Transilvaniei.

Beneficiind de acest ansamblu de condiții naturale, Caransebeșul s-a manifestat încă de timpuriu ca un important centru al vieții politice, economice și culturale din acest colț de țară, cunoscînd astăzi o dezvoltare complexă sub aspect economic, social, edilitar — urban și pe planul vieții spirituale.

Avînd în prezent o populație de aproximativ 38.000 locuitori, orașul beneficiază — prin configurația sa cu totul deosebită față de celelalte orașe ale județului Caraș Severin — de o dezvoltare echilibrată și armonioasă în jurul vechiului său centru civic, localizat în intersecția celor trei drumuri principale care-l străbat: spre Timișoara, Băile Herculane — Orșova, Oțelu Roșu — Hațeg.

Alături de celelalte activități economice, Caransebeșul se detașează pe plan industrial printr-o puternică industrie de exploatare și prelucrare a lemnului (prin intermediul unui mare combinat de profil), dispunînd — totodată — și de o importantă întreprindere constructoare de mașini.

O rețea stradală bine conturată, avînd un aspect edilitar în curs de modernizare, dispune în același timp de edificii structurale compacte, multe dintre ele avînd o mare valoare arhitecturală și istorică.

În același timp orașul dispune de baze turistice și de agrement proprii (Teiușul), fiind situat și într-o zonă de interes turistic deosebit, în apropierea stațiunilor climaterice Muntele Mic, Poiana Mărului, Muntele Semenic și Băile Herculane.

FILE DE ISTORIE

Vestigiile cele mai vechi ale vieţii umane pe vatra oraşului Caransebeş se pierd în negura îndepărtatelor vremi.

Cu toată lipsa cercetărilor sistematice efectuate pînă în prezent, avem totuşi suficiente indicii care permit să se plaseze în paleoliticul superior cele dintîi urme de locuire în perimetrul actualului oraş (Fig. 1). Descoperirile întîmplătoare de unelte paleolitice pe terasa Sebeşului, în imediata apropiere a oraşului presupune existenţa omului paleolitic pe aceste meleaguri. În locul numit „Carbonifera Veche“ din Caransebeşul Nou au fost găsite mai multe silexuri, lame din silex au mai fost găsite şi în perimetrul satului Jupa. (Fig. 2).

Epoca neolitică caracterizată prin aşezări umane de mare întindere localizate în special pe terasele

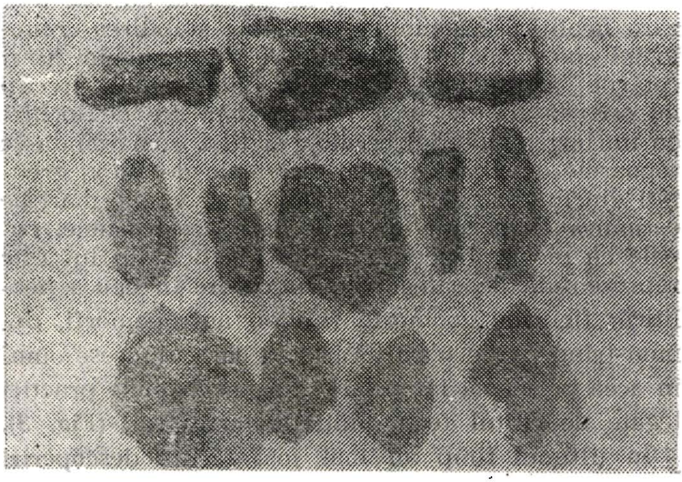

Fig. 1. Silexuri paleolitice

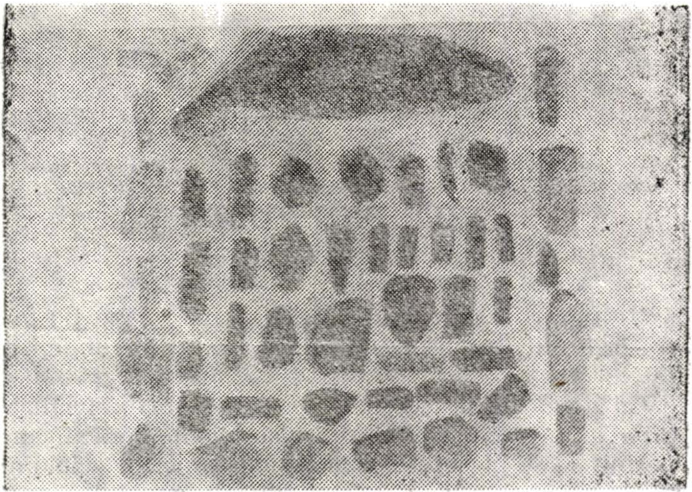

Fig. 2. Silexuri și lamele de obsidian

joase ale rîurilor, unde locuitorii practicau agricultura și creșterea animalelor este dovedită prin așezarea descoperită în satul Iaz și Caransebeș în punctul „Dîmb", unde sub una din necropolele orașului antic Tibiscum a apărut material specific culturii Starcevo-Criș.

Dar una din cele mai importante descoperiri din orașul Caransebeș este cea de la Balta Sărată, așezare neolitică însemnată și pentru stabilirea cronologiei epocii neolitice din sud-vestul României. Cercetările arheologice efectuate aici în anii trecuți au scos la lumină mai multe complexe de locuire cu un bogat material ceramic și litic, remarcîndu-se topoarele de piatră, așchii și lamele de silex, greutăți din lut ars, etc. Se remarcă apoi vasele mari de ceramică cu corpul aproape sferic, castroanele, cupele cu picior, fructierele, etc. Plastica din lut este reprezentată de categoriile cunoscute în epoca neolitică: figurine zoomorfe și idoli antropomorfi, demonstrînd pe de o parte arta la care ajunsese omul în acea perioadă, iar pe de altă parte unele practici legate de cultul fecundității și fertilității. (Fig. 3).

În ultimul timp au mai fost făcute descoperiri de așezări neolitice în apropierea Școlii cămin nr.

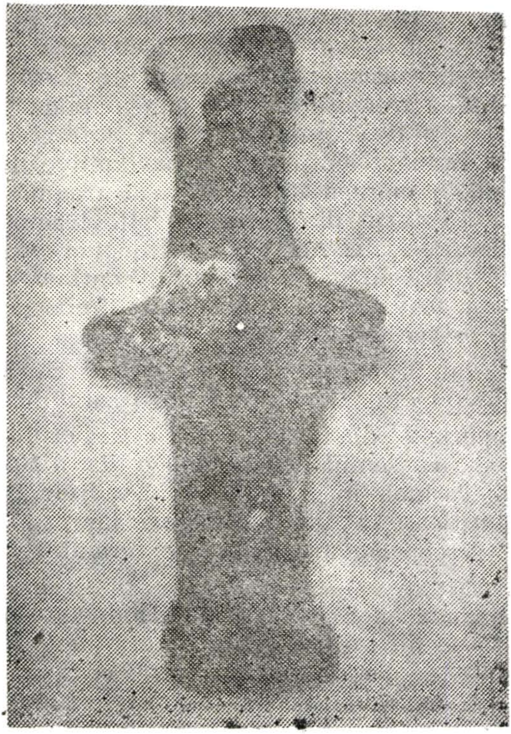

Fig. 3. Statuetă antropomorfă neolitică

11 și în zona Fabricii de pîine „Cîmpul lui Poșta“, „Cîmpul lui Andrei“, Șesul Roșu, I.R.T.A.

Din epoca bronzului sînt cunoscute mai multe puncte arheologice situate atît în împrejurimile anticului Tibiscum cît și în zona Caransebeșului. Pe terasa a doua a rîului Timiș în locul numit „Cîmpul lui Poșta“ la sud-est de Combinatul de prelucrare a lemnului au fost scoase la lumină: un inel de buclă de aur, vase de ceramică de dimensiuni mici, cești cu toartă supra înălțată, străchini, castroane. Apoi pe coama dealului Zlăgnița au fost dezvelite urmele unei așezări de tip Vatina.

O descoperire deosebită pentru istoria orașului Caransebeș datînd din anul 1883 a fost depozitul de unelte și urme din baroc constînd din 172 piese frumos patiate: 12 celturi, o daltă, 18 seceri, 9 fragmente de seceri, un cuțit, 22 lame de fierăstrău, un fragment de vas, 12 fragmente de vase sau torți de vase, 2 fragmente de lamă de sabie, un fragment de pumnal, 3 fragmente de vîrfuri de lance, 2 butoni de harnașament, 2 ampixuri, o piesă de harnașament cu trei brațe, un fragment bucșă de la o roată de car, 12 fragmente brățări, 4 fragmente coliere, 13 butoni calotiformi, 3 pandantive, 8 tuburi din tablă, o mărgea din bronz, 13 fragmente de brîuri, 15 turte din bronz și alte fragmente de obiecte neprecizate. Acest depozit demonstrează prin numărul mare de seceri pe care-l conținea că agricultura a fost una din ocupațiile importante ale locuitorilor acestei zone.

Piese din bronz au mai fost descoperite într-un tumul în punctul „Dîmb" de lîngă satul Iaz.

Descoperirile din prima epocă a fierului (Hallstatt) au fost semnalate în zona estică a Spitalului din str. Țarinei, în „Cîmpul lui Andrei" unde au fost identificați 15 tumuli funerari, iar în „Măhală" au fost descoperite fragmente de ceramică hallstattiană.

Din a doua epocă a fierului dispunem de puține urme de locuire — acestea datorîndu-se slabelor investigații de teren efectuate pînă în prezent. Dar trebuie să admitem de la început existența unor puternice așezări dacice în zonă, deoarece au fost descoperite numeroase materiale arheologice caracteristice civilizației dacice. Așa de pildă cercetările arheologice întreprinse pentru dezvoltarea unui templu direct lui Apollo au dus la identificare mai multor tumuli dacici care au fost distruși cu prilejul construirii edificiului roman. (Fig. 4).

Reprezentative sînt apoi descoperirile în Caransebeș a monedelor de tip tetradrahmă ștanțate de către daci și datînd din secolul al IV-lea î.e.n. Ele demonstrează că dacii din această zonă aveau relații comerciale bazate pe monedă cu alte comunități din vecinătate.

Cercetările efectuate pînă în prezent în Caransebeș, Tibiscum și Iaz nu au fost la identificarea pe teren a cetății sau a așezării dacice în apropierea căreia romanii au construit mai tîrziu castrul pentru a le putea supraveghea. (Fig. 5). Dar numeroasele descoperiri de ceramică dacică, în interiorul castrului, în așezarea civilă sau în imediata lor a-

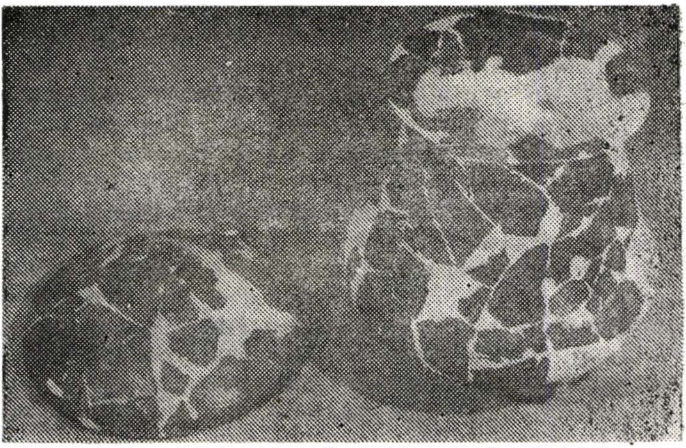

Fig. 4. Urnă cu capac din prima epocă a fierului

Fig. 5. Tibiscum. Poarta praetoria

propiere ne determină să presupunem existența lor undeva în perimetrul actualelor localități Caransebeș—Iaz—Jupa.

Circulația intensă a monedei romane — denarul — ca monedă de schimb, este atestată prin numeroase descoperiri de tezaure, care uneori au în componența lor și piese de podoabă din argint dacice. Cu toate că la Tibiscum și Caransebeș nu s-au descoperit pînă în prezent asemenea tezaure, ele au fost însă scoase la lumină în apropiere la: Jdioara, Tincova, Vărădia, dovedind existența relațiilor de schimb și permanente cu romanii.

Relațiile comerciale cu romanii și apoi conflictele miltare s-au produs și în această parte a spațiului nord-dunărean, unde probabil și-a avut reședința Cotiso, unul din urmașii regelui Burebista, care ataca pe romani ori de cîte ori Dunărea era înghețată devastînd ținuturile vecine.

Ciocnirile dintre daci și romani semnalate de izvoarele antice între 29—28 î.e.n. apoi în anul 10 î.e.n. și cu întețirea acestora la începutul secolului I e.n., ce ajung la violență deosebită în anii 69—69 e.n., 86—89 e.n., cînd meleagurile bănățene au devenit principalul teatru de desfășurare a luptelor. În urma bătăliei de la Tapae, cu toate că a fost cîștigată de romani, conform păcii din 89 e.n., aceștia sînt nevoiți să se retragă în sudul Dunării, teritoriul dintre Dunăre, Mureș și Tisa rămînînd în continuare sub conducerea lui Decebal.

Perioada de liniște pentru dacii din sud-vestul regatului lui Decebal a fost de scurtă durată, deoarece în anul 101 împăratul Traian trece Dunărea și intră în Banat și „de aici înaintarăm spre Berzobis, apoi spre Aizis“, dîndu-se o bătălie din nou la Tapae, luptă pierdută de daci. După bătălie armatele romane victorioase s-au oprit pentru iernat. Mai multe trupe care vor face mai tîrziu parte din legiunile Daciei: Legiunea III Flavia Felix, XIII Gemina și unele trupe auxiliare și-au așezat garnizoanele în Banat, Oltenia, Muntenia și sud-vestul Transilvaniei.

Săpăturile arheologice au scos la lumină o mică fortificație de pămînt construită de romani la Tibiscum în acea vreme cu menirea de a supraveghea așezările dacice din împrejurimi.

În anul 105 a izbucnit al doilea război dintre daci și romani ce se va încheia la 106 prin ocuparea unei părți din statul condus de Decebal. La Tibiscum au fost aduse trupe militare din imperiu, între care de la început Cohors I Sagittariorum — unitate de arcași recrutată în Siria.

Condițiile naturale propice practicării agriculturii și creșterii animalelor, bogăția pădurilor și rîurilor, Timiș, Sebeș și Bistra au atras pe noii veniți. Drumul imperial ce trecea pe aici a contribuit de asemenea la dezvoltarea rapidă a așezărilor.

Romanitatea Daciei cu un pregnant aspect occidental italic este atestată arheologic în toate aspectele vieții economice, sociale și culturale atît în mediul urban, cît și în cel rural. Modul de viață și de gîndire specific roman s-a răspîndit repede în Dacia Traiană fiind însușite de masa băștinașilor care au format elementul etnic de bază pe care s-a grefat civilizația romană în spațiul nord-dunărean.

Căile de pătrundere în Dacia a influențelor romane înainte de cucerire, precum și legăturile economice, administrative, militare de după anul 106, în cea mai mare parte aveau ca traiect meleagurile bănățene. Cu mult înainte de constituirea Daciei Traiane și după această înfăptuire, vatra de locuire a dacilor „bănățeni“ a fost o veritabilă poartă ce ducea spre lumea romană și civilizația sa.

Cultura materială și spirituală de origine latină ce a înflorit în Dacia este confirmată și în aceste locuri din Caransebeș și împrejurimi prin numărul mare de antichități romane, multe din ele descoperite pe vatra orașului. Dar cea mai concludentă dovadă a continuității neîntrerupte de locuire pe vatra actualului oraș o constituie bogăția de materiale romane (fragmente de inscripții, fragmente de basorelief, stelă funerară, cărămizi cu ștampilă, etc.) descoperite cu prilejul dezvelirii temeliilor de zid a unui edificiu de cult medieval de pe str. 30 Decembrie, ce demonstrează că pe locul orașului de azi a existat o înfloritoare așezare dacică și apoi daco-romană dependentă de Tibiscum.

Este imposibil ca dacii și apoi romanii să nu fi avut aici o întăritură care să asigure paza drumurilor de acces spre Dierna (Orșova) și spre Poarta de Fier a Transilvaniei.

Între inscripţiile descoperite pe vatra oraşului, în fundaţiile şi zidurile caselor sau în grădinile locuitorilor amintim: un altar votiv descoperit în 1741 şi dedicat lui Hercules. În 1872 în cartierul Potoc a fost descoperită o stelă funerară din marmură albă. Un epitaf de marmură albă s-a descoperit în 1880, cînd se mai menţiona că în casa cu nr. 410 sînt zidite încă 4 inscripţii. O placă votivă de marmură alb-gălbuie este zidită în peretele casei de pe str. Gen. M. Trapşa nr. 9. (Fig. 6). Un altar votiv din piatră calcaroasă albă a fost zidit în casa de pe str. Traian Doda şi era dedicat lui Liber Pater. Un alt altar votiv din marmură a fost găsit în secolul XIX în grădina unui negustor şi era dedicat Soarelui Nebiruit (Nabarzes) Mithras. Un altar funerar cu text în două limbi (latină şi palmyreană) a fost descoperit în 1880 şi era dedicat Zeilor Mani.

Un monument care s-a descoperit aproape întreg la începutul secolului XVIII-lea în Caransebeş, este o lespede funerară de marmură albă ce a făcut parte dintr-un mic mausoleu al unui militar cu bogată şi lungă activitate ostăşească, dar şi cu o stare materială bună. Un epitaf de piatră (lespede sau altar) a fost semnalat la începutul secolului XX şi era dedicat Zeilor Mani. O lespede funerară, fragmentară, din gresie dedicată tot Zeilor Mani se afla la mijlocul secolului al XIX-lea în Caransebeş, zidită într-o clădire a comandamentului mi-

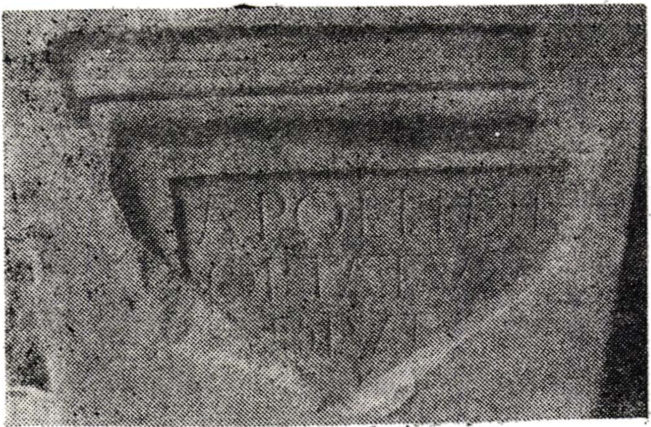

Fig. 6. Caransebeş. Altar roman zidit în casa de pe strada General M. Trapşa, Nr. 9.

litar local. Un altar din marmură albă dedicat lui Liber Pater a fost semnalat încă din secolul trecut în zidăria unei case din centrul orașului. A fost descoperit apoi un relief din bronz reprezentînd pe Jupiter.

La aceste descoperiri se adaugă inventarul arheologic din cele 6 „villa rustica", descoperite pînă în prezent în împrejurimile orașului, știut fiind că în antichitate agricultura a fost una din ocupațiile principale ale dacilor, pămîntul reprezentînd o considerabilă avuție a acestui popor. De această bogăție au ținut seama și romanii în cadrul procesului de organizare și administrare a provinciei Dacia.

Villa rustica din „Măhală" se compunea dintr-o clădire de formă dreptunghiulară cu dimensiunea de 14,75 m×10 m, cu trei încăperi și instalație cu hypocaustum. Cu prilejul săpăturilor arheologice efectuate au fost scoase la lumină mai multe conducte din lut ars, țigle cu ștampila AEP, asemănătoare cu cele descoperite la Tibiscum, oale, străchini, etc. Construcția datează din secolul II e.n. peste care s-a suprapus un cimitir din secolele XII—XIII, necropolă din care 6 morminte au fost așezate în interiorul construcției antice.

În „Cîmpul lui Cornean" s-a descoperit o construcție înconjurată cu un zid de formă pătrată cu latura de 50 m. Zidul era din piatră de rîu prinsă cu pămînt. În interiorul incintei era o clădire cu 6 încăperi de dimensiuni diferite și un culoar. A fost scos la lumină un bogat și variat material arheologic: cărămizi, țigle, olane, vase de ceramică, fibule din bronz, monede, etc. Pe baza materialelor arheologice s-a demonstrat că întreaga construcție era o „statio" cu rol comercial și punct de popas.

O „villa rustica" a existat și în apropierea satului Iaz din punctul „Șușara".

Că agricultura a fost o ocupație importantă pentru locuitorii acestei zone o demonstrează unelte agricole romane descoperite la Tibiscum și în împrejurimile orașului Caransebeș. În una din săpăturile sistematice efectuate în castru au fost descoperite: un brăzdar de plug, 3 sape, o săpăligă, o săpăligă-tîrnăcop, un cosor de vie iar în așezarea civilă din imediata apropiere a castrului a fost descoperită o seceră.

Creșterea animalelor, o altă ocupație importantă a strămoșilor noștri, este atestată la Tibiscum, epigrafic printr-o inscripție ce vorbește de un „conductores“ (arendaș). La stadiul actual al cercetărilor nu cunoaștem încă topografic pădurile pășunile și întinderea lor ce aparțineau de anticul Tibiscum. Dar cele trei unități militare care au staționat în castru în secolul al III-lea, în număr total de 2000 soldați, din care o parte erau călăreți aveau nevoie de un mare număr de animale: cai de călărie, animale de tracțiune și de hrană ce necesitau o mare suprafață de teren pentru întreținerea acestora.

Numeroasele vestigii arheologice provenite din descoperiri întîmplătoare din împrejurimile orașului Caransebeș demonstrează incontestabil înflorirea pe aceste meleaguri a unei intense vieți economico-agrare comparabilă cu celelalte ținuturi ale Provinciei Dacia. Prezența gospodăriilor de tip villa rustica și așezările sătești din vecinătatea castrului și apoi a municipiului Tibiscum relevă practicarea unei agriculturi cu ramurile sale capabile să furnizeze cantități importante de cereale și produse animaliere atît pentru locuitorii din zonă cît și pentru alte părți ale Daciei romane.

Aceeași înflorire economică se constată și în ceea ce privește meșteșugurile a căror practicare diversificată a găsit condiții optime în perimetrul de la Tibiscum.

Centrul urban Tibiscum chiar dacă a obținut mai tîrziu titlul de municipiu a depășit încă de la început din punct de vedere economic stadiul de simplă așezare din imediata apropiere a castrului.

Localitatea civilă de mare întindere pe teren dispunea de numeroase și variate ateliere meșteșugărești ce au fost scoase la lumină în ultimii ani prin săpături arheologice. (Fig. 7).

Așezarea civilă se întindea pe ambele maluri ale rîului Timiș, dezvelindu-se pînă în prezent pe mari suprafețe zona situată la nord-est de castru, compusă din mai multe clădiri dispuse de o parte și de alta a unei străzi pavate cu dale de piatră ce poate fi admirată și azi. Aici au fost descoperite mai multe ateliere de olărit cu un bogat material arheologic

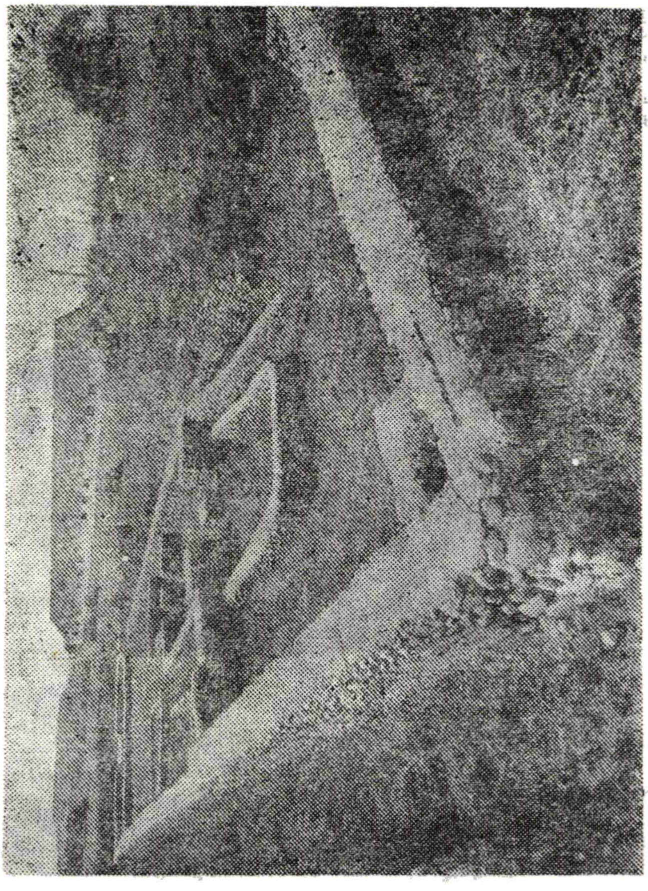

Fig. 7. Tibiscum. Temelia clădirii A.

constînd din vase de o mare varietate de forme şi mărimi (Fig. 8), ateliere de olărit dacice care au continuat să producă şi în timpul stăpînirii romane, un atelier specializat în producerea mărgelelor de sticlă de diferite forme şi culori (peste 115 forme şi nuanţe coloristice), (Fig. 9), ateliere de fierărie, de bijutieri, cioplitori în piatră, etc. (Fig. 10—11).

Că meşteşugarii de la Tibiscum erau numeroşi o confirmă nu numai numeroasele produse meşteşugăreşti descoperite pînă în prezent, ci şi un monument funerar din Caransebeş ridicat în memoria lui Fabricius Iucundus de către fraţii săi împreună cu colegiul fabrilor, adică asociaţia meşteşugarilor.

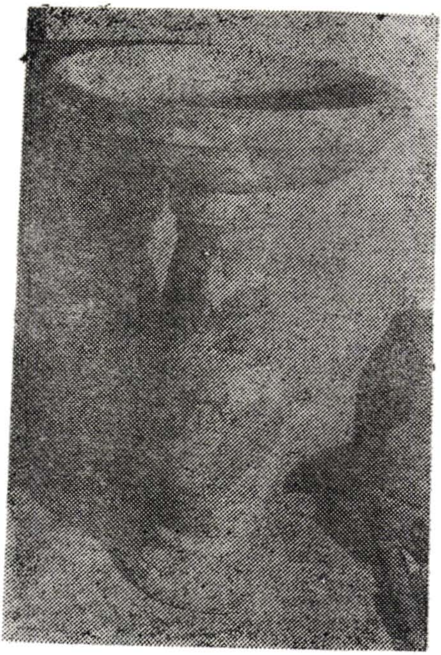

Fig. 8. Tibiscum. Lalarium

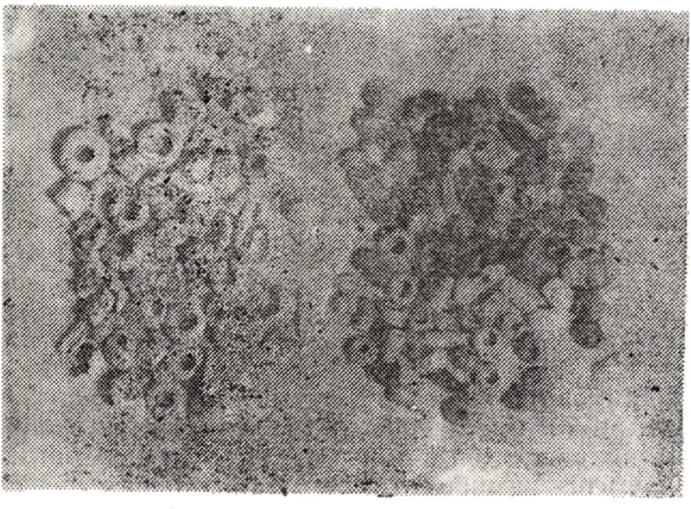

Fig. 9. Tibiscum. Mărgele din pastă de sticlă [illegible]

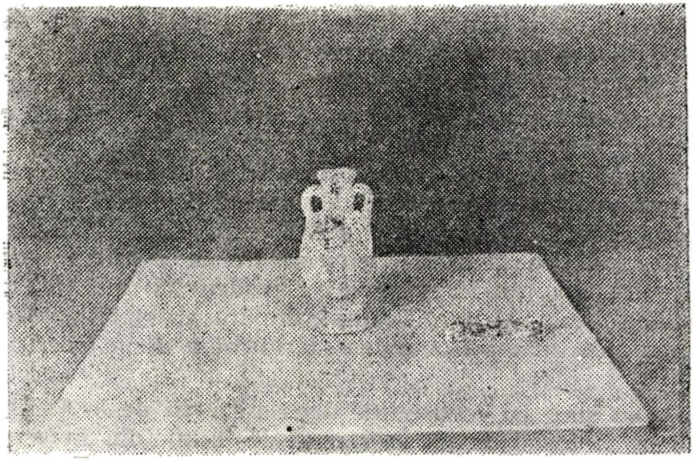

Fig. 10 Tibiscum. Văscior antropomorf (Dia)

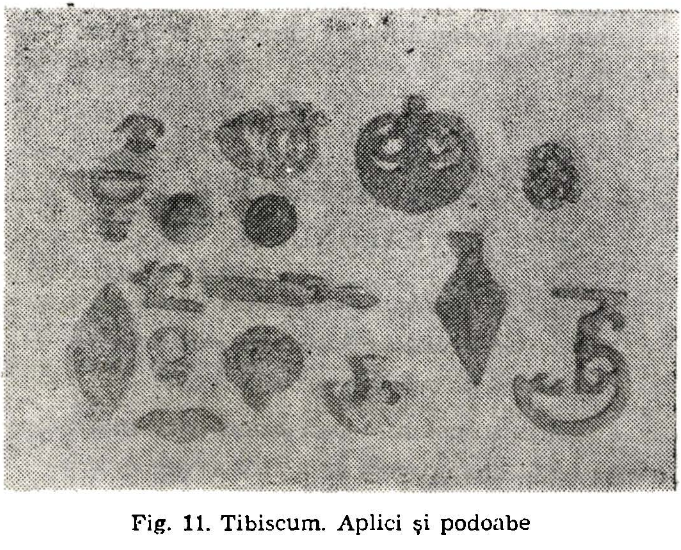

Fig. 11. Tibiscum. Aplici şi podoabe

Activitatea economică de la Tibiscum a fost stimulată și de drumurile ce se intersectau aici și făceau legătura cu orașele romane din sudul Dunării şi de aici cu capitala Ulpia Traiana Sarmizegetusa. Cercetările arheologice au permis cunoaşterea unor porţiuni din drumul imperial ce lega Tibiscum de Ulpia Traiana Sarmizegetusa.

De altfel după războaiele marcomanice în timpul domniei familiei Severilor, Tibiscum va cunoaşte o mare dezvoltare, ceea ce a adus împăraţilor Septimius Severus (192—211) şi Caraculla (198—217), cele mai numeroase inscripţii din partea populaţiei civile şi a trupelor staţionate aici. În anul 214, împăratul Caracalla a făcut o vizită în Dacia, explicîndu-se astfel invocaţiile epigrafice. În drumul său de la Tibiscum la Ulpia Traiana împăratul s-a oprit la templul lui Apollo unde s-a ridicat o nouă inscripţie.

Nu ştim cu certitudine dacă aşezarea de la Tibiscum a fost ridicată la rangul de municipiu în vremea lui Septimius Severus sau Caracalla, dar numărul mare de inscripţii ridicate în vremea lor ne determină să presupunem aceasta.

Prima inscripţie datată care consemnează statutul de municipiu a Tibiscumului a fost dedicată de „ordo municipii“, împărătesei Cornelia Salonina — soţia lui Gallienus în anul 260. Inscripţia are următorul text:

CORNELIAE
SALONINAE

AV/g(ustae)/CONIVGI
GALLIENI · AVG(usti) N(ostri)
5 · ORDO · MVN(incipii)
TIB(iscensium) · DEV(otus) · NUM(ini)
MAIESTA/t(ique)/ · AIVS

Traducere: „Corneliei Salonina augusta soţie a lui Gallenius împăratul nostru, consiliul municipiului Tibiscum devotat puterii divine şi majestăţii sale". (Fig. 12).

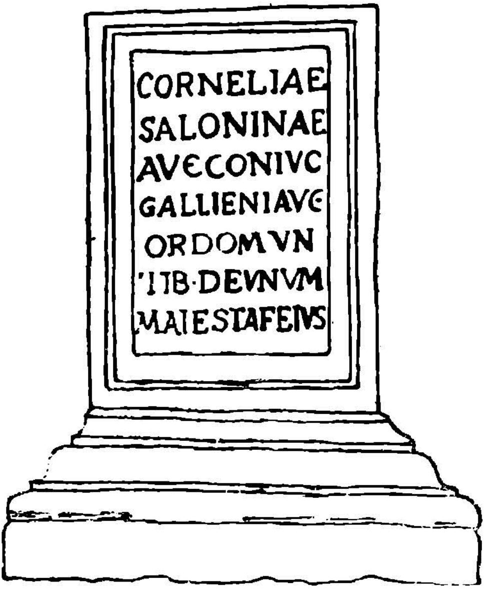

Fig. 12. Tibiscum. Altar onorific din anul 260 e.n. de atestare a orașului Tibiscum ca municipium

În timpul domniei lui Maximin Tracul (235—238), Dacia a fost din nou amenințată de atacurile sarmaților și mai multe trupe ale provinciei Dacia, alături de cele ale provinciilor vecine vor participa la luptele de pacificare ale invadatorilor. Desele atacuri externe la granițele Imperiului și ale provinciei, instabilitatea puterii centrale, anarhia militară din provincii vor duce la decăderea vieții urbane în Dacia.

O încercare de redresare a imperiului a încercat-o Claudius II Goticul (268—270), dar domnia sa a fost de scurtă durată. Împăratul Aurelianus (270—275) a reușit să recucerească Gallia și să înfrîngă regatul Palmyrei. Între măsurile luate de acest împărat a fost și aceea de a retrage trupele și administrația imperială din Dacia.

Pe măsura intensificării descoperirilor arheologice au fost obținute tot mai numeroase urme de cultură materială ulterioare anului 271, facilitînd astfel sesizarea elementelor ce atestă continuitatea de viață economică, socială și culturală de factură daco-romană.

Urme de locuire specifice secolelor III—VII au fost descoperite în zona orașului Caransebeș. Unele ateliere de olărit de la Tibiscum au continuat să funcționeze și în această perioadă, alături de altele din împrejurimi, doar așa explicîndu-se perpetuarea a aproape tuturor formelor de vase cunoscute în Dacia romană. Între vasele descoperite se remarcă oalele de provizii, de uz gospodăresc, ulcioarele cu corp sferoidal, căni de diferite tipuri, străchini, etc. Vasele erau lucrate dintr-o pastă roșie cu mult degresant în compoziție.

O altă categorie de piese romane tîrzii sînt opaițele confecționate dintr-o pastă caracteristică atelierelor locale, lucrate la roată și nu turnate în tipar.

Între atelierele a căror activitate a continuat și după părăsirea Daciei de către autoritățile romane este și acela de prelucrare a sticlei, specializat în producerea mărgelelor — produse care au fost descoperite în mai multe morminte sarmatice de mai tîrziu.

Viața economică de după secolul al III-lea poate fi înțeleasă și prin analiza monedelor romane descoperite în zona orașului Caransebeș. Pe lîngă marele tezaur compus din 971 monede descoperit în castru, se mai adaugă o mulțime de monede descoperite în perimetrul acestei așezări. Aceste descoperiri monetare demonstrează că activitatea economică a continuat neîntrerupt.

Contactele și relațiile economice cu Imperiul roman tîrziu și apoi cu Imperiul Bizantin au favorizat menținerea așezărilor în care populația daco-romană a continuat să trăiască și să folosească același sistem de schimb bazat pe monedă ca și în timpul existenței provinciei Dacia.

Relațiile spirituale cu Imperiul roman au influențat și întărirea religiei creștine în nordul Dunării.

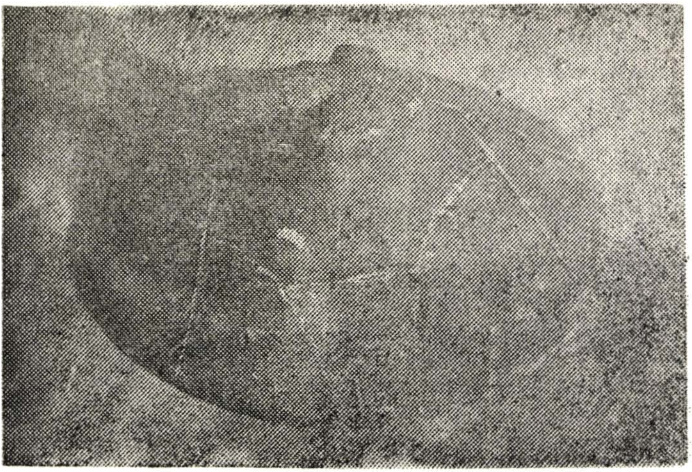

Fig. 13. Tibiscum. Capac de vas paleocreştin

În mediul autohton daco-roman descoperirea unor piese creştine sau „creştinate“ denotă existenţa unor comunităţi creştine.

La Tibiscum, în cursul cercetărilor arheologice, au fost descoperite cîteva capace de vas „creştinate“ prin incizarea semnului crucii pe buton, după arderea vaselor. Un capac de vas de o factură deosebită este cel care are butonul în patru muchii ascuţite ce formează semnul crucii. (Fig. 13). Un interes aparte îl suscită fibula de bronz a cărei arc are forma de delfin ce avea în coadă o cruce. Fineţea şi eleganţa piesei demonstrează că era din import, iar reprezentările ce le conţine sînt specifice produselor paleocreştine.

Oficializarea religiei creştine de către împăratul Constantin cel Mare şi înfiinţarea apoi a episcopatelor sud-dunărene au reprezentat focare de iradiere a noii religii spre nordul Dunării.

Despre realităţile vieţii populaţiei romanizate a Daciei, după părăsirea romană, ne vorbesc şi unele documente bizantine. Între acestea o importanţă deosebită o are Novella XI din 14 aprilie 535 din timpul lui Justinean prin care se înfiinţa prefectura Iliricum şi arhiepiscopia Justiniana Prima. Mitropolitul Justinianei Prima avea sub autoritatea sa ecleziastică Dacia Mediteraneană, Dacia Ripensis, Moesia Prima, Dardania, provincia Proevalitania, Macedonia secunda și partea din Pannonia secunda unde a fost cetatea Bacenzis. Se menționează în continuare că ambele maluri ale Dunării erau sub stăpînire bizantină, între care și cetățile: Viminacium, Recidiva, Litterata. Novella însăși este redactată în limba latină dovadă certă a existenței populației romanice și nu este redactată în limba greacă cum sînt celelalte 167 novelle păstrate pînă azi. Cele două civisuri amintite în documente sînt localizate în Banat, Litterata fiind Lederata — așezată în fața cetății Novae, iar Recidiva a fost identificată de V. Pârvan ca fiind Vărădia — situată pe drumul roman ce pătrundea în Dacia pornind de la Viminacium la Tibiscum (Jupa lîngă Caransebeș).

După înfrîngerea bulgarilor de către împăratul Vasile al II-lea, acesta a înființat în anul 1019, patriarhia de Ohrida pe care a ridicat-o la rangul de arhiepiscopie. Între eparhiile menționate este și acea de la Divisiskos.

Bizantinologul maghiar M. Gyöni urmărind variantele din diferite manuscrise: Dibiskos-Divisiskos-Tibisko-Timpisko, arată că aceste denumiri, nu sînt altceva decît transcripția în limba greacă bizantină a formei Tibisco. Deci după acest autor în Banat a existat la 1019 un centru bisericesc de rit răsăritean, un castru episcopal în localitatea Tibiscum—Caransebeș. Istoricii români Alexandru Elian, Eugen Stănescu și Răzvan Teodorescu sînt de aceeași părere, adică recunosc existența unui centru de rit răsăritean pe care îl localizează topografic în vechiul municipiu roman Tibiscum—Caransebeș. Centrul bisericesc de la Tibiscum se pare că a funcționat pînă în anul 1232 cînd un document ne vorbește despre evenimentele din Banat și anume că episcopii de Alba și Brandussium care țin nemijlocit de pontificile roman s-au îndepărtat de biserica Brandussium care este Branicevo vechea Branița — reședința episcopiei Moraviei de care aparținea și castrul episcopal Tibiscum. În împrejurimile așezării Tibiscum s-au grupat străvechile organizații prefeudale perpetuate prin districtele românești, cînd alte împrejurări și cauze istorice mută la Caransebeș acest centru în care pulsa o viață economică, socială și politică încă din epoca dacică și romană. Documentele menționează orașul la 1289, cu o puternică cetate, o viață economică înfloritoare, datorată populației românești organizată politic, administrativ, juridic, bisericesc și militar. Viața religioasă a românilor din Caransebeș aparținea ritului bizantin. De altfel primele mănăstiri atestate documentar în Banat sînt de rit răsăritean. Astfel bizantinologul maghiar în Banat sînt de rit răsăritean. Astfel bizantinologul maghiar Moravcsik Gyula susținea că înaintea invaziei mongole (1241) numărul mănăstirilor de rit bizantin din sudul Ungariei feudale se ridică la 600 dintre care au fost localizate 400.

Despre starea mănăstirilor ortodoxe se interesa și papa Inocențiu al III-lea într-o scrisoare din 16 aprilie 1204 adresată episcopului Simeon de Oradea și abatelui de Beliș. În scrisoare se precizează că unele biserici ale monahilor greci aflătoare în regatul Ungariei sînt în stare de ruină. Se poate constata deci că la 1024 mănăstirile ortodoxe erau așa de vechi că au început să se ruineze.

De altafel după Cruciada a IV-a și ocuparea Constantinopolului de către latini (1024—1261) influența bizanțului scade. Astfel sinodul de la Buda din 1279 a interzis ortodocșilor de a-și construi biserici, dar măsura nu a fost pusă niciodată în practică deoarece sub Ladislau IV Cumanul (1272—1290) „schismaticii au progresat și mai mult“. Fără efect a rămas și scrisoarea papei Bonifaciu VII din 1299. Nici unul dintre documente nu a fost pus în practică deoarece „sub regii din casa arpadină, românii nu au suferit din cauza confesiunii, maltratări efective“.

Mai restrictive au fost măsurile luate de regalitate în a doua jumătate a secolului XIV, dar și acestea au fost mult exagerate de unii istorici.

Odată cu instalarea lui Carol Robert la Timișoara (1315—1323) penetrația maghiară în Banat s-a intensificat mai ales în zona de cîmpie și mai slab în zona Caransebeș și satele de pe Valea Bistrei și a

Timişului care apar menţionate în documente începînd cu secolul XIII, neîntrerupt sate cu populaţie numai românească. Documentele papale rămase din anii 1327—1332 se referă și la unele realități din Banat. Astfel papa Ioan XXII a declarat luptă împotriva ereticilor care au venit din Germania și Polonia și s-au stabilit în Transilvania, Bosnia şi Slovenia. Acelaşi papă în 1332 acordă a treia parte din veniturile papale asupra beneficiilor vacante din Ungaria pentru a lupta împotriva rutenilor şi „alţi schismatici şi necredincioși, vecini și megieși ai regatului, care năvălesc foarte adesea în regat și bîntuiesc în tot felul pe creștinii ce locuiesc acolo". Deci acțiunea lui Carol Robert a fost îndreptată împotriva schismaticilor din afara regatului și nu împotriva celor din interior. La schismaticii și preoții din afara regatului se referă și documentul din 1366 emis de Ludovic I.

Că în Caransebeș a existat în permanenţă o viaţă bisericească de rit bizantin se referă între alte documente și cel în care se descrie vizita împăratului Ioan V. Paleolog la Buda. Împăratul bizantin a plecat în toamna anului 1365 cu o fregată pe Marea Neagră şi Dunăre pînă la Vidin unde a fost primit de voevodul Transilvaniei, Dionisie. În continuare, împăratul mergînd pe vechiul drum roman a ajuns la Caransebeş unde a fost primit cu mare fast de cnezii români din district şi de populaţia românească din oraş. La întoarcerea împăratului bizantin s-a oprit din nou la Caransebeş unde românii i-au făcut iarăşi o fastuoasă primire, cheltuind pentru aceasta 263 fl. — o sumă imensă pentru acele vremi.

Documentul este deosebit de important pe deoparte că vorbeşte de cnezii bănăţeni şi românii caransebeşeni, iar pe de altă parte de puterea lor economică deosebită, dovadă suma cheltuită cu prilejul trecerii și găzduirii împăratului în oraș. Aceasta mai dovedește şi faptul că în Caransebeș există o comunitate puternică ortodoxă, documentul precizînd că: „împăratul a fost însoţit sărbătoreşte ca pe un legiuit reprezentant al credinţei lor ortodoxe".

Existenţa populaţiei româneşti majoritară ne-o confirmă şi documentele ce fac menţiunea adunărilor românilor din Banat. Astfel prima adunare a românilor din Banat, atestată documentar ce a avut loc la Caransebeș în anul 1369, la care „obştea cnezilor și a altor români din districtul Sebeş, precum și orășenii și toţi bogaţii şi săracii din oraşul Sebeş în mod solidar adresează o plîngere banului de Severin Bendict Himfy, cerîndu-i să-l scutească de o nouă dare pe care nu o pot achita". În sprijinul cererii lor, românii din Caransebeș au invocat serviciile pe care le-au făcut regelui în cursul evenimentelor din Bulgaria din 1365—1369. Din document rezultă că obligaţiile faţă de regalitate, la care era supus districtul, erau reglementate de către obştea sătească, ei revenindu-i şi responsabilitatea îndeplinirii lor.

O altă adunare obștească deosebit de importantă are loc la 1439. Adunarea a fost convocată din dispoziţia comiţilor de Timiș prin care se urmărea repunerea în drepturi a răposatului nobil Lado de Bizere căruia i s-au confiscat moşiile în perioada cînd acesta, în urma conflictelor cu Cavalerii Teutoni stabiliţi în Banat, s-a refugiat la curtea domnitorului Ţării Româneşti, Dan II. Nobilii şi cnezii din adunare prestează jurămîntul punîndu-şi mîinile pe moaştele din altarul bisericii ortodoxe din Caransebeș arătînd că Lado de Bizere s-a remarcat prin fapte de vitejie în luptele împotriva turcilor. Actul emis de adunare este întărit cu sigiliile a patru nobili din district: Ioan de Mîtnic, Iacob de Pogănici, Ioan de Măcicaş şi Ioan de Bizere — toţi români.

În condiţiile ofensivei catolice care făcea progrese în acei ani în Peninsula Balcanică, la fel ca și în Moldova, în ţinuturile haliciene ca şi în Bizanţ, înţelegem și sensul înnoirilor date de papă franciscanilor din vicariatul Bosniei. Aceştia aveau lăcaşuri de cult la Severin, Orșova și Caransebeș. Documentul din 1368 menţionează că franciscanii și-au construit la Caransebeş o mînăstire și un claustru din lemn. În 1428 regele Ungariei a ordonat comandantului cetăţii Caransebeş ca pentru repararea edificiilor franciscane să se asigure lemnul de construcţie necesar.

Despre trecerea la catolicism a unor nobili români din Caransebeș și împejurimi sînt mențiuni documentare, dar nu avem nici o știre despre trecerea la religia apuseană a negustorilor, meseriașilor sau a populației orășenești. Catolicii din Caransebeș sînt amintiți în documente ca avînd o biserică în cetate.

Pentru întărirea catolicismului în zonă, Sigismund de Luxemburg prin documentul din 1428 condiționează proprietatea asupra pămîntului întărind recomandarea dată de Ludovic I. Dar din punct de vedere documentare afirmația lui Ludovic I nu se adeverește, de altfel politica acestuia se îndreaptă tot mai mult spre noul pericol otoman ce se ivea la sudul Banatului. Cu atît mai mult regele trebuia să-și cîștige cnezii, nobilii și orășenii români de partea sa și nu să treacă la pedepsirea lor. De altfel ca urmare a pericolului otoman importanța Banatului crește și așa se și explică faptul că atît Ludovic I cît și Sigismund de Luxemburg sînt mereu prezenți în cetățile bănățene pe care le întăresc și fortifică, prin organizarea militară a populației românești din această provincie. Documentele contemporane abundă în hotărîri de înnobilare a cnezilor bănățeni ca urmare a faptelor lor de vitejie săvîrșite în luptele antiotomane.

A existat aici o puternică și numeroasă cnezime românească cu rosturi politice și militare. Regalitatea maghiară și-a atras-o în parte, i-a folosit potențialul și virtuțile militare pentru apărarea Banatului, iar pentru merite și credință, unor cnezi li s-a recunoscut nobilitatea primind cărți de stăpînire pentru bunurile lor, neputînd însă fi smulși din condiția lor de români.

În documentul din 1428 se mai arată că pe moșiile cnezilor și nobililor români erau preoți ortodocși care converteau la ortodoxie pe puținii catolici existenți.

De altfel măsurile invocate în document se refereau doar la Caransebeș și în parte la districtele Mehadia și Hațeg. Împotriva românilor din districtul Caransebeș se pare că a fost luată nu atît la îndemnul franciscanilor din Caransebeș care erau puternic stînjeniți în propaganda catolică, ci ca urmare a stabilirii Cavalerilor Teutoni în sudul Banatului — ce amenințau domeniile și puterea cnezilor și nobililor români locali. Astfel în 1430 doar în districtele Mehadia, Almăj și Ilidia erau 643 de cnezi români ce refuză să recunoască autoritatea lui Nicolae de Radwitz marele maestru al ordinului teuton ce avea și funcția de ban al Severinului. Se pune întrebarea la cît se ridică numărul celor din Caransebeș (?) avînd în vedere mărimea districtului și ignoranța lui strategico-militară.

Se poate afirma că pînă la 1428 catolicismul a fost slab reprezentat în sudul Banatului, că toate măsurile restrictive ce rezultă din documentele acestui perioade nu au fost puse niciodată în practică avîndu-se în vedere situația specială din zona de frontieră a districtului Caransebeș și că aici întotdeauna populația românească a fost majoritară. Că numărul catolicilor a fost foarte mic, ca apoi mai tîrziu și cel al calvinilor a fost de asemenea mic ne-o demonstrează și faptul că la 1564, de pildă, biserica catolică era folosită o zi de catolici și o zi de calvini.

Că populația orașului Caransebeș a fost întotdeauna majoritar-românească o demonstrează și ruinele unei biserici de mari dimensiuni descoperite recent în actualul centru al orașului.

Pericolul otoman devenind iminent pentru Banat s-a impus întărirea orașelor bănățene între care și Caransebeș care a devenit cetate de graniță. Aceasta determină ca cetatea caransebeșului să fie mereu refăcută în funcție de formele de desfășurare a războiului. Dezvoltarea militară a orașului nu a însemnat stagnarea lui din punct de vedere economic. Se constată o permanentă creștere a numărului meseriașilor și a negustorilor care își pun amprenta pe viața economică a orașului situîndu-l printre marile centre comerciale de tranzit ale Transilvaniei.

Ca urmare a dezvoltării deosebite a orașului el apare menționat în documente încă din veacul al XIII-lea, 1920, iar cu statut de civitas din 1376, apoi în toată perioada evului mediu ca un centru urban permanent și incontestabil românesc, un important centru de schimb cu antrepozite și cu numeroși breslași români, cu o complexă stratificare socială asemănătoare orașelor din Moldova și Țara Românească.

Orașul fiind o mărturie vie a creației urbane românești și a culturii specifice orășenești.

Datorită pericolului iminent ce-l reprezentau turcii ajunși la Dunăre, concomitent se dezvoltă și cetatea şi nu greșim atunci cînd afirmăm că aceste două noţiuni se confundă.

Prima informație despre prezența cetății Caransebeşului o avem din anul 1289 cînd Ladislau Cumanul poposește aici. Cetatea Caransebeșului dăinuieşte peste ani și joacă un rol de seamă pînă în anul 1699 cînd la 26 ianuarie, prin pacea de la Carlovăţ, se hotărește ca cetăţile dintre Mureş și Tisa să fie demolate, activitate ce începe abia în anul 1701. Sigur această demolare s-a desfășurat foarte încet deoarece despre prezenţa cetăţii Sebeșului se mai face amintire în anul 1716 și pentru ultima dată în anul 1723. Se mai punea problema refortificării ei, dar în anul 1739 se abandonează orice plan de refacere și astfel cetatea Caransebeșului „a devenit o grămadă de ruine, mărturie veșnică despre gloria timpurilor apuse“.

Prim fază de construcţie a cetăţii a fost un donjon împrejmuit, ca apoi să se construiască zidul orașului ce cuprindea și prima fază de construire a cetăţii.

Faptul că actualul oraș este construit pe locul unde a fost cetatea odinioară, a devenit grea posibilitatea de a efectua săpături arheologice sistematice din care să se poată concluziona etapele construirii ei.

În secolul al XVI-lea, Italia a avut o epocă de maximă influenţă în Europa, deoarece Renașterea italiană își punea amprenta binefăcătoare asupra ţărilor intrate în uitare, din punctul de vedere al culturii sub toate aspectele.

Avînd în vedere problemele de a căror analiză și descriere ne ocupăm, vom sublinia că Renașterea italiană a influențat și determinat apoi și dezvoltarea artei militare în ţările influente. Evidenţiem aceasta prin prezența în armata habsburgică atît a mercenarilor italieni, cît și a unor ofiţeri iscusiți cărora li se încredințează chiar funcţii de mare răspundere în armata și statul austriac. Era firesc deci ca din această cauză și modul de a se duce lupta, dotarea cu armament a trupei și construirea de fortificații să fie influențate de știința militară italiană și această influență se va simți mult timp, pînă cînd, datorită dezvoltării vertiginoase a artei de a purta războiul, se vor lua noi măsuri de adaptare, de transformare a armatei, a asigurării ei cu tehnică și armament corespunzător noii dezvoltări.

Datorită conjuncturii politice, dar mai ales datorită faptului că ochii Austriei erau îndreptați spre Renașterea italiană care influențează mult și în toate domeniile de activitate nobilimea austriacă, se adoptă, mai peste tot, sistemul italian vechi de fortificații, sistem ce se caracteriza prin bastioane formate din linii drepte, avînd forma unei pene sau a unui romb.

Trecerea de la forma de cetate de tip castral la cea bastionară s-a făcut după anul 1688 cînd generalul Veterani eliberează orașul ce a stat 30 de ani sub dominație turcească.

În ceea ce privește localizarea cetății Caransebeșului mulți cercetători au încercat să o facă, dar insuficienta documentație i-a determinat să o realizeze *destul* de defectuos. Nu ne-am propus, în cele ce urmează, să comentăm părerile lor și de aceea vom trece direct la analiza propusă.

La întocmirea prezentului material ne-am folosit de documentația trimisă de la Viena de căpitanul Trica, a fotografiilor aduse în anul 1932 de farmacistul Edgar Müller de la Arhivele de război din Viena și de harta orașului Caransebeș din anul 1827 și de studiul nostru făcut în arhivele vieneze. Aceste surse au fost completate cu recunoașterile și măsurătorie făcute de noi în teren.

Spre deosebire de alte fortificații medievale, cetatea Caransebeșului a fost amplasată pe un teren înconjurat de mlaștini alimentate în permanență de ape ce drenau împrejurimile.

În partea de est era albia Canalului morilor iar spre vest curgea o altă apă. Aceasta din urmă se găsește consemnată, fără nume, pe harta din anul 1827 din care rezultă că ea pornea din dîmbul ce era situat între actualele străzi Muntele Mic, Retezat și Cimitirului, curgea în strada Potocului, trecea pe sub un pod în strada Retezat și de aici printre grădinile situate între străzile Potocului și Muntele Mic pînă dincolo de strada Traian Doda unde se aduna într-o baltă ce se întindea între străzile Potocului, Traian Doda, Muntele Mic și Cetății, ca apoi de aici să se scurgă în ogașul Potocului, acolo unde acesta taie capătul străzii Potocului. Această baltă mai primea încă o scurgere de apă care pornea din marginea cea mai de sus a străzii Retezat. Alte bălți mai erau situate înapoia cazărmii din parcul orașului, bălți ce purtau denumirea de „bălțile de după cazarmă“ ele fiind secate cu prilejul construirii, în anul 1908, a liniei ferate Caransebeș — Hațeg.

Forma cetății Caransebeșului a fost mult comentată și descrisă în diverse publicații, după bunul plac al autorului care caută să-i dea o formă mult imaginară.

Din studiul documentelor care ne-au stat la dispoziție rezultă că cetatea Caransebeșului avea forma unui poligon cu cinci bastioane numite Arhiducal, Transilvania, Regal, Imperial și Orșova.

Bastionul Orșova era situat în colțul străzii Retezat cu strada Romilor, zidul continua prin grădinile caselor dinspre est ale străzii Romanilor, la marginea orașului. Cam la mijlocul distanței dintre strada Retezat și Traian Doda, în intervalele din afară ale străzii Romanilor se găsesc urmele bastionului Imperial, o ridicătură foarte vizibilă și care păstrează în întregime forma avută anterior. Curtina dintre aceste bastioane este mai scurtă. De la bastionul Imperial zidul continuă pe sub strada Romanilor, trece colțul acestei străzi cu strada Traian Doda și la mijlocul intervalului dintre strada Traian Doda și Cetății, chiar în strada Romanilor era situat bastionul Transilvaniei. La mijlocul acestei străzi, cam la jumătatea distanței dintre strada Cetății și Traian Doda, se găsea bastionul Arhiducal. De aici zidul cetății pornea prin curțile și grădinile dinapoia șirurilor de case dispuse pe strada Potocului, traversează strada Traian Doda, continuă pînă la colțul străzii Potocului cu strada Retezat, unde se găsea bastionul Regal. De la bastionul Regal zidul cetății urmează actuala stradă Retezat în lungul ei pînă la bastionul Orșova. Din această latură, la 7 septembrie 1966 s-a dezvelit în grădina proprietarului Cîrpanu, cu ocazia construirii unui bloc de locuințe, o porțiune de zid lungă de 20 m construit din piatră de rîu legată cu mortar, zid ce avea înălțimea de 177 cm și o lățime de 130 cm. Asupra acestui zid s-au purtat mari discuții crezîndu-se că ar fi de origine romană. La confruntarea lui cu planul cetății și a orașului s-a clarificat definitiv originea lui medievală.

Cetatea avea două porți numite în documente Poarta Transilvaniei și Poarta Orșovei. În urma cercetărilor efectuate pe teren s-a ajuns la părerea că Poarta Transilvaniei putea fi la mijlocul distanței dintre bastionul Transilvaniei și Arhiducal și cam în centrul suprafeței cuprinse actualele străzi Romanilor, Potocului, Traian Doda și Cetății, iar Poarta Orșovei era situată între bastionul Imperial și Regal, cam la jumătate, pe strada Retezat între strada Potocului și Romanilor. Prezența bastioanelor, a porților fortificate, precum și a artileriei în cetate ne este dată sugestiv și în sigiliul orașului Caransebeș din anul 1503. (Fig. 14).

Din analiza sigiliului rezultă prezența porților, a turnurilor, iar ghiulelele, destul de multe la număr, reprezentau puterea de foc în piese de artilerie. Tot din analiza sigiliului rezultă că cetatea era situată pe un loc deluros, acoperit cu păduri și scăldat de ape. Și mai mult că era o cetate regească construită

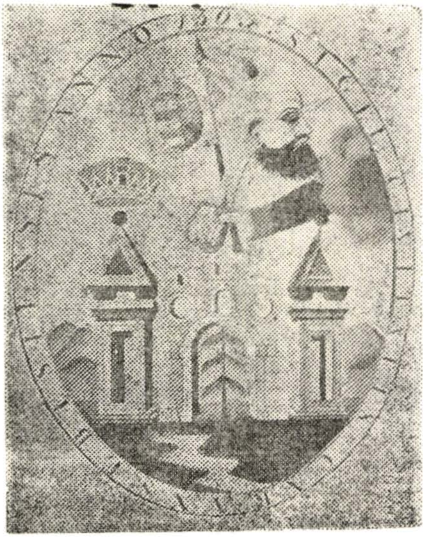

Fig. 14. Caransebeș. Sigiliul orașului din anul 1503 (Dia)

împotriva pericolului otoman, aceasta rezultînd din faptul că dintr-un nor iese un braţ ce ţine un steag şi o sabie în vîrful căreia este înfipt un cap de turc.

Din studiul documentelor rezultă că cetăţii Sebeşului îi mai aparţineau şi alte construcţii de apărare menite să proteje cetatea. Spre nord se găsea un şanţ exterior orientat spre actuala stradă a Ardealului. Un şanţ asemănător se găsea în faţa bastionului Imperial dar era mult împins spre Dealul Crucii. Înspre vest, către actualul oraş, se aflau încă patru întărituri de pază (Verhanung der Postirung) iar spre est, pe platou erau patru săpături de pămînt aşezate între ele în unghi.

Tot în afară de cetate se mai găsea o fortificaţie pe locul ocupat astăzi de cazarma din spatele parcului care pe harta din anul 1690 şi pe cea din anul 1718 este consemnată o fortificaţie numită „Şanţ".

Elemente fortificate înaintate ale cetăţii erau situate unul la colţul dintre străzile Ardealului şi Traian Doda, altul se găsea în faţa actualei biserici romano-catolice, iar al treilea era situat la nord-vest de acesta şi în sfîrşit al patrulea era situat în faţa actualului parc al oraşului.

Din lectura legendei planului mai sus amintit rezultă că cetatea Caransebeşului avea următoarele elemente interioare:

A. Piaţa de arme;
B. Împrejmuirea veche;
C. Corpul de gardă;
D. Cazărmi;
E. Magazia de provizii;
F. Arsenalul;
G. Locuinţa comandantului;
H. Turnuri puternice;
Q. Opera de corn;
R. Grajdurile şi cazărmile cavaleriei.

Cu toate că bastioanele şi porţile cetăţii fac parte tot din elementele interioare ale fortificaţiei şi sînt consemnate pe planul la care ne referim, nu le-am mai amintit, de descrierea lor ocupîndu-ne mai înainte.

Piaţa de arme. Sub această denumire trebuie să înţelegem un loc pentru tîrg sau la nevoie un loc de adunare pentru armata cetății ca aici să fie pusă „sub arme“ și eventual pentru paradă. Această piață era situată în actualele curți și grădini din strada Traian Doda cuprinse între numerele 62—72.

Împrejmuirea veche. Pe planul adus de la Viena, la legendă, aceasta poartă litera „B“ iar în incinta cetății se situează în partea de est și mijloc a cetății. Este vorba de fortificații mai vechi ale cetății care au rămas și pe mai departe să fie folosite. Aceste împrejmuiri sînt situate în grădinile imobilelor din strada Romanilor cuprinse între numerele de casă 45—49.

Nu este exclus ca aceasta să fie împrejmuirea castelului cetății, care împrejmuire de altfel este consemnată aproximativ în același loc pe o hartă din anul 1690, care printre altele prezintă numeroase clădiri în interiorul cetății fără însă a le da lămuriri asupra rolului ce-l aveau.

Despre această împrejmuire mai fac amintire și alți cercetători care consemnează că ar fi nucleul castrului regal din secolele XIII—XIV.

Corpul de gardă. Acest edificiu nu necesită prea multe explicații deoarece noțiunea este mult intrată în uzul curent al cunoștințelor noastre, din care cauză menționăm că el era situat în partea de sud-est a fortificațiilor mai vechi de a căror descriere ne-am ocupat mai înainte și este localizat la intretăierea actualelor edificii din strada Romanilor cu numărul 51 și cel din strada Traian Doda cu numărul 70.

De asemenea fiecare poartă, în interior, era prevăzută cu cîte un corp de gardă. Pentru poarta Transilvaniei corpul de gardă era situat în locul actualelor edificii cu numerele 45 și 47 din strada Traian Doda, iar pentru poarta Orșovei era situat în locul actualelor clădiri cu numerele de casă 42 și 44 din strada Retezat.

Putem concluziona că se găsea un corp de gardă central și corpuri de gardă la fiecare poartă, ambele fiind subordonate celui central.

Cazărmile. Nici această denumire nu mai necesită explicații. Menționăm că pe planul în a cărui descriere ne ocupăm, clădirile destinate cazărmilor sînt însemnate cu litera „D“ și sînt dispuse pe actuala stradă Traian Doda cît ține spațiul clădirii cu numărul 60 și un alt grup de trei cazărmi era situat în partea de sud-est în cetate, spre bastionul Transilvaniei, în actuala stradă Traian Doda în locul clădirilor cu numerele 49—51 A.

În ceea ce privește numărul soldaților din cetate el se ridică la un număr destul de mare și aceasta rezultă din numeroasele date care ne duc la părerea că acestui loc fortificat i s-a dat o importanță deosebită. În primul rînd pe planul cetății sînt consemnate patru clădiri ce aveau destinația de a adăposti trupe. În al doilea rînd prezența armamentului și în special cel de artilerie atrage atenția că acesta trebuia manevrat de efective.

Ne folosim, pentru a întări afirmația făcută, de descrierea ce a făcut-o cronicarul turc Silahdar Findikili Mehmed Aga cu privire la capturile făcute în cetatea Sebeșului la 25 septembrie 1695: „șase tunuri balyemez împodobite două de cîte 14 ocale și 4 de cîte 11 ocale, 19 tunuri kalonborne, cinci lustruite de cîte 7 ocale, cinci de 5 ocale și nouă de cîte 3 ocale; 10 tunuri șahi-darzben; patru de 4,50 ocale și șase de cîte o oca; opt puști misket; șapte de cîte 3 ocale; 10 tunuri șahi-darbzen; patru de 4,50 aruncător de fier și alte două tunuri mari de cîte 35 de ocale".

Luînd în considerare numărul mare de guri de foc de artilerie, putem să ne facem o părere aproape de realitate și asupra numărului de soldați necesari pentru mînuirea acestui armament. În aceeași cronică se vorbește de aproape 4000 de pedestrași austrieci ce se găseau în cetatea Sebeș. În continuare se face și o descriere a cetății, arătîndu-se că „fiecare colț al fortăreței are cîte o întindere mare în care pot încăpea cu ușurință cîte 5000 de războinici".

Nu putem trece mai departe fără a sublinia originea acestor soldați, precum și gradul lor de instruire și disciplină.

Există documente care consemnează că în cetatea Caransebeșului în anul 1604 soldații erau în mare parte mercenari. Tot acest document relatează și raportul nefavorabil stabilit între locuitori și mercenari, fiind descris masacrul la care s-au dedat acești mercenari împotriva orășenilor care, în legitimă apărare, au omorît un mercenar ce voia să-i prădeze.

În furia lor mercenarii, drept răzbunare, s-au dedat la cele mai josnice acțiuni de jaf și teroare. De acești mercenari, locuitorii cetății și ai orașului s-au putut scăpa doar prin unire, alungîndu-i din cetate.

Jafurile mercenarilor nu se limitau numai la locuitorii din cetate și oraș ci ele s-au extins și în satele din jur. Așa se face că țăranul Nicolae Fiat din Buchin și-a găsit moartea torturat de mercenari atunci cînd a încercat să-și apere modesta-i agonisire.

Magazia de provizii. Prin această noțiune trebuie să înțelegem atît depozitele cu provizii alimentare, cît și depozitele de armament și muniții.

Referindu-se la magaziile de pulbere, specialiștii militari ai epocii le-au dat o importanță deosebită atît în ceea ce privește dispunerea, construirea și întreținerea lor.

În ceea ce privește dispunerea acestor magazii unii constructori le prevedeau în mijlocul cetății, și lîngă zid, lipite de acesta. În Cetatea Caransebeșului magaziile de provizii au fost dispuse lîngă zidul cetății în partea de vest, în actualele grădini ale caselor din strada Traian Doda cuprinse între numerele 37—43. Ținînd cont de scopul și importanța lor, magaziilor de provizii li s-a dat o importanță covîrșitoare.

Stabilind îndatoririle comandantului unei cetăți Vauban sublinia printre altele că: „a vizita adeseori magaziile de praf de pușcă și arsenalele, a-și face o plăcere din faptul de a o menține în ordine muniția, a ține la locurile rezervate ei și la uscat. Trebuie să te porți în această privință sever cu magazionerii respectivi și să-i observi exact pentru a te convinge asupra devotamentului lor". În continuare Vauban arăta că între construcția fortificației și magaziile de provizii trebuie să existe un echilibru, un raport direct ce trebuie respectat (raport despre care am mai vorbit). Avînd suficiente date la dispoziție cu privire la mărimea depozitelor și rolul ce l-au avut pentru cetatea Caransebeșului, dar ne vom folosi de consemnarea cronicarului turc, mai sus amintit, care, printre altele, arată că, atunci cînd cetatea a fost predată turcilor în magazii erau: „300 cîntare de pulbere, 80 de lăzi de cartușe bătute, 10.000 de felurite bule și grenade de mînă, 80 de cumbarale mari și un număr de coșuri de grenade, cordaje și cabluri și hambarele pentru tunuri... Afară de aceasta au mai fost găsite 11.000 chile de făină". Și această consemnare credem că este suficient de convingătore în ceea ce privește magaziile de provizii iar cantitatea de armament, pulbere și alimente reliefează puterea armată a cetății.

Arsenalul. În lucrările consacrate fortificațiilor noțiunea de arsenal cuprinde toate clădirile destinate pentru confecționarea și păstrarea armamentului și a tehnicii militare, precum și muniția folosită de aceasta.

Despre importanța ce o dădeau specialiștii militari arsenalului am arătat mai înainte; la fel am subliniat și cantitatea de armament și pulbere ce o avea cetatea de pe Sebeș. Referindu-ne la arsenalul cetății Caransebeșului trebuie să admitem că a existat aici un atelier de reparat armament și mai puțin probabil de confecționare a acestuia. Tot aici se pregăteau cartușele și ghiulele necesare armamentului de foc și ascuțirea armamentului alb.

Pe actualul plan al orașului, arsenalul cetății se poate localiza în grădinile caselor cu numerele 20 și 22 de pe strada Potocului în imediata apropiere a bastionului Arhiducal.

Locuința comandantului. Este bine cunoscut faptul că în tehnica militară se acorda o importanță mare locuinței comandantului. Această preocupare se menține și pe mai departe nu ca o moștenire, ci ca o amploare ce se dădea nobililor militari ce dețineau și funcții de comandă în armată. Localizată pe planul actual al orașului, locuința comandantului se situa pe locul actualelor edificii ce poartă numerele 48 și 50 din strada Romanilor și era compusă din trei clădiri situate în imediata apropiere a bastionului Orșovei. Menționăm că, aici cu ocazia unor săpături cu caracter edilitar au fost găsite piese de harnașament, ceramică, grinzi și gunoi de grajd. Toate acestea scot în evidență și motivează oarecum destinația celor trei clădiri ce compuneau locuința comandantului.

Turnuri puternice. Cele două turnuri consemnate pe planul cetății cu litera „H" deschid mari discuții deoarece după părerea noastră ele nu aparțineau ultimei fortificații, ci mai degrabă unei faze mai vechi de construire. Afirmația noastră se bazează pe anumiți factori de artă militară și de tehnică a fortificațiilor militare.

Primul turn se găsește situat în partea de nord-vest a împrejurimii vechi notată în plan cu litera „B". Toate părerile cercetătorilor se îndreaptă spre ideea că aceasta ar putea fi nucleul castelului regal, turnul lipit de zidul nucleului nu poate fi decît contemporan și mai mult făcînd corp comun cu acesta.

În ceea ce privește al doilea turn el este situat la intrarea în bastionul Imperial. Din punctul de vedere al construcției credem că acest turn aparține tot nucleului de care am vorbit mai înainte el fiind un avanpost al acestuia.

Grajdurile și cazărmile cavaleriei. În compunerea armatei cetății intra și cavaleria care în sistemul defensiv al fortificațiilor juca un rol însemnat în exetarea contraatacurilor sau în urmărirea inamicului care renunța la asediu. Cazărmile soldaților și grajdurile erau construite, în cadrul cetății, separat de cele ale infanteriei și pentru o mai mare operativitate, în majoritatea cazurilor, cazărmile cavaleriei erau construite alături de grajduri.

În cadrul cetății Caransebeșului, grajdurile și cazărmile soldaților au fost dispuse, în număr de patru, în raveliul din fața curtinei cuprinsă între bastionul Arhiducal și cel Regal, iar pe planul actual al orașului Caransebeș erau situate pe strada Traian Doda cuprinzînd spațiile dintre edificiile cu numerele 34—46 și 27 și 27 A.

O informație demnă de luat în seamă este aceea care se referă la numărul soldaților de cavalerie existenți în cetate, număr ce se ridica la cifra de 500 și toți erau echipați pentru paza acestei provincii, după cum arată ofițerul italian Giovan Andrea Gromo care a vizitat și descris cetatea. Referirea lui Gromo cu privire la echiparea cavaleriștilor trebuie înțeleasă în sensul că acești soldați erau dotați cu armamentul și echipamentul corespunzător și cu o instrucție adecvată, capabili în orice moment să execute misiuni de luptă.

În incinta cetății pe lîngă construcțiile cu caracter strict militar au fost ridicate și locuințe. Săpăturile arheologice sau cele cu alt caracter executate în prezent în incinta fostei cetăți ne-au permis să ajungem la părerea că la construirea lor un rol de seamă l-a avut lemnul. Era și firesc aceasta dacă amintim că ne găsim într-o zonă de interferență între deal și munte, unde pădurile au loc preponderent. La părerile noastre adăugăm și un fragment din descrierea ofițerului italian Gromo, care, cu grad de căpitan, ajunge la curtea lui Ion Zapolya, prilej cu care vizitează Transilvania și Banatul scriind printre altele: „Banatul. Capitala sa este Caransebeș, un oraș bine populat... toate casele sînt de lemn dar foarte arătoase și bine înzestrate“.

Încă din scrierile contemporane cu cetatea Caransebeșului avem cunoștință că existau aici străzi largi și aliniate. Este demnă de amintit consemnarea călătorului Sandor Pal care sosind la Caransebeș în mai 1687 din Constantinopol: „a cerut voie să intre în cetate, s-a plimbat dealungul unei străzi a acesteia“.

În lucrarea lor, Bălan și Ghidiu consemnează o serie de străzi ce aparțineau orașului și cetății. Din străzile amintite ca aparținînd cetății, autorii consemnează strada Mare, strada Barbapuia, strada Bănuța și altele pe care autorii neavînd suficientă documentație, le fixează cu rezerve în cetate sau oraș.

Verdictul dat de tratatele de pace pecetluiesc soarta cetății Caransebeșului, care este demolată. O descriere a demolării ne este făcută de înșiși cronicarii turci: „Astfel după ce șanțul cetății a fost umplut, întăriturile ei de afară au fost făcute una cu pămîntul. Apoi, prin săparea a 30 de tunele, au fost distruse, cu 500 de cîntare de pulbere crenelurile și părțile nedărîmate ale cetății. În sfîrșit, după ce s-a dat foc și clădirilor din cetate, nu s-a lăsat pe fața pămîntului nici o urmă din cetatea Sebeș“. Sigur, descrierea cronicarului turc pare destul de exagerată deoarece și după anul 1700 se mai amintește prezența cetății.

Ținînd seama în primul rînd de starea la care a ajuns cetatea Caransebeșului după demolarea lor de către turci și mai ales de rolul ce-l avea din punct de vedere strategic, s-a pus problema refortificării ei.

Un fapt edificator în această direcție ni-l oferă raportul inginerului Malherbe care în anul 1695 vizitează cetatea. Raportul inginerului Malherbe relatează o stare de fapt. Trebuie să avem în vedere că în anul 1692 generalul austriac Veterani propunea să se refortifice cetatea Caransebeșului, iar în anul următor dă din fondurile sale suma de 600 de florini pentru acest scop.

Lucrările de refortificare încep în timp ce ostilitățile austro-otomane erau în toi și pentru a nu se stînjeni munca la cetate, Veterani desfășoară o serie de manevre tactice menite să-i întîrzie pe turci. Apogeul acțiunilor lui Veterani are loc în anul 1695 cînd se desfășoară lupta de la Lugoj unde bravul general își găsește sfîrșitul.

În urma acestei lupte, drumul spre Caransebeș este deschis și astfel cetatea cade în mîinile otomanilor fără a putea opune nici o rezistență.

Este deci firesc să admitem observațiile critice făcute de inginerul Malherbe deoarece el descrie cetatea în urma vizitei făcute în luna octombrie 1695 cînd cetatea Caransebeșului era în curs de reconstrucție, deci punctele vulnerabile, grămezile de pămînt ce ușurau apropierea mascată a inamicului de ziduri și celelalte aspecte negative ce le-a sesizat, urmau să fie înlăturate, lucru ce nu a mai putut fi posibil datorită ocupării ei de către otomani. Raportul inginerului Malherbe nu oglindește starea fortificației Caransebeșului în apogeul ei, ci în momentul cînd era în reconstrucție, ba mai mult, în momentul cînd turcii au început demolarea ei. Cu toate acestea raportul ne aduce mai multe informații care împreună cu alte documente ne ajută să întregim fortificația, să-i stabilim elementele componente chiar dacă acestea erau în curs de reconstruire. Și dacă la acest raport mai adăugăm și pasajul din cronica turcească, la care ne-am referit mai înainte, ajungem la părerea, cu toate exagerările făcute, că cetatea Caransebeșului a fost demolată așa cum au prevăzut tratatele de pace.

Avem la dispoziție încă o fotocopie făcută după originalul ce se găsește la Arhivele de război din Viena intitulată: „Planul regiunii Caransebeș alăturînd un proiect cum s-ar putea fortifica serios această localitate (1717)". (Fig. 15—16). Această schemă este compusă din două părți. Prima parte prezintă ruinele fostei cetăți a Caransebeșului, iar a

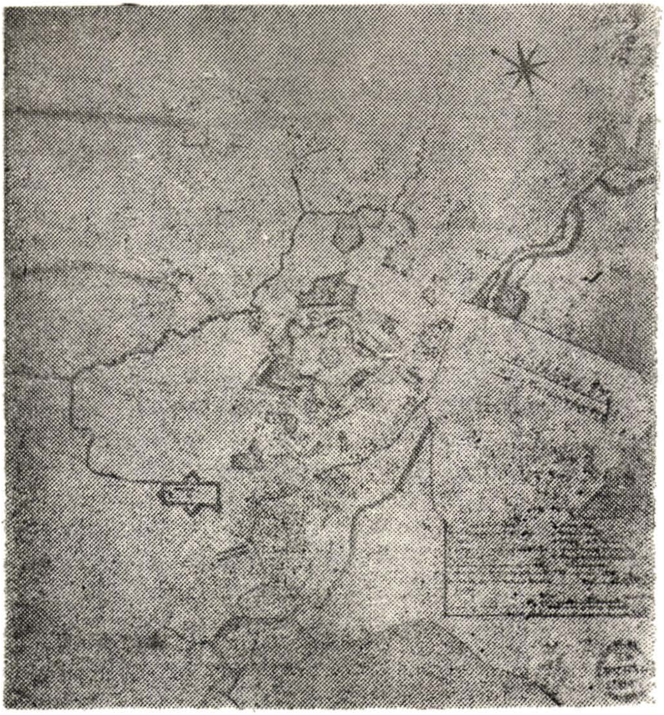

Fig. 15. Caransebeş. Ruinele cetăţii, 1717

doua parte este identică cu prima dar peste ruine a fost suprapusă o vignetă cu planul fortificării propuse. Din aceste scheme rezultă starea de ruină a fortificaţiei. Cele două planșe aduc însă și elemente noi. În primul rînd, ne prezintă cîteva fortificaţii exterioare ale vechii cetăţi, despre care am vorbit şi le-am localizat la momentul potrivit. În al doilea rînd, face o precizare mai concretă a drumurilor ce plecau din fosta cetate. Şi în sfîrşit se prezintă planul propus pentru refortificarea Caransebeşului, plan ce urmează de astă dată un nou sistem de fortificare, în formă de stea, și anume sistemul Vauban.

Condiţiile social-politice şi militare au dus ca acest plan propus în anul 1717 să nu fie materializat pe teren, iar ştirile despre existenţa cetăţii Caransebeşului să înceteze pentru totdeauna.

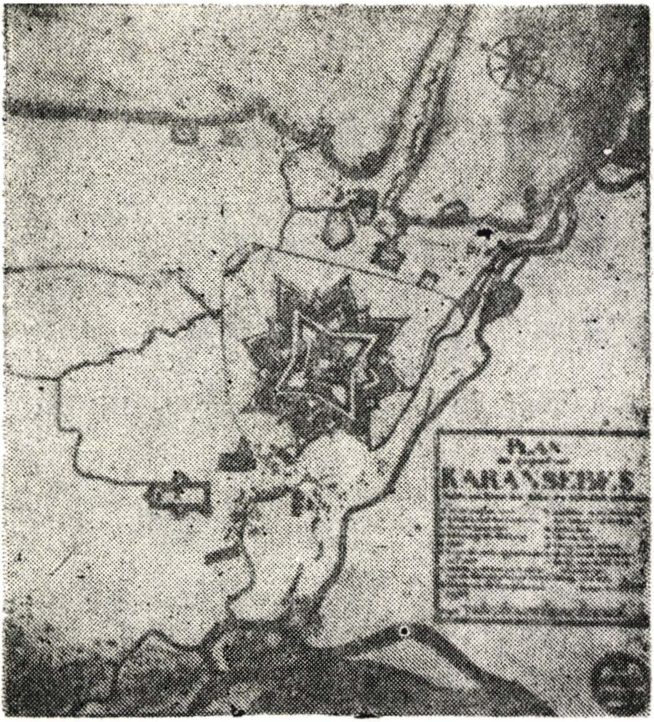

Fig. 16. Caransebeş. Planul refortificării, cetăţii, 1717

Pe anumite direcţii posibile de atac ale duşmanului cetatea Caransebeşului a fost prevăzută cu construcţii suplimentare care din punct de vedere militar făceau parte din elementele exterioare cetăţii.

Pentru Caransebeş erau la acea vreme, două direcţii principale de înaintare spre cetate: Culoarul Cerna — Timiş dinspre sud şi Valea Timişului din spre Lugoj. Aceste două direcţii, funcţie de teren, au fost prevăzute cu avanposturi menite să întîrzie ritmul ofensiv al duşmanului.

În Arhivele de război din Viena se găseşte planul unui avanpost cunoscut sub numele: „Plan und Project über die Schantz zu Caransebeş Wie selbte und zu besserer defension tauglicher gemacht werden könten“. (Plan şi proiect al şanţului de la Caransebeş, cum acesta ar putea fi făcut mai mic şi mai apt pentru o mai bună apărare). (Fig. 17).

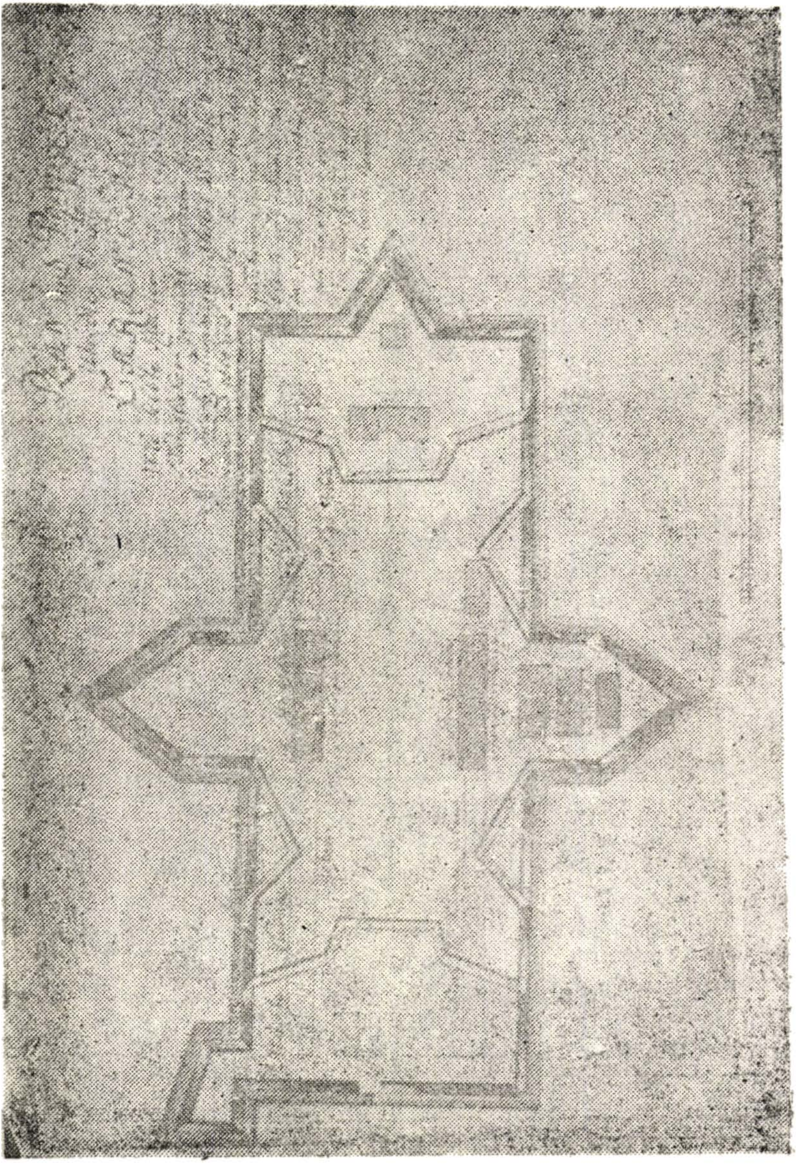

Fig. 17. Caransebes. Fortalitium

Pe planurile întocmite și în documentele emise avanpostul apare sub diverse nume: „Sehanz“, „Bachhaus“, „fortilitium“ și „Feldwacht“.

Cu deosebiri de mărime și importanță din punct de vedere militar, orașul Caransebeș a avut două fortificații. Una cuprinsă între actualele străzi: Cetății, Retezat, Romanilor și Potoc, ea reprezentînd cetatea cu orașul fortificat cunoscută în documentele contemporane ei sub numele de „Castro nostro Sebesiensis“ sau „Castra nostra Regalia“ ori pur și simplu „Castri Karansebeș“ și mica fortificație cu funcție de avanpost cunoscută sub numele de „fortilitium“ care era situată înapoia actualei grădini publice a orașului și cuprinsă între actualele străzi a Cazărmii și Bistrei. Acest lucru este semnalat și de Pesty Frigyes care arată că în 1697 turcii au atacat Caransebeșul cu 2500 de soldați reușind să ocupe fortificația exterioară a cetății.

Dacă pentru cetatea Caransebeșului avem suficiente studii, pentru mica fortificație nu avem decît planul care se găsește la Arhivele de război din Viena și cîteva documente care îi semnalează prezența și care cînd au fost traduse, comentate și publicate, pe nedrept au fost confundate cu cetatea și orașul fortificat.

Rolul ce l-a avut din punct de vedere militar a fost acela de a preîntîmpina atacurile dușmanului, de a-l obliga să se angajeze prematur în luptă, a-și consuma potențialul militar pînă să ajungă la zidurile cetății și orașului Caransebeș.

Din documentele vremii rezultă că atît cetatea cît și avanpostul au avut, în timpul conflictelor armate, dese stricăciuni care trebuiau grabnic remediate.

Sînt cunoscute eforturile pe care le-a făcut generalul conte Frederic Veterani pentru refortificarea cetății, cînd a trimis aici pe inginerul italian Giovani Morando Visconti, care după ce a făcut ridicarea topografică a cetății, a condus lucrările de refortificare, construind un gater la Marga pentru tăierea scîndurilor necesare la cetate.

Tot din documentele vremii rezultă că generalul Veterani a luat măsuri și pentru reparația avanpostului lucru ce-l face Petru Măcicaș de Tincova, vicecomitele Severinului, care donează din averea sa suma de 9000 florini renani, fapt ce îl determină pe generalul Veterani „să recomande Camerei Aulice vieneze compensarea acestor cheltuieli prin acordarea unor bunuri din teritoriile care vor fi ocupate de trupele imperiale“.

Cu toate că avanpostul a fost construit pe un loc mlăştinos care îi asigura o apărare naturală, fortificaţia a fost prevăzută cu lucrări hidrotehnice menite să menţină un echilibru constant în cantitatea de apă necesară în şanţul ce o înconjura primind apa printr-un canal ce venea din faţa bastionului Arhiducal şi de la un braţ al Canalului morilor, iar la nevoie apa era evacuată printr-un alt canal ce se vărsa în pîrîul Potoc.

Afirmaţia este făcută în urma studiului planului din 1690 din care rezultă canalul construit din şanţul cetăţii şi din planul cetăţii din 1697 în care se distinge braţul din Canalul morilor care trece prin imediata apropiere a avanpostului alimentînd zona cu apă.

Pe harta ce se găseşte în Arhivele de război din Viena „Plan de Gegend von Karansebeş Nebst Proiect wie selber Ort ordentlich zu fortificiren“ (Planul regiunii Caransebeş împreună cu un proiect cum această localitate ar putea să se fortifice mai bine) este notat un pîrîiaş cu litera I care pleacă din avanpost şi se varsă în pîrîul Potoc. La legenda planului la litera I este scrisă explicaţia: „pîrîu care izvorăşte din săparea Şanţului“. Rezultă deci că surplusul de apă din şanţul avanpostului care ar fi putut, la un moment dat, să o pună în pericol, era drenat şi se scurgea în pîrîiaşul Potoc în locul cunoscut astăzi sub numele de „Ţarină“.

Pentru a ne da mai bine seama de locul şi rolul ce l-a avut avanpostul de a cărui descriere ne ocupăm, sînt necesare cîteva cifre care vor lămuri, pe deplin importanţa lui şi posibilităţile tactice de care dispunea.

Situat la un punct cheie pe comunicaţia Caransebeş-Lugoj-Timişoara el supraveghea de la distanţă, avînd cîmp deschis, orice mişcare ce o făcea duşmanul care intenţiona să se apropie de oraş. Dotată cu efective şi arme de foc de toate calibrele avea posibilitatea să deschidă focul întîmpinînd pe atacator la mare distanţă, obligîndu-l astfel să-şi schimbe unele hotărîri ofensive privind direcţia în faţa zidurilor cetăţii Caransebeş.

Avanpostul avea forma unui dreptunghi cu laturile de 210 × 74 m cu un perimetru de 568 metri liniari și o suprafață de 18.419 m^2. Era prevăzut cu patru bastioane. Avanpostul era prevăzut cu o singură poartă situată pe mijlocul laturei de sud. Pentru a reputea ajunge în interiorul avanpostului trebuia să se treacă peste șanțul cu apă pe un pod mobil ce constituia un obstacol pentru atacator.

În interiorul avanpostului erau două clădiri etajate construite din material tare și opt clădiri de diverse mărimi, scunde ca înălțime și construite din material mai slab. Suprafața locuibilă a clădirilor era de 2.774 m^2 din care a clădirilor etajate era de 576 m^2.

În bastionul de pe latura de nord erau construite trei magazii de provizii cu o suprafață totală de 475 m^2. Aceste magazii puteau să adăpostească alimentele și muniția efectivelor pentru o perioadă de timp destul de îndelungată.

Avîndu-se în vedere suprafața destul de mare atît a avanpostului cît și a bastioanelor, precum și prezența clădirilor din interior ajungem la părerea că putea să adăpostească un număr aproximativ de 1000 luptători prevăzuți atît cu armament de foc portativ, cît și un număr de 5—10 piese de artilerie de diverse calibre.

De remarcat este faptul că magaziile de provizii au fost distruse în bastionul de pe latura de nord unde pericolul unui atac era mai puțin probabil.

Toate laturile avanposturilor erau amenajate pentru adăpostirea efectivelor destinate luptei, în bastioanele mici putînd fi dispusă doar cîte o piesă de artilerie, iar în bastionul de pe latura de sud putînd fi dispuse două piese de calibre mai mari.

Avanpostul a jucat un rol însemnat în sprijinul cetății Caransebeș atît prin dispunerea lui din punct de vedere geografico-militar, la o distanță de 950 metri față de cetate cît și la mărimea lui, dar mai ales la posibilitățile tactice de a preîntîmpina inamicul la o distanță relativ mare obligîndu-l să se desfășoare mai devreme.

Evenimentele politico-militare ce au loc pe teritoriul orașului și în jur își pun amprenta asupra cetății și implicit și asupra avanpostului ei.

Prin pacea de la Carlovitz (26 ianuarie 1699), cetatea Caransebeș a fost supusă demolării. Procesul de demolare a fost însă lent, acesta făcîndu-se la voia întîmplării. Ceea ce este demn de luat în seamă îl constituie faptul că fortificația avanpost nu este supusă procesului de demolare.

Războiul austro-turc din anii 1716—1718 aduce cîștig de cauză Austriei care prin pacea de la Passarovitz (21 iunie 1718) anexează Oltenia și alte teritorii.

Văzîndu-se stăpînă pe situație, Austria a luat măsuri de fortificare a unor orașe și puncte cheie de importanță strategică din Oltenia. Pentru aceasta a fost trimsiă o comisie de ofițeri, ingineri și topografi care au făcut măsurătorile necesare și au întocmit o hartă și proiecte de fortificații. Comisia a fost condusă de căpitanul inginer Friedrich Schwanz. Această comisie propune printre altele, construirea unui drum strategic care să lege fortificația de la Tismana cu cea de la Caransebeș.

În Caransebeș, încă din anul 1717, a fost trimis sublocotenentul inginer François Nicola care a executat măsurătorile necesare și a întocmit un plan pentru refortificarea cetății.

Concomitent cu aceste măsuri de ordin militar, se trece grabnic și la repararea avanpostului din Caransebeș de către un batalion din regimentul Alt Lothringen și pus la dispoziția locotenentului colonel Castner. Intrată în noul conflict austro-turc din 1736—1739 Austria ia măsuri de reparare și întărire a fortificațiilor de graniță. Așa se explică faptul că începînd cu 6 decembrie 1736 se repară cazărmile și clădirile comandamentului din avanpostul Caransebeșului.

Austria urmărea să ia toate măsurile necesare care se impuneau pentru prevenirea unui atac prin surprindere din partea turcilor și o posibilă bază de plecare a unei ofensive în Balcani.

Situația financiară precară a imperiului a îngreunat punerea în aplicare a planurilor propuse, iar războiul ruso-austro-turc din anii 1736—1739 a pus capăt proiectelor militare deoarece prin pacea de la Belgrad, Austria pierde teritoriile anexate prin pacea de la Passarowitz, iar rolul cetăților dintre Tisa, Dunăre și Mureș încetează, ele fiind demolate.

Nici pacea de la Passarowitz, nici cea de la Belgrad nu lezează avanpostul de la Caransebeș. Așa se explică faptul că îl găsim consemnat pe harta din anul 1723 şi pe planul din anul 1738 în care sînt dispuse trupele concentrate în Caransebeş în vederea participării lor la noile operaţiuni militare ce aveau să se desfăşoare în culoarul Timiş-Cerna.

Se părea că prin pacea de la Belgrad liniştea atit de necesară s-a aşternut în Balcani. Austria împăcată „volens nolens" cu noua situaţie ia măsuri de pază a frontierelor înfiinţînd unităţi de grăniceri care aveau să înlocuiască misiunea îndeplinită pînă acum de cetăţile de graniţă.

Din punct de vedere demografic dar mai ales militar Curtea de la Viena ordonă recensămîntul populaţiei şi sistematizarea localităţilor. Se fac noi măsurători şi ridicări topografice întocmindu-se hărţi militare care să surprindă cele mai mici detalii şi informaţii. Cu acest prilej în anul 1762 se propunea ca avanpostul (fortilitium) rămas în stare de funcţionare să fie refortificat, mult micşorat în vederea unei mai bune apăsări.

Forma propusă răspundea noilor cerinţe în cîmpul tactic impuse de dezvoltarea armamentului şi în mod deosebit a pieselor de artilerie.

Războiul ruso-austro-turc din anul 1787—1792 pune capăt acestor planuri de refacere, deoarece o bună parte din teatrul de operaţiuni militare se desfăşoară pe teritoriul oraşului Caransebeş care este distrus şi mistuit de flăcările nemiloase ale războiului.

Pe harta din anul 1762 apare avanpostul în faţa căruia este un cimitir catolic în interiorul căruia se află o biserică, probabil o capelă a acestuia care purta hramul St. Mihai.

Coroborînd harta cu documentele de arhivă, acest cimitir este situat în partea de sud-est a avanpostului pe locul actualei grădini publice, iar biserica a fost situată în locul actualei fîntîni din faţa fostului palat al Comunităţii de avere, astăzi localul Întreprinderii de prospecţiuni şi exploatări geologice (I.P.E.G.).

Odată cu sistematizarea oraşului rolul avanpostului se diminuează astfel că pe harta oraşului Caransebeş din anul 1804 aceasta este înlocuită cu actuala cazarmă a grănicerilor situată înapoia grădinii publice. Măsurile de demolare a fortificaţiei au fost prevăzute și pe „Plan der Gegent Zwischen Karansebeş und Fenisch im Temesvar Banat“ ridicată între anii 1791—1802 în care apărea avanpostul cetății cu o linie la capătul căreia a fost scris „CASSERNE“.

Că ea a jucat un rol important în apărarea orașului ne-o spune rangul și gradul comandanţilor ei. Printre comandanții avanpostului documentele amintesc de contele von Wallis și pe colonelul Karl von Kornthal ultimul fiind inițial înmormîntat în cimitirul amintit și apoi deshumat și îngropat în actuala biserică catolică atunci cînd aceasta a fost terminată.

Putem concluziona că avanpostul de la Caransebeș s-a integrat efectiv în apărarea cetății și a orașului iar dezvoltarea urbanistică a acestuia a dus mai tîrziu la demolarea lui.

Zidurile cetății Caransebeş își justifică prezenţa prin participarea activă a locuitorilor din zonă la paza și apărarea pămîntului moștenit de la străbuni. Acest lucru a determinat ca pe lîngă preocupările economice şi comerciale locuitorii oraşului să fie şi buni oşteni. Aşa trebuie înţeles faptul că faima românilor din Caransebeş depăşeşte limitele ţării. Avîndu-se în vedere situaţia social-politică şi militară a oraşului și în mod deosebit a zonei un rol însemnat l-au jucat cnezii români caransebeşeni în treburile militare, administrative, juridice şi în alte domenii în Caransebeş şi în districtele româneşti din sudul Banatului.

Este de la sine înţeles faptul că un oraş de depozit al mărfurilor aduse din orient şi occident să cunoască o dezvoltare economică și comercială, aceasta și datorită comerţului de tranzit ce se desfăşura în Caransebeş ajungînd ca orașul să rivalizeze cu orașele transilvane.

Toate acestea determină ca o bună parte din locuitorii orașului să devină negustori care se alăturau păturii avute a meseriașilor români autohtoni cunoscuţi prin măestria ce le-a dus faima. Era firesc deci ca românii caransebeşeni să participe la treburile social politice, economice, comerciale și religioase ale orașului. Mai mult orășenii și-au asumat cîteva atribute politice care au depășit cadrul restrîns al orașului ei devenind susţinători ai unor acţiuni politice de mari proporții. Așa se explică faptul că românii caransebeșeni aderă la politica de unificare teritorială a lui Mihai Viteazul și tot atît de cunoscute sînt și consecințele care le-au avut de suferit aceştia după înfrîngerea marelui voevod. (Fig. 18).

În anul 1658 orașul împreună cu localitățile ce îl înconjoară este ocupat de turci și stă sub această stăpînire timp de 30 de ani, cînd în anul 1688 generalul Veterani eliberează orașul și propune refortificarea lui. Refortificarea cetății Caransebeș are loc în condițiile în care datorită deselor războaie acesta cade cînd în mîna turcilor cînd a austriecilor și astfel aceste schimbări de stăpîni face ca dezvoltarea din toate punctele de vedere să stagneze sau să aibă un ritm mai lent de dezvoltare.

Anul 1738 transformă orașul în operațiuni militare, armata imperială concentrată la Lugojel ajunge la Caransebeș și de aici pleacă spre sud angajîndu-se în luptele cu turcii la Cornea, Mehadia și Orşova. Neînțelegerile dintre generalii austrieci nu dau cîş-

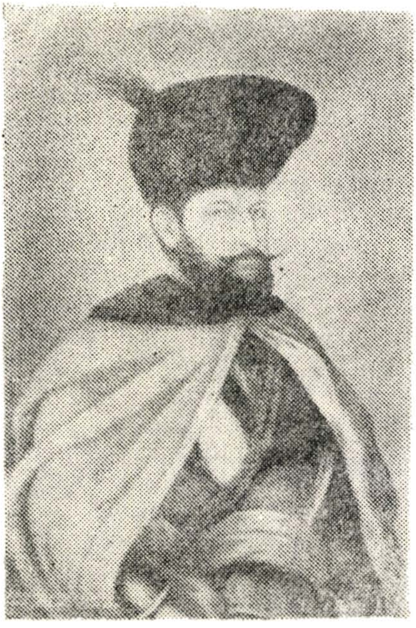

Fig. 18. Mihai Viteazu. Pictură de B. Dellomini (Dia)

tig de cauză trupelor din subordine și astfel armata austriacă la 20 iulie poposește la Caransebeș ocupînd un dispozitiv de apărare pe malul stîng al Timișului. Turcii ocupă orașul, îl devastează, dar nu se angajează în luptă. În acest conflict militar orașul și întreg Banatul de sud are de suferit rechizițiile de alimente de furaje pentru armată. Tratamentul inuman la care este supusă populația crează mari nemulțumiri care se intensifică luînd aspectul unei răscoale țărănești antihabsburgice. Pentru reprimarea răscoalei este trimis generalul Lentulus care trece prin sabie și foc toate satele de pe valea Bistrei și de la Lugoj și Hațeg se unesc și înconjoară orașul.

Cronicarul Nicolae Stoica de Hațeg în manuscrisul său descrie astfel cele petrecute la Caransebeș. „În noiembrie 1738 joi (evenimentele însă au avut loc în 17 ianuarie 1739 n.n.) în Caransebeș zi de tîrg, pre poruncă reghimentele de raitări din Lugoj, din noapte plecînd, două stații călcînd, pre amează Caransebeșu cu tîrgu său de toate părțile făr-de veste lovind, oameni, femei, copii, feate, preoți, negustori, în biserica rumînească și nemțească ce la franțiscani scăpară, cu ei împreună ascuțișul săbiei și a puștilor jartvă, s-au dat; în biserici și-n case focul i-au mistuit de aici, reghimentele l-au apucat către Carașov. Așa au lucrat și încoaci pănă-n Slatina; au tăiat, au ars, să-i pomenească“.

La toate aceste suferințe cauzate de război se adaugă și ciuma care bîntuind în zonă secera fără milă atît armata cît și populația, Caransebeșul devenind un tablou dezolant locuitorii mulțumindu-se cu puțin și cu speranța venirii zilelor mai bune.

Sfîrșitul războiului austro-turc aduce noi schimbări în sistemul de apărare și astfel după multe căutări se ajunge la înființarea unor regimente de grăniceri. Inițial orașul a făcut parte din regimentul valaho ilir cu capitala la Biserica Albă, dar datorită întinderii prea mari a acestuia, regimentul se împarte în două luînd astfel naștere regimentul valah de grăniceri cu sediul la Caransebeș.

După anul 1838 regimentul își schimbă denumirea în „Regimentul de graniță româno-bănățeană Nr. 13“. (Fig. 19—20).

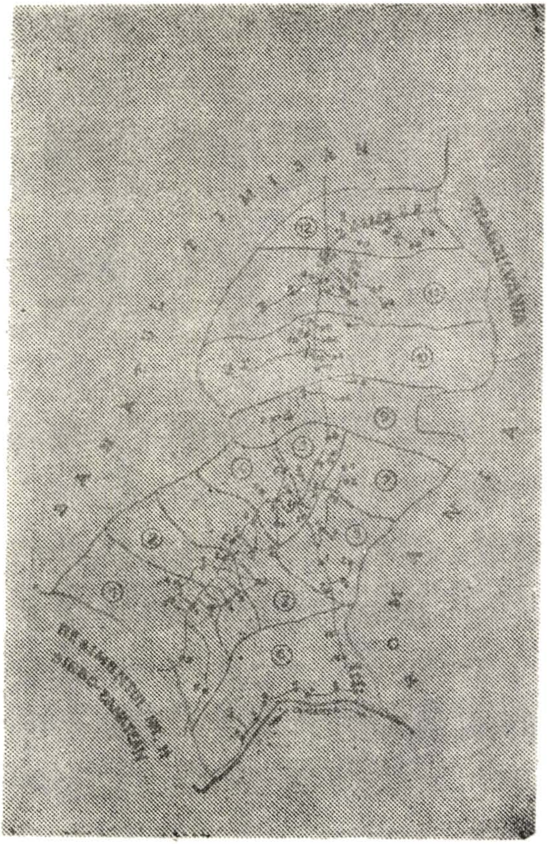

Fig. 19. Hartă. Regimentul de graniță româno-bănățean nr. 13

Cele 96 de comune ale regimentului erau organizate în 12 companii la Caransebeş fiind pe lîngă comanda regimentului și sediul Companiei a 11-a care avea în subordine următoarele comune grănicerești: Caransebeșul, Caransebeșul Nou, Cicleni, Dalci, Turnu Ruieni, Borlova, Bolvașnița, Cîrpa (azi Valea Timișului), Poiana, Buchin, Lindenfeld, Zlagna și Zervești. (Fig. 21).

Pe lîngă îndatoririle de pază de cordon, campaniei a 11-a îi revenea misiunea să păzească și statul major al regimentului, podul de peste Timiş și sărăria din Caransebeş.

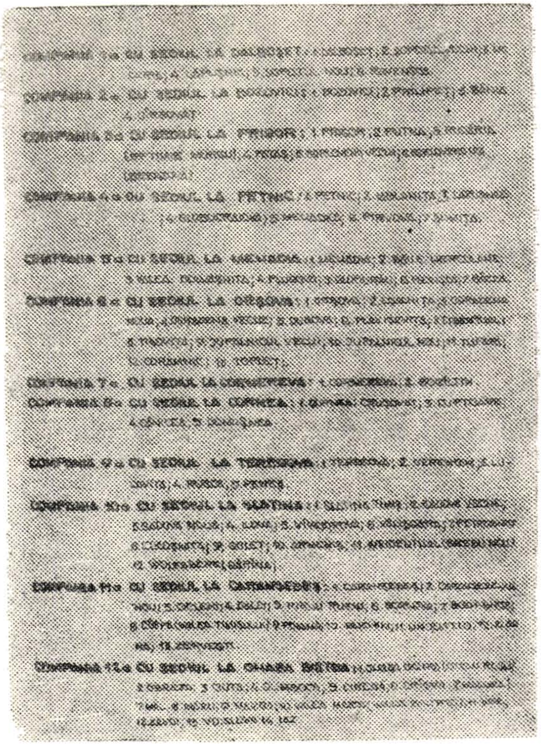

Fig. 20. Organizarea regimentului pe companii și comune grănicerești

Fig. 21. Caransebeș. Sediul Companiei a XI-a a regimentului de graniță româno-bănățean Nr. 13;

Cu tot specificul ce îl avea regimentul din punct de vedere organizatoric, el a participat alături de regimentele de linie a imperiului la războaiele napoleoniene, chiar dacă rezultatul luptelor a fost de cele mai multe ori nefavorabil pentru austrieci, evenimentele au intrat în memoria poporului, în creaţiile de tip folcloric. Rezonanţa acestor evenimente a constituit un punct de mîndrie atît pentru participanţi cît şi pentru urmaşii lor.

Participarea grănicerilor bănăţeni la luptele împotriva francezilor i-a determinat pe o bună parte din ei să îmbrăţişeze ideile de libertate a revoluţiei franceze. Este cunoscut cazul căpitanului Jumanca din Caransebeş, care îşi propusese eliberarea Transilvaniei şi Banatului în vederea unirii cu Moldova şi Ţara Românească într-o singură ţară, România. Prins în momentul în care începea să-şi pună în aplicare planul său, a fost judecat la Caransebeş şi condamnat la moarte.

Cu toate încercările de înfrumuseţare a oraşului acesta bate pasul pe loc mai ales în anul 1788 cînd în ultima confruntare austro-turcă, oraşul este incendiat după care din ruină, asemenea ca pasărea Phoenix, oraşul se clădeşte luînd forma unui oraş cu specific milităresc format din casele negustorilor şi a meseriaşilor în centrul oraşului, a grănicerilor cu specificul lor şi clădirile militare care erau formate din: cazarma regimentului, şcoala de subofiţeri, pavilionul ofiţerilor, spitalul militar, tribunalul militar cu închisoarea şi sărăria. Toate formau un perimetru ce închidea parcul oraşului care s-a format tot prin grija ofiţerilor grăniceri.

Cu toate restricţiile impune de legile militar-grănicereşti în oraşul Caransebeş cît şi în cele 96 de localităţi militarizate pulsează o viaţă românească, cu aspiraţii de unitate naţională. Grănicerii români nu vor uita niciodată originea lor latină şi nevoia de a realiza visul de unitate a tuturor românilor despărţiţi de urgia vremurilor. Că lucrările stau aşa ne-o demonstrează însemnările locotenentului Ioan Drăgălina, generalul de mai tîrziu, care printre altele în 1882 spunea, „plin de mîndrie, cu speranţa în piept că va veni momentul unde românii vor putea arăta lumii că sînt adevăraţi fii ai lui Traian, că în vinele lor curge sîngele lui Mihai."

Un rol însemnat în educarea în spirit românesc a copiilor din graniță l-au avut școlile naționale grănicerești. Aceste școli au avut ca directori oameni de mare competență ca Ioan Tomiciu, Constantin Diaconovici Loga, Andreievici și alții, care au militat activ atît pentru păstrarea ființei naționale, cît și pentru păstrarea purității limbii române. Așa de pildă caransebeșanul Constantin Diaconovici Loga conștient de misiunea ce o avea pentru luminarea românilor, nu ține seama de restricțiile de graniță și vorbind despre cărțile sale, arăta că: „aceste cărți s-au purtat și prin Ardeal, prin Țara Românească și prin Moldova, apoi cu deplină îndestulare le-au primit că un lucru pentru luminarea tuturor românilor de oriunde se află sub soare.“

Efectele învățămîntului în granița militară bănățeană rezultă din faptul că un număr de peste 20 de fii de grăniceri urcă ierarhia militară pînă la gradul de general, peste 40 de tineri au absolvit instituții superioare de învățămînt militar, iar peste 200 de tineri au absolvit școli militare intrînd în corpul ofițeresc.

Din rîndul ofițerilor bănățeni recrutați din graniță și redați apoi acesteia se ridică un corp al ofițerilor numiți profesori la Școala matematică și apoi regimentară din Caransebeș. Dintre aceștia un loc aparte îl ocupă locotenentul colonel Seracin Iosif, locotenentul Babeu Petru și căpitanul Demetriu Miculescu.

În școala militară din Caransebeș ofițerii români militau sentimentele de mîndrie națională, de dragoste față de populația de origine română, chiar dacă programa școlară era pur militară.

Un însemnat număr de ofițeri din graniță demisionează din armata austriacă înrolîndu-se în armata română. Amintim în acest sens pe generalul Moise Groza cunoscut și sub numele de „eroul de la Grivița“, generalul Ioan Drăgălina cunoscut în istorie ca „eroul de la Cerna și Jiu“, generalul Muică și alții.

Un alt număr de generali și ofițeri lasă prin testament însemnate sume de bani ca în Caransebeș să se înființeze școli cu limba de predare română sau să fie ajutați copiii români săraci dar silitori. Este cazul să amintim în acest sens numele generalilor

Traian Doda, Mihail Trapşa, Teodor Seracin, a lt. col. Iosif Seracin şi a căpitanilor Ilie Pepa şi Iancu Temeş.

Formarea dualismului austro-ungar pune capăt regimentului grăniceresc din Caransebeş care prin patenta imperială din 1871 a fost desfiinţat, în locul lui se înfiinţează „Comunitatea de Avere a fostului regiment româno-bănăţean Nr. 13", iar oraşul cunoaşte noi forme de organizare administrativă şi noi trepte de dezvoltare.

Prin rescriptul regesc din 1872, ţinuturile aparţinătorilor confiniului militar grăniceresc au trecut din administraţia militară în administraţia civilă. Pînă la alegerea şi instituirea organelor teritoriale noi, atribuţiile acestora au fost executate de către Comisiile încredinţate şi investite cu lucrările de provincializare.

Noua organizare comitatensă a intrat în vigoare la 1 noiembrie 1872 prin delimitarea teritoriilor comitatelor, a circumscripţiilor pretoriale, numite şi cercuri scaunale prin crearea şi instituirea unor instituţii corespunzătoare, noii organizări civile şi punerea în drepturi autonome a oraşelor formate ca municipii.

Rezoluţia imperială din 8 iunie 1872 enumeră printre oraşele cu autonomie şi Caransebeşul menţionat ca avînd din vechime o puternică cetate şi „opid" cu tradiţie. Reprezentanta confiniară grănicerească se menţinea şi mai departe însă cu atribuţii limitate în fostele circumscripţii regimentare, cu atribuţii fixate prin lege ce viza răscumpărarea drepturilor de servitute ale grănicerilor.

În şedinţa sa din 28 martie 1873 reprezentanţa regimentului nr. 13 din Caransebeş şi-a ales ca preşedinte pe generalul Traian Doda iar ca vicepreşedinte pe maiorul Seracin, ambii pe o perioadă de 6 ani.

La 12 martie 1873 a avut loc prima adunare a Consiliului municipal, alegîndu-se reprezentanţa municipală în care intrau şi militari alături de civili, primar al oraşului fiind ales Ioan Brancovici. În mai 1873 conducerea oraşului a luat unele măsuri administrative, economice şi financiare. A fost reorganizată piaţa, stabilindu-se locurile ce trebuiau ocu-

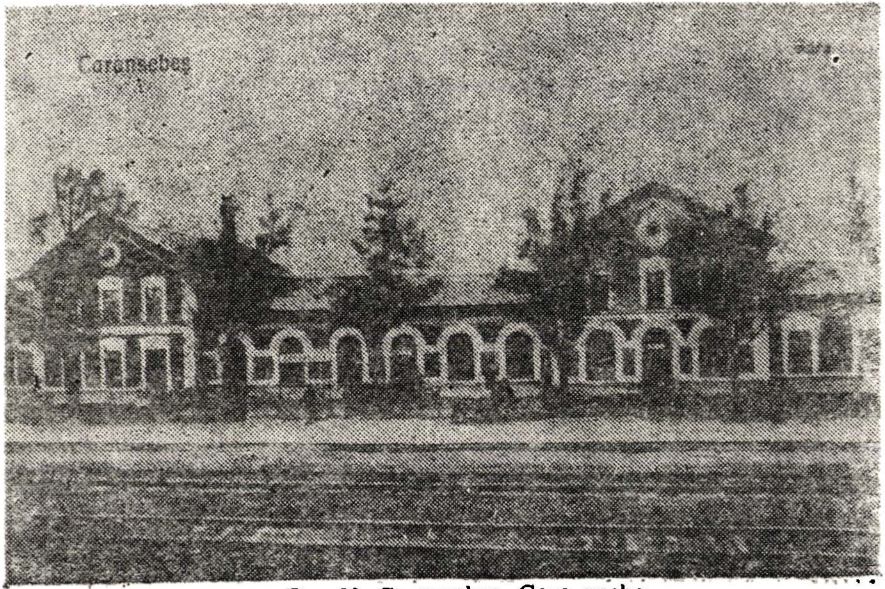
Caransebeş

Fig. 23. Caransebeş. Gara veche

pate de fiecare producător, s-au luat măsuri de igienă, etc.

Prin constituirea municipiului Caransebeș, a scaunului cercual și comitatului Severin cu reședința la Caransebeș s-a încheiat procesul de formare a noii administrații teritoriale în fostul confiniu militar grăniceresc româno-bănățean. Tot acum au fost constituite și instituțiile corespunzătoare noii organizări: tribunalul civil, judecătoria, poliția municipală, spitalul municipal, Telegraful, Oficiul de dare, etc.

În această perioadă, orașul avea 2890 locuitori, marea majoritate fiind români (2085).

Între anii 1873—1874 în Caransebeș erau înregistrați 21 comercianți și 39 de meseriași, restul populației se ocupa cu agricultura și creșterea animalelor. Un număr redus de muncitori lucrau la diferite întreprinderi şi fabrici mici, iar o altă parte pe domeniile forestiere ale Comunității de avere.

În anul 1873, 3 întreprinzători localnici au solicitat primăriei un teren de 216 ha cu scopul de a construi o fabrică de furnir. Tot acum, Ministerul Căilor Ferate a înființat la Caransebeș o direcţiune pentru construirea liniei ferate Caransebeș — Orşova inițiind și construirea unui depou de locomotive, ca în 1875 să fie construită Gara Caransebeş. (Fig. 22).

Remarcăm de asemenea înființarea „Reuniunii economice“, instituţie sub egida căreia a apărut prima cooperativă agro-zootehnică de tip capitalist a micilor producători, aceasta fiind printre primele din Banat.

Asociația Schmidt și Dahler din Caransebeș a construit pe canalul morii o fabrică de cuie de lemn, unică în Transilvania, dar care din cauza falimentului s-a transformat în 1882 în uzina electrică a oraşului. (Fig. 23).

În anul 1874 pentru finanțarea instituțiilor economice și a întreprinderilor existente a luat ființă „Casa de păstrare Caransebeș, Lugoj, Reşiţa, Orșova“ cu sediul în Caransebeș, iar în 1877 a luat ființă banca: „Prima casă de păstrare Caransebeș“. Tot în acest an au existat în oraș mai multe asociații și societăţi între care amintim: „Camera comercială“, „Asociaţia meseriașilor din Caransebeș“, „Casa de păstrare Caransebeș“, etc. (Fig. 24).

Fig. 23. Caransebeş. Uzina electrică, 1886

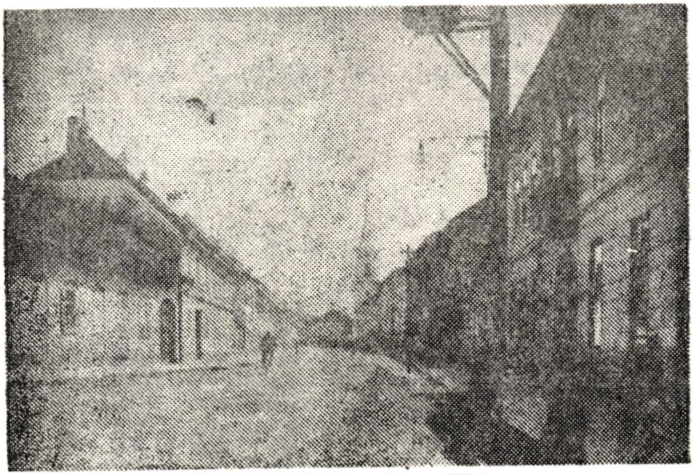

Fig. 24. Caransebeş. 1900

În 1875 au mai luat ființă „Direcțiunea silvică", „Casa cercuală a muncitorilor din Caransebeş şi Orşova", „Comitetul permanent de statistică". (Fig. 25—26).

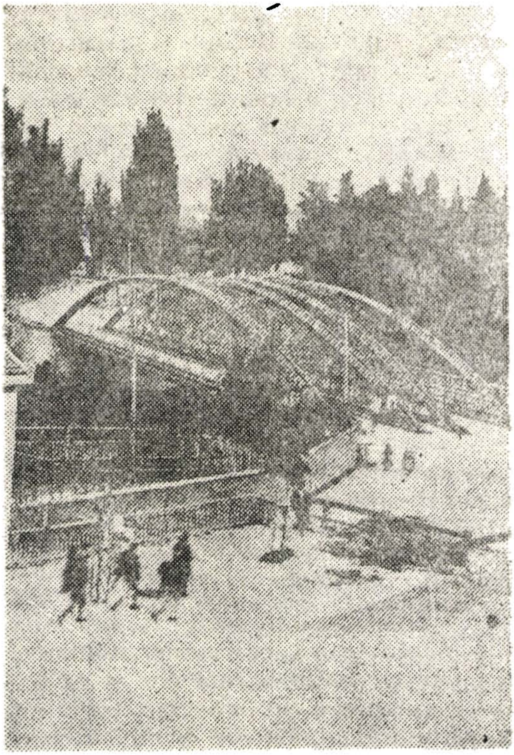

Fig. 25. Caransebeş. Pod peste rîul Timiş. 1903

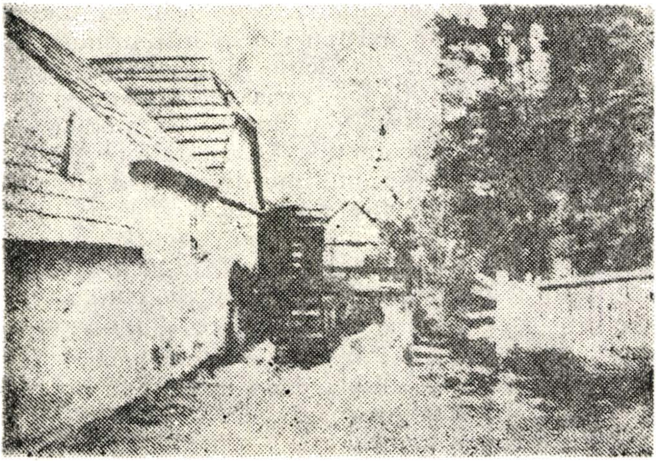

Fig. 26. Caransebeş. Moară de apă pe lerugă

În 1912 a luat ființă Societatea pe acțiuni „Industria de lemn Mundus și Borlova — Armeniș, Caransebeș, Balta Sărată“, începîndu-se concomitent și construirea liniei ferate noi de interes local preluîndu-se spre exploatare și industrializare în prima etapă, o suprafață de pădure de 8.000 jugăre din imediata vecinătate a orașului Caransebeș.

În anul 1881 municipiul Caransebeș se desființează transformîndu-se într-un oraș cu magistratură și s-a constituit un Consiliu orășănesc format din 48 de membrii. Această situație s-a menținut pînă la aplicarea legii administrative din 13 iunie 1925 cînd se va constitui primăria orașului Caransebeș. În această structură primăria orașului a funcționat pînă în anul 1949, cind s-au constituit comitetele provizorii.

Formarea statului național unitar român a constituit începutul unei perioade în istoria țării noastre caracterizată printr-o dezvoltare mai rapidă a forțelor de producție, determinînd un ritm de creștere a agriculturii și industriei.

Orașul Caransebeș, integrat în dezvoltarea României după Marea Unire, era cunoscut mai ales prin produsele fabricii Balta Sărată dar și ca un important centru comercial și financiar. Comunitatea de avere a fostului Regiment de graniță romåno-bănățean nr. 13 era deținătoarea unor mari suprafețe de pădure care au început să fie exploatate în vederea prelucrării și comercializării lemnului. Alături de aceasta în oraș mai existau cîteva întreprinderi între care „Industria de lemn Borlova-Armeniș“, „R. Munk și consorții — fabrică de butoaie și parchete“, „Uzina electrică“, o fabrică de mobilă și 2 „fabrici“ de țiglă și cărămidă. La aceste întreprinderi se adaugă 7 mori și o mulțime de ateliere meșteșugărești. În 1921 existau înregistrați 120 de zidari, 12 fierari, 48 tîmplari, 86 cizmari, etc. Trebuie subliniat faptul că la o populație de 7619 locuitori, 4800 lucrau în ramurile agriculturii și zootehniei.

În orașul Caransebeș și-au avut sediul mai multe bănci și case de păstrare, ca de pildă: băncile „Sebeșana“, „Banatul“, „Noua casă de păstrare“, „Prima bancă Grănicerească“, „Banca de credit Caransebeș“, etc. Între firmele care se afirmă imediat după 1918 amintim: fabrica de țiglă și cărămidă aparținînd lui Talpeş Petru, fabrica din Balta Sărată care producea anual 3000 m.c. cherestea de brad, 1800 m.c. cherestea de fag și paltin, etc., „Corcana“, ce producea anual 30.000 butoaie, 2000 m.c. parchet de fag și prin atelierele sale putea repara circa 300 vagoane CFR.

În perioada anilor 1934—1938 populația orașului a ajuns la un număr de 9300 locuitori, din care cei mai mulți lucrau în agricultură și silvicultură. „Industria de lemn Mundus și Borlova-Armeniș“ cunoaște o nouă dezvoltare prin înființarea a noi fabrici fiind renumită prin produsele ei în Transilvania și Banat. Succese importante au obținut și firmele „Corcana“ atelierele de prelucrare a pielor, fabricile pentru prepararea cheagului, iar uzina electrică reparată și înzestrată cu o nouă turbină a trecut în 1937 în proprietatea primăriei orașului.

Dispunînd de o suprafață de 5298 ha, 72% din locuitorii orașului au practicat agricultura și creșterea animalelor. Au fost cultivate suprafețe cu porumb, grîu, orz, cartofi, etc. (în 1936 au fost însămînțate 223 ha cu grîu de toamnă, 332 ha cu porumb, 147 ha cu cartofi, etc.). În 1935 locuitorii orașului dețineau 1027 bovine, 2864 ovine, 1024 porci, etc.

În preajma izbucnirii celui de al doilea război mondial în Caransebeş acționau mai multe bănci cu un capital considerabil. Între aceste bănci se remarcă mai ales „Banca poporală S.A.“ cu un capital de 10 milioane lei și „Prima casă de păstrare din Caransebeş S.p.A.“ cu un capital de 5 milioane lei — capital provenit în cea mai mare parte de la depunătorii locali și satele învecinate.

Orașul a cunoscut și o dezvoltare edilitară. Pe lîngă casele ce au constituit cartierul Pipirigul Mic, în acești ani au început să fie construite locuințele din apropierea fabricii Balta Sărată. După al doilea război mondial în orașul Caransebeş s-au înființat noi unități industriale, au fost extinse și modernizate cele existente. Astfel în 1958 a fost reconstruită și extinsă capacitatea de producție a fabricii Balta Sărată. Capacitatea de producție a fabricii de industrializare a lemnului s-a dezvoltat prin darea în folosință a unei noi fabrici de PAL, o fabrică de PAL înnobilat, o fabrică de mobilă corp, o fabrică de

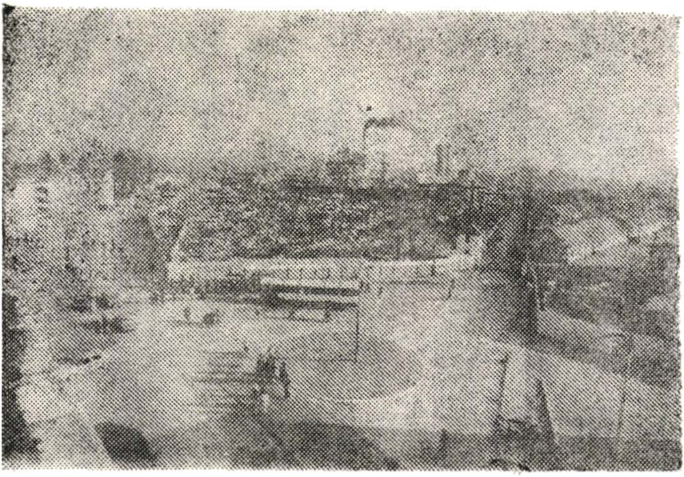

Fig. 27. Caransebeş. Combinatul de prelucrare a lemnului

mobilă din PAL, toate constituind un complex de prelucrare a lemnului cu o producţie globală de 500 milioane lei. (Fig. 27).

În 1971 a fost dată în folosinţă uzina de construcţii metalice cu o capacitate de 60.000 t/an, reprofilată în anul 1976 pe o producţie de construcţie de maşini cu o capacitate de 400 perechi boghiuri/an. (Fig. 28).

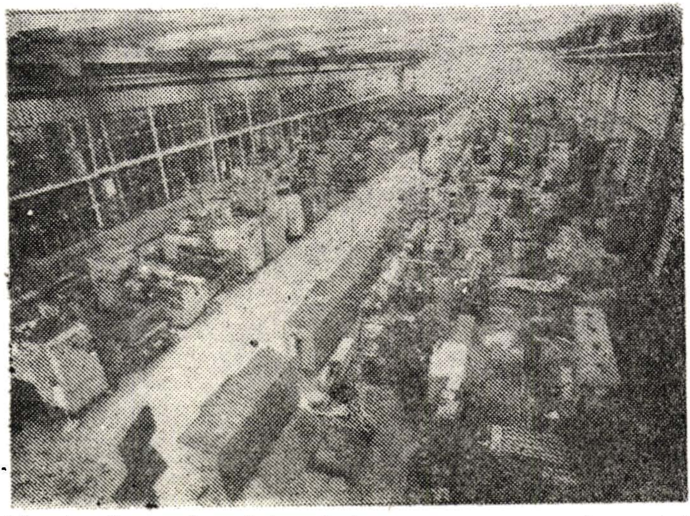

Fig. 28. Caransebeş. Întreprinderea constructoare de maşini

În anii 1970—1973 au fost electrificate liniile de cale ferată Caransebeș-Orşova, Caransebeş-Timişoara şi Caransebeş-Reșița. În 1974 a fost construit un mare triaj CFR, determinat de intensificarea traficului feroviar. (Fig. 29).

În anul 1962 a fost înființată o importantă bază de transporturi auto, iar în 1974 a fost construită o autogară de călători. Pentru legătura rapidă și directă cu Bucureștiul în anul 1979 a fost deschis aeroportul din Caransebeș. (Fig. 30).

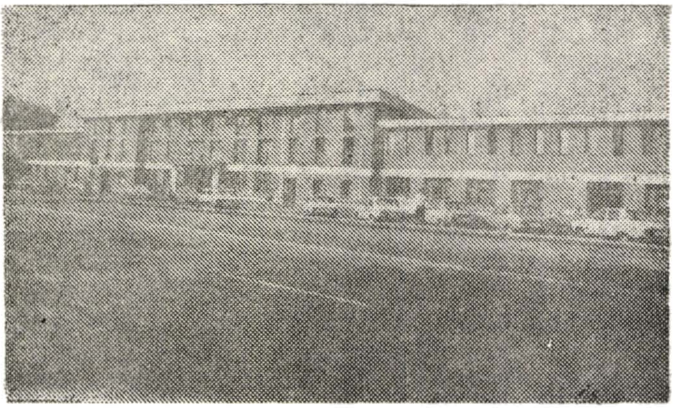

Fig. 29. Caransebeş. Gara nouă

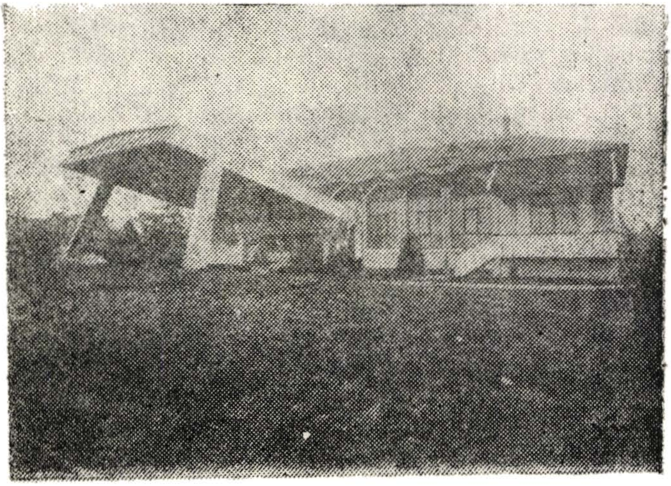

Fig. 30. Caransebeş. Aeroportul

În domeniul agriculturii orașul este reprezentat printr-un complex de creșterea vacilor, un complex avicol, o stațiune de mecanizare a agriculturii, o stațiune de cercetări silvice, o stațiune de cercetări și producție agropomicolă, un centru de legume și fructe, un complex de creștere a berbecuților.

În oraș a fost creată o importantă platformă de exploatare a materialului lemnos din pădurile din zonă, întreprindere în cadrul căreia își desfășoară activitatea și o mare unitate de mecanizare și transport forestier.

Dată fiind bogăția subsolului din regiune, în oraș a luat ființă un important centru de prospectări și exploatări geologice cu rază de activitate în întreg Banatul și județele limitrofe.

Suprafața intravilană a orașului este de 769,4 ha, cu 122 străzi în lungime de circa 66 km, din care străzile modernizate sînt în lungime de 44 km.

Iluminatul public, casnic și industrial este asigurat printr-o rețea în lungime de 58 km, racordată la sistemul energetic național prin intermediul a două stații de 110 KW.

Între anii 1961—1963 s-a construit o uzină de apă ce asigură alimentarea cu apă potabilă a orașului iar în anii 1968—1970 s-a executat rețeaua de canalizare în lungime de 13,5 km, cu o stație de epurare cu capacitatea de 40 l/sec.

În anul 1928 a luat ființă spitalul asigurărilor sociale, dezvoltat în 1936 cu o secție de boli contagioase, o maternitate (1938), iar în anul 1940 s-a înființat secțiile de chirurgie și pediatrie. În 1972 a fost dat în folosință spitalul modern cu o capacitate de 560 de paturi și o policlinică. (Fig. 31).

Lăcaș de cultură, cu școli a căror începuturi se pierd în negura vremurilor, Caransebeșul este deținător al unor tradiții multiseculare, iar cunoașterea și prezentarea lor constituie un mijloc de înțelegere a continuității spiritualității românești din S—V României.

Încă din sec. al XV-lea, orașul era un important centru de cultură românească dar și un punct de întîlnire a unor influențe religioase catolice și calvine care urmăresc să-și facă prozeliți în rîndurile populației românești majoritare prin intermediul instituțiilor școlare. Astfel în anul 1566 L. Fiat primea

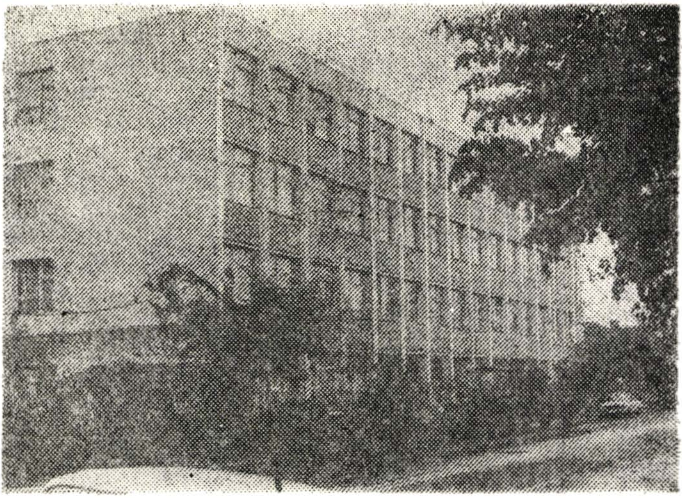

Fig. 31. Caransebeş. Spitalul orăşenesc.

printr-un decret al lui Ioan al II-lea „locul părăsit al școlii papistaşilor“ ca mai tîrziu să se facă menţinerea despre existenţa unei şcoli calvine cu limba de predare română în care a funcţionat şi Efrem Zăcan unul dintre traducătorii Paliei de la Orăştie, „Şcoala de dăscălie“, pentru pregătirea predicatorilor şi dascălilor români exista încă din a doua jumătate a sec. al XV-lea şi a continuat să funcţioneze şi după 1658 cînd Caransebeșul a fost ocupat de turci. La această școală a învăţat un timp Mihail Halici-fiul, cel care va scrie mai tîrziu primele ode în limba română folosind alfabetul latin.

În sec. al XV—XVI-lea a existat o școală ce a funcţionat pe lîngă Mănăstirea Sf. Gheorghe ce a pregătit preoţi și învăţători ortodocși, atît de necesari într-un teritoriu aflat sub dominaţie străină şi în care locuiau în majoritate zdrobitoare români.

O altă perioadă importantă în viaţa oraşului a fost cea a regimentului de graniţă româno-bănăţean. Acum orașul a devenit un important centru economic, militar dar și cultural, un centru de iradiere a culturii româneşti în graniţă.

Instituţiile şcolare existente în Caransebeş în perioada cît orașul a fost sediul regimentului de graniţă nr. 13 sînt destul de numeroase. Astfel sînt menționate: o școală „capitală“, o școală de fete, o școală națională românească și școli cu caracter militar. Elevii școlii capitale cu durata de 4 ani erau recrutați dintre absolvenții cei mai merituoși ai școlii naționale din oraș și comunele grănicerești, iar cei mai buni dintre absolvenți erau îndrumați spre școala de „matematică“ ce pregătea cadre militare. Numărul elevilor școlii capitale era destul de mare, majoritatea lor erau români. Astfel în anul școlar 1859—1860 erau înscriși 329 elevi din care 239 erau români și 87 germani.

Orașul era și centrul învățămîntului românesc din întreg confiniul militar, reprezentat printr-un director al școlii naționale românești supus unei duble jurisdicții: bisericească și militară. Dintre director amintim pe Ioan Tomici, cel care va tipări la Buda două lucrări cu caracter practic referitoare la creșterea albinelor și respectiv la creșterea viermilor de mătase. (Fig. 32). Tot el este autorul și a unor lu-

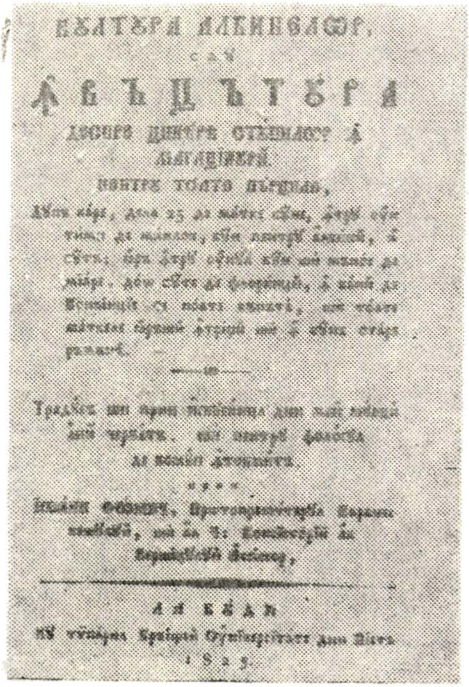

Fig. 32. I. Tomici, „Cultura albinelor sau învățătura despre ținerea stupilor în magazinuri“, Buda, 1823

crări cu temă de educaţie morală între care se remarcă: „Nişte netrecut trebuincioase Cîntări Bisericeşti şi unele cuvioase şi desfătătoare lumeşti“.

O altă figură luminoasă a constituit-o Constantin Diaconovici Loga care a cerut la 1831 înfiinţarea unei preporandii după modelul celei din Arad — vis nerealizat — dar el a dezvoltat vechile cursuri de pedagogie cu durata de 3 luni. (Fig. 33). Dezideratul lui Loga se va realiza în 1876 prin strădania episcopului Ioan Popasu şi sub direcţia eminentului pedagog Ştefan Velovan.

Între 1860—1870 au fost depuse mari eforturi de către învăţătorii grăniceri în frunte cu directorul Andreevici pentru înfiinţarea unei biblioteci româneşti cu un număr cît mai mare de cărţi şi cu o activitate sistematică. În 1864 a luat fiinţă „Asociaţia cultiva-

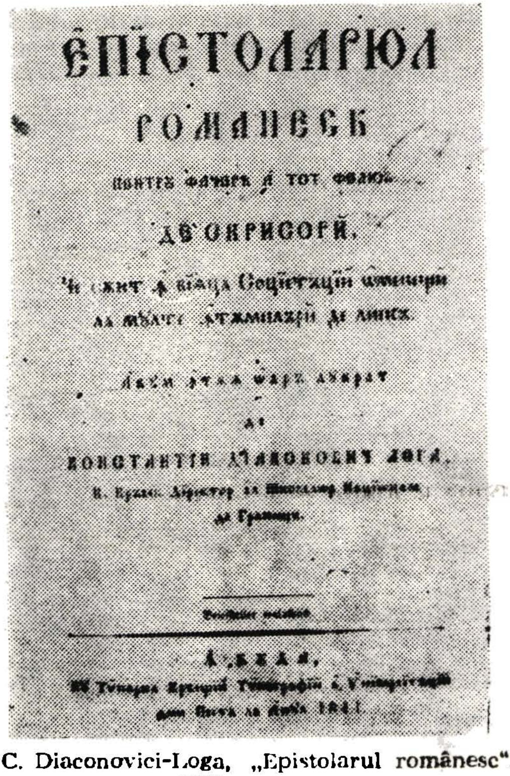

ЕПІСТОЛАРЮЛ
РОМАНЕСК
ДЕ СКРИСОРІ.

Fig. 33. C. Diaconovici-Loga, „Epistolarul românesc“, Buda, 1841

toare a învățătorilor de la școlile naționale române din regimentul române-banatic nr. 13 pentru înființarea și susținerea unei biblioteci la Caransebeș". Scopul asociației a fost de a ridica nivelul cultural al învățătorilor și de a cultiva dragostea față de limbă și literatura română.

În condițiile dualismului austro-ungar tendințele de desnaționalizare promovate de clasele dominante s-au resimțit și în cadrul învățămîntului românesc din Caransebeș.

A fost dezvoltată rețeaua școlară cu limba de predare maghiară în detrimetul școlilor românești. Școlile de limba de predare română în această perioadă au fost limitate la școala „poporală" confesională de 4 clase, cu 1—2 învățători (Fig. 34) și Institutul pedagogic și teologic pentru pregătirea învățătorilor, înființat de episcopul Ioan Popasu. Multe generații de învățători bănățeni au învățat la această școală între anii 1872—1918. Școala a avut pînă la 1 Decembrie 1918 un corp profesoral de o mare ținută științifică și pedagogică între care amintim pe Ștefan Velovan, Patriciu Drăgălina, Enea Hodoș, Vasile Goldiș, Nicolae Popovici, etc.

În anii de după desființarea graniței militare și de înființare a Comunității de avere, a început la Caransebeș o vie acțiune de înființare a unui liceu românesc. Această acțiune a fost începută de Traian

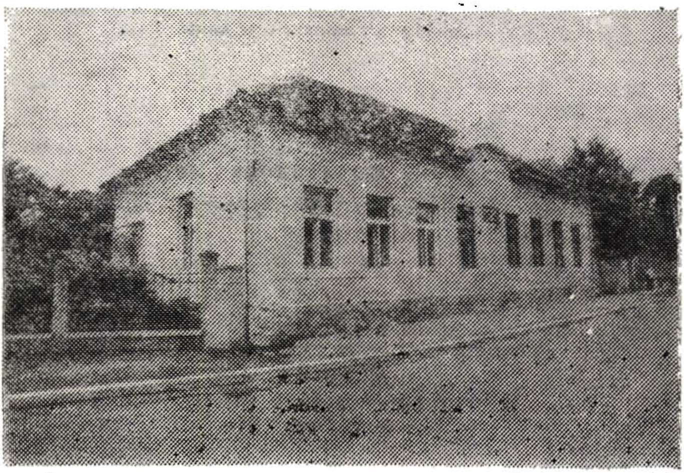

Fig. 34. Școala națională grănicerească și apoi confesională

Doda în 1881. Toate demersurile făcute de generalul Doda s-au izbit însă de refuzul autorităților. Abia în 1904 primarul orașului, Constantin Burdea, a obținut aprobarea pentru un liceu de stat, dar cu limba de predare maghiară. Jumătate de milion de florini a costat impozantul edificiu al liceului (Traian Doda), sumă plătită integral de forțele comune grănicerești și locuitorii orașului. Acest liceu a fost terminat în anul 1907 și limba de predare a fost maghiara. În anul școlar 1919—1920 el s-a transformat în liceu românesc purtînd numele lui Traian Doda — marele patriot român care a luptat pentru înființarea lui.

Un rol important în viața culturală a orașului l-au avut societățile culturale.

În 1869 a luat ființă prima asociație a învățătorilor cu profil net profesional „Reuniunea învățătorilor români de la școlile capitale și elementare poporale din dieceza Caransebeșului“, în 1886, „Societatea elevilor de la institutul pedagogic“ care în 1889 va primi numele de „Societatea de lectură Ioan Popasu“. În anul 1875 din inițiativa lui Popasu și a generalului Traian Doda a luat ființă „Societatea română de lectură“ (Casina română), care a organizat conferințe publice pe teme de istorie, economie, literatură, educație, etc. În cadrul acesteia au activat Enea Hodoș. Ștefan Velovan, Vasile Goldiș, Leo Mureșan, Patriciu Drăgălina și mulți alții.

Organizație culturală de mare prestigiu care a influențat puternic cultura orașului a fost „Reuniunea română de cîntări și muzică“ înființată în 1877 de un grup de intelectuali, meșteșugari și agricultori. Aici au activat ca dirijori și animatori profesorii de mare valoare Nicolae Popovici și Antoniu Sequens.

În Caransebeș au trăit alături de majoritatea covîrșitoare a românilor și un număr de germani, urmași ai vechilor coloniști stabiliți la Caransebeșul Nou, precum și funcționari ai statului habsburgic aduși din imperiu în perioada existenței regimului de graniță. Aceștia, bucurîndu-se de numeroase avantaje, au înființat în 1867 o reuniune de cîntări și muzică. Remarcăm faptul că între membrii ei fondatori sînt menționați și români — numeroși meșteșugari și negustori (I. Achimescu, A. Peia, I. Seracin, ș.a.).

Orașul, pulsînd de o intensă viață culturală, a dispus și de publicații care o reflectau, multe dintre ele făcîndu-se la Tipografia Diecezană ce a luat ființă în 1885. (Fig. 35). Aici a apărut în 1886 primul număr al „Foii Diecezane“, organ al Episcopiei ortodoxe locale. Publicația a avut pe lingă profil religios și numeroase pagini științifice, literare și culturale. În Tipografia Diecezană s-a tipărit începînd din 1888 „Calendarul românului“, care a contribuit și el la răspîndirea literaturii românești printre agricultorii și meșteșugarii bănățeni. În publicație și-a găsit loc și folclorul literar cules de G. Cătană și Enea Hodoș care a inițiat o colecție de publicații periodice „Biblioteca noastră“ în care au apărut lucrări cu caracter istoric, literar, culegeri de folclor, etc. (Fig. 36—40).

Între publicațiile apărute de-a lungul vremii mai amintim: „Economia“, „Sentinela“, „Șoimul“, „Lumina“ apărută în luna ianuarie 1918, cu un rol deosebit pentru pregătirea românilor din zona Caransebeș pentru realizarea actului de la 1 Decembrie 1918.

Un rol însemnat pentru păstrarea ființei naționale și în această zonă l-a avut „Despărțămîntul Astra“ înfinițat în Caransebeș în anul 1899, ce a primit o serie de publicații înființînd o bibliotecă a societății.

Cu un trecut cultural atît de bogat, cu tradiții atît de luminoase, Caransebeșul după Marea Unire de la

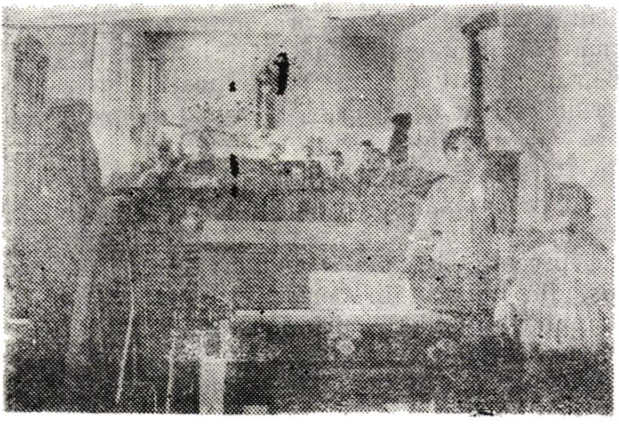

Fig. 35. Caransebeș. Tipografia Diecezană

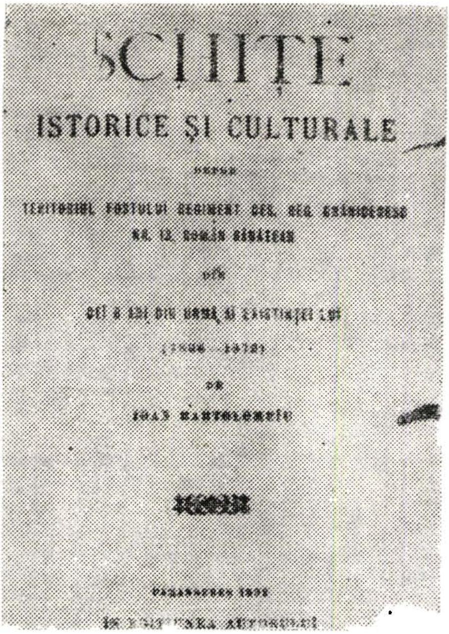

SCHIȚE
ISTORICE ȘI CULTURALE

Fig. 36. I. Bartolomeiu, „Schițe istorice și culturale", Caransebeș, 1892

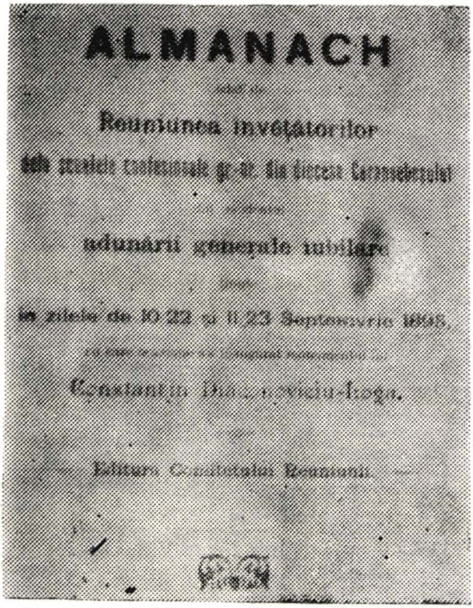

ALMANACH
Reuniunea învățătorilor
adunării generale jubilare

Fig. 37. „Almanahul Reuniunii învățătorilor români", Caransebeș, 1899

https://biblioteca-digitala.ro / https://www.muzeul-caransebes.ro

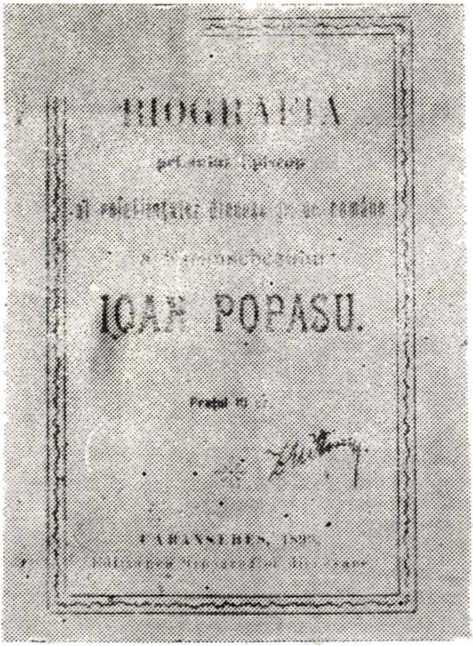

BIOGRAFIA

IOAN POPASU.

Fig. 38. Biografia episcopului Ioan Popasu, Caransebeş, 1899

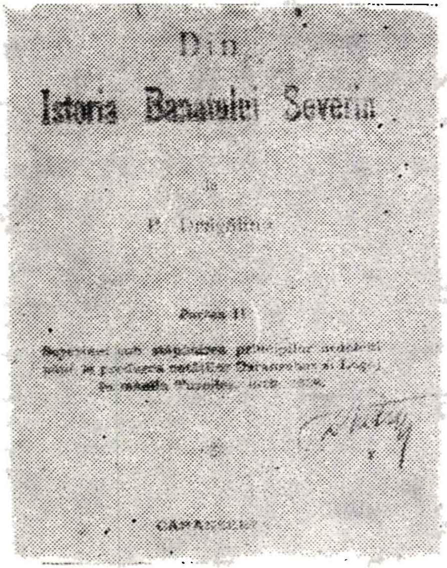

Din

Istoria Banatului Severin

Fig. 39. P. Drăgălina, „Din istoria Banatului Severin“, Caransebeş, I—III, 1899—1902

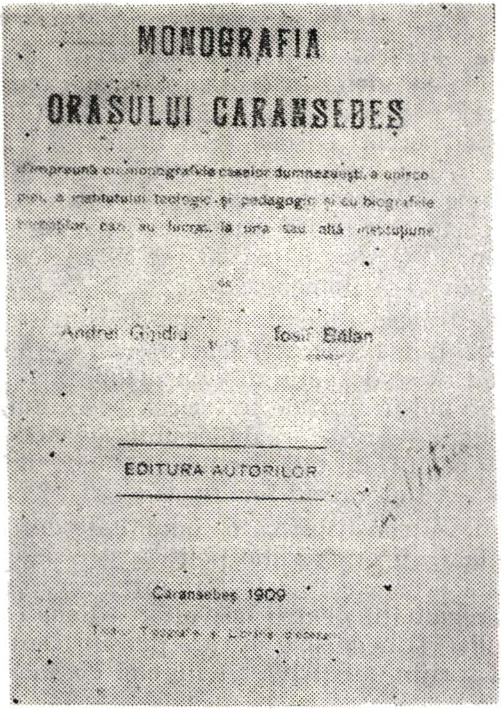

MONOGRAFIA
ORAȘULUI CARANSEBEȘ

Andrei Ghidiu
Iosif Bălan

EDITURA AUTORILOR

Caransebeș 1909

Fig. 40. A. Ghidiu, I. Bălan, „Monografia orașului Caransebeș", Caransebeș, 1909

1 Decembrie 1918 a continuat să dea țării multe generații de specialiști și oameni de cultură care l-au înscris printre orașele prestigioase ale României.

Orașul Caransebeș este așezat într-o depresiune cuprinsă între munții Poiana Rusca care o mărginesc spre nord, masivul Godeanu care se ridică spre est și munții Semenicului la vest. Acești masivi muntoși nu împiedică circulația, ci o dirijează spre anumite direcții: culoarul Timiș—Cerna și Valea Bistrei constituind străpungeri ce înlesnesc legăturile cu zone îndepărtate, aici întîlnindu-se căile de comunicație favorizînd dezvoltarea economică a orașului care a fost în același timp și un centru de tranzit și depozit de mărfuri.

Orașul se găsea amplasat și legat de două căi comerciale mai importante. Prima era „calea tracică" și unea Constantinopolul de regiunile central balcanice ale Imperiului Otoman de Europa centrală pe traseul: Constantinopol — Adrianopol — Filipopol — Sofia — Pirot — Niș — Belgrad cu ramificația spre Buda — Viena — orașele germane meridionale spre orașele Slovaciei și Boemiei. De la Caransebeș drumul comercial pornea spre Hațeg — Orăștie — Sebeș — Alba Iulia — Aiud — Cluj — Bistrița sau prin Hațeg — Orăștie — Sebeș — Sibiu și de aici mai departe. Alt drum comercial lega Caransebeșul de Vidin — Orșova și de aici se făcea legătura cu orașele din Țara Românească.

Vatra străveche, cu urme materiale păstrate încă din antichitatea daco-romană orașul Caransebeș a continuat să se dezvolte în evul mediu, favorizat de poziția sa geografică, de înflorirea negoțului și meșteșugurilor, a breslelor, de posibilitatea de apărare datorată cetății atestată documentar încă din secolul al XIII-lea și de orașul fortificat.

Orașul s-a constituit ca o comunitate autonomă și privilegiată, cu organizație politică și economică determinată de o serie de factori între care era și interesul regalității pentru dezvoltarea unor centre de meșteșugari și negustori în care puterea centrală putea găsi sprijin împotriva tendințelor de anarhie feudală.

Caransebeșul a fost în toată perioada evului mediu un oraș românesc de graniță a cărui locuitori (cnezi, nobili, meșteșugari, tîrgoveți, oameni de rînd) s-au bucurat de privilegii ca urmare a faptelor lor de arme.

Apoi trebuie subliniat faptul că orașul a fost capitala celui mai mare district din cele 8 existente în zonă. Vecinătatea și strînsele raporturi cu Țara Românească au avut un rol important în recunoașterea situației privilegiate a orașului și districtului românesc. Acest aspect se poate constata și din faptul că toate dregătoriile mai importante erau îndeplinite de români. Așa de pildă în prima jumătate a secolului al XIV-lea cneazul Caransebeșului era din familia românească Sturza, iar funcția de ban al Severinului era deținută de Iacob din familia Gîrliște, cum de altfel tot un român, Posa, era în acei ani castelan al cetăților Sebeș și Ilidia.

Ca urmare a dezvoltării rapide a orașului încă din primele faze ale existenței sale el a devenit și loc de tîrg, terenurile cultivate existente în interiorul orașului și în jurul său aveau o suprafață redusă, agricultura făcîndu-se doar pentru necesitățile de hrană ale locuitorilor. De altfel nici condițiile naturale nu erau favorabile creerii unui mare centru agricol — zona inundabilă a Timișului îndepărta locuitorii de la ea, iar terasa era mai propice fînațelor — realități ce se desprind de altfel din documentele epocii.

Procesul de urbanizare se va accentua mai ales la sfîrșitul secolului al XIV-lea și începutul secolului al XV-lea, cînd sînt menționați și primii funcționari publici (juzi, jurați) care atestă caracterul urban al nașterii. (Fig. 41).

Autoritatea centrală a dus o politică de protejare a orașelor în dauna marilor feudali. Interesul și sprijinul acordat unor orașe din Banat a fost determinat în primul rînd de amploarea crescîndă a pericolului otoman. În acest context trebuie privite privilegiile acordate orașului Caransebeș și locuitorilor săi români în această perioadă. Astfel la 9 iulie 1424 regele Ungariei cerea să se supravegheze respectarea privilegiilor mai vechi ale cetățenilor și iobagilor din Caransebeș referitoare la folosirea pădurilor din împrejurimi. În 1453, ținînd seama de serviciile aduse de cetățenii orașului Caransebeș în lupta antiotomană, Iancu de Hunedoara donează orașului satul Racoviță. La 1458 Matei Corvin dispunea ca iobagii nobililor din districtul Sebeș și din alte districte și comitate să fie liberi să se stabilească fără nici o piedică și cu toate bunurile lor în Caransebeș, după achitarea obligațiilor către stăpînii feudali. Hotărîrea regelui urmărea întărirea orașelor ce trebuiau să devină aliate ale puterii centrale împotriva anarhiei feudale. Privilegiile orășenilor sînt apoi reconfirmate în anii 1494, 1497 de către Vladislav al II-lea.

De o deosebită importanță pentru dezvoltarea urbană a orașului l-a constituit documentul din 30 iunie 1498 cînd la intervenția voievodului Ștefan Stoica, Caransebeșului i se acordă aceleași privilegii de care se bucura orașul Buda, privilegii care fuseseră recunoscute de Sigismund de Luxemburg și Matei Corvin. Toate aceste privilegii vor determina o dezvoltare deosebită a orașului în special în secolul al XIV-lea, cînd deținea o poziție însemnată în comerțul Transilvaniei și a sud-estului european. Ca ur-

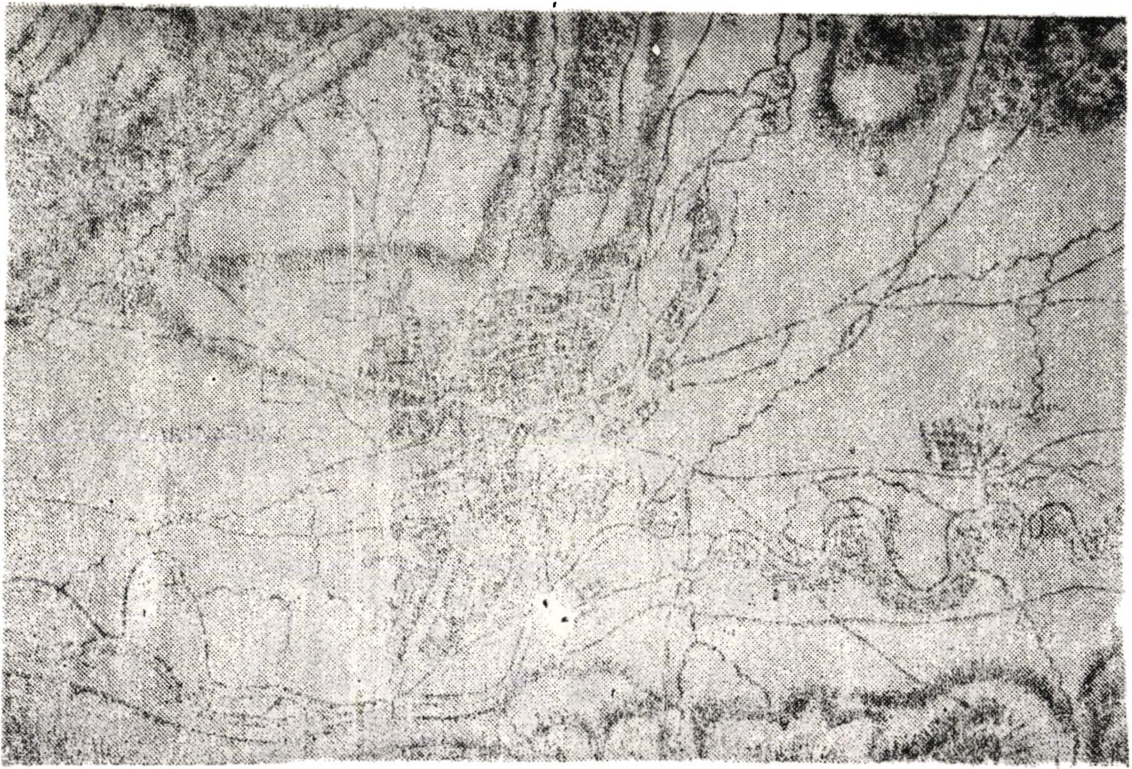

Fig. 41. Caransebeş. Planul oraşului din 1700

mare a meritelor deosebite în lupta antiotomană în 1500, Vladislav II hotăra ca toți nobilii și locuitorii orașului să plătească în continuare doar 4 denari pe an decima, nerespectînd astfel hotărîrile Dietei.

După transformarea Ungariei în pașalîc turcesc, Ioan Zapolya a acordat o atenție deosebită ținutului de graniță bănățean reconfirmînd la 16 iunie 1531 orașului Caransebeș privilegiile date încă de pe vremea lui Sigismund de Luxemburg. Acelaș rege reconfirmă la 5 februarie 1532 scutirea tuturor cetățenilor și oaspeților orașului Caransebeș de plata oricărui tribut și tricesime. Se mai preciza că cetățenii orașului, bunurile și mărfurile acestora, cît și cele necesare pentru procurarea alimentelor din ținuturile regatului să nu se poată urmări pe cale judiciară în caz de conflict decît în fața judelui și juraților orașului Caransebeș.

Toate aceste elemente de factură economică, istorică, geografică și demografică au modelat personalitatea de neconfundat a orașului Caransebeș în evul mediu ca un centru urban permanent și incontestabil românesc care se aseamănă cu orașele din Țara Românească și Moldova. Orașul este o mărturie vie a creației urbane românești și a culturii specifice vieții orășenești.

Orașul este cunoscut și din mărturiile rămase de la călătorii străini care l-au vizitat. Astfel Giovan Andrea Gromo, care a călătorit în Transilvania între 1564—1565 îl considera drept capitală a „Valahiei de dincoace de Carpați“ și îl descria ca „fiind tîrgul românilor, capitala acestui ținut“, un oraș întărit, cu suburbii mari, dar cu case de lemn, bine populat, cu ziduri de piatră sfărămicioasă și cu șanțuri fără apă. Înăuntrul orașului se află o cetate cu ziduri groase, dar fără flancuri și fără șanțuri, toate casele sînt de lemn dar foarte arătoase și bine înzestrate. Orașul i-a făcut lui Gromo o impresie deosebit de frumoasă în comparație cu Mediașul pe care l-a vizitat în aceiași perioadă. Este foarte probabil că afirmația lui Gromo că toate casele sînt de lemn să fie exagerată. Faptul că la 1653 văduva lui Gh. Toma vindea vicebanului Nicolae Măcicaș o casă de piatră din interiorul orașului situată pe strada Banului este semnificativ și demonstrează că această casă a fost construită cu mult înainte de consemnarea ei documentară. Locuința banului, precum și locuințele unor cnezi și nobili români au fost tot din piatră. Astfel casa lui Nicolae Măcicaș avea aspect de fortăreață fiind înconjurată cu șanțuri adînci pline cu apă iar accesul se făcea pe un pod mobil.

Caransebeșul, oraș și cetate prin excelență românească, a fost locuite și cîrmuite de români așa cum o demonstrează numele juzilor și juraților orașului păstrate în documentele epocii și pe care italianul Antonio Possevino îl numea oraș — „reședință a nobililor".

Că orașul a fost întotdeauna, românesc și că locuitorii erau români și vorbeau românește ne-o confirmă și iezuitul Valentin Lado în anul 1586 cînd fiind în Caransebeș „a fost silit să țină predica în românește, limba lor... căci puțini știau ungurește".

În anul 1603 cronicarul Szamosközy îl descria astfel: „Caransebeșul este un oraș aproape circular cu perimetrul de circa 5 stadii. Zidurile lui din vremuri vechi, insuficient de puternice pentru oprirea dușmanului nici arătoase nu sînt și nici nu sînt înzestrate cu bastioane capabile să reziste unui asediu. Locuitorii sînt români, însă ca onestitate, cultură și practicarea meșteșugurilor sînt deosebiți și trăiesc mai cu gust decît alți locuitori".

O altă descriere a orașului a făcut-o la 1660 Evlia Celebi care afirmă că: „e o cetate frumoasă de o construcție trainică așezată pe malul rîului Timiș. Circumferința ei este de vreo 400 pași. Are două porți, șanțul ei nu este adînc. În cetate sînt 300 de case ale negustorilor. În mijlocul acestui zid de apărare se află o puternică cetate interioară în cinci colțuri, solid construită și greu de pătruns. Această cetate interioară are o singură poartă mică în partea dinspre nord. Dar în orașul din afară era bazar și un tîrg frumos".

În secolul XVI-XVII, orașul era unul dintre cele mai înstărite din Principatul Transilvaniei, ca urmare în primul rînd al dezvoltării sale economice dar și a rolului său strategic și politic. Astfel în 1525 orașul și districtul Caransebeș a împrumutat de la Marc Pemphlinger, judele Sibiului și comite al cămării suma de 925 Fl., sumă imensă pentru acele timpuri — cu condiția să o restituie din aurul ce se va găsi în acele părți.

Analiza pe bază de documente și planuri topografice de epocă demonstrează că axele de dezvoltare ale străzilor orașului sînt orientate către direcțiile majore de tranzit: Timișoara, Orșova, Hațeg. Această rețea ce a rămas neschimbată în epoca modernă este demonstrată pe de-o parte de confluența străzilor secundare către punctele de ieșire din oraș ale arterelor de tranzit — adevărați poli ai rețelei de ulițe aferente vadurilor comerciale și pe de altă parte de parcelarea foarte densă ce respectă perpendicularitatea laturilor lungi pe axul străzii.

Casele orășenilor fie că erau din lemn sau din piatră erau construite adeseori adosate una de cealaltă pe parcele foarte înguste de teren cu un front îngust spre stradă și cu un spațiu mic de trecere din stradă în curte. Curtea era și ea îngustă respectînd de regulă forma alungită a casei. (Fig. 42). Începînd din secolul al XV-lea, dar mai ales în secolul următor, au loc schimbări în planul casei, a mărimii acesteia precum și a materialului de construcție, începînd să fie construite tot mai multe case cu etaj. Ulițele secundare destinate aprovizionării curților care dublează vadurile comerciale lipsesc. Aceasta demonstrează că majoritatea clădirilor au fost ridicate refăcute și reconstruite de secole pe aceste parcele și pe acele ulițe, demonstrînd vechimea și continuitatea vieții românești în această structură urbană a unuia dintre cele mai vechi localități românești din sud-vestul României.

Orașul medieval cu piețele și străzile sale poate fi cunoscut azi pe baza documentelor epocii, din descrierea diferitelor evenimente istorice sau din actele de vînzare-cumpărare ale unor case, grădini, fînețe, vii, sau locuri din împrejurimile cetății sau ale orașului fortificat. Așa de pildă în 1493 cu prilejul vînzării unui loc de casă se face precizarea că aceasta se învecina la est cu piața orașului, iar în 1528 într-un act de vînzare-cumpărare a două locuri de casă se face mențiunea că unul dintre locuri avea în partea răsăriteană aceeași piață. Amănunte despre această piață se desprind și din documentele anului 1577 cînd Cătălina, soția lui G. Găman, a primit a 3-a parte din casa situată în piață, sau din documentul din 1592, cînd cu prilejul unui schimb de proprietăți se precizează topografic iarăși piața. Că

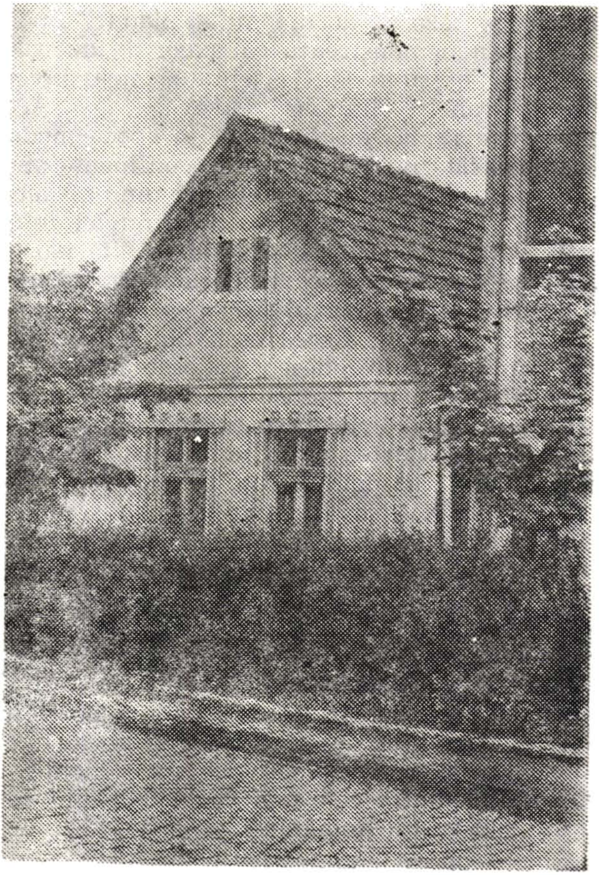

Fig. 42. Casă veche din Caransebeş

această piață era situată în una din suburbiile orașului o demonstrează actul din 1591 cînd se face precizarea vînzării unei case ce se învecina la est cu „zidul de piatră a orașului".

Despre existența unei a doua piețe se face mențiunea tot în anul 1591 cînd principele Transilvaniei confirmă și întărea lui L. Lățug și rudeniilor sale stăpînirea a două case aflate „în piața din interiorul zidurilor orașului".

Cea mai veche suburbie a orașului consemnată în documente a fost Potocul, aici existînd case, grădini și livezi, iar o alta a fost Măhala (Măhăli), atestată mai tîrziu.

În documentele epocii se fac o serie de referiri la Potoc, la topografia acestei suburbii a cărei denumire a rămas neschimbată pînă azi. Astfel într-un document din 1542, senatul orăşenesc certifică vînzarea a două livezi şi a două moşii lui Toma Micşa — terenuri ce se învecinau la est cu rîul Potoc iar la sud cu „strada oraşului". În 1581, Petru Ivul a cumpărat o vie situată în „podgoria Potocului", teren ce se învecina la est cu izlazul comunal, iar la vest cu „drumul cel mare al oraşului". Dintre documentele de la începutul secolului al XVII-lea amintim pe cel din 1617 în care se fac referiri la hotarul unei grădini situate pe malul rîului Potoc şi a unui fînaţ ce avea ca hotar la sud cursul aceleaşi ape şi spre vest, drumul oraşului".

Structura de tîrg — prin care înţelegem centrul de producţie şi schimb al oraşului — definit prin parcele înguste plasate pe străzi în front continuu spre vadul comercial, constituie o trăsătură caracteristică a oraşului în evul mediu. Una dintre străzile cele mai importante era strada Banului, menţionată în anul 1518. Pe această stradă erau situate case, grădini şi locuri de case. Această stradă traversa piaţa suburbiei oraşului aşa cum se precizează într-un document din anul 1591. Aici era şi o gheţărie, ce era amplasată între „drumul de rînd al oraşului, Potoc şi terenul lui Nicolae Oltean". Despre o grădină situată pe această stradă se face precizarea şi în anul 1642 cînd Gh. Toma o dăruie lui F. Măcicaş.

O altă stradă consemnată documentar era Ţărmurani, amintită în 1537 cu prilejul întocmirii unui act de vînzare-cumpărare a unei grădini ce se învecina la vest cu zidul cetăţii. Între proprietăţile familiei Fiat era şi o grădină situată pe această stradă. Strada era situată pe malul stîng al Sebeşului, fapt demonstrat de un act din anul 1582 cînd se precizează hotarul unei grădini ce se învecina la est cu pîrîul Zlagna. În 1692 se fac referiri cu privire la construcţia unei mori pe ieruga oraşului, clădire situată la „capătul străzii Ţărmurani între moara oraşului şi moara banului".

Strada călugărilor este amintită în anul 1534 cu prilejul unui proces în care a fost audiat Moise Peica. În 1566 juzii oraşului au vîndut lui Ioan de Mîtnic o grădină situată pe această stradă, teren ce se învecina cu grădina banului. În 1581 strada se menționa într-un act de vînzare-cumpărare a unei livezi ce se găsea în apropierea apei călugărilor (aqua monachorum).

Una din cele mai vechi străzi ale orașului a fost strada Cetății, menționată documentar în actele de proprietate privind unele locuri de case.

Strada de Jos, amintită într-un document din anul 1537 cu ocazia întocmirii unui act de proprietate a unei livezi. În 1592 cu prilejul unor schimburi de proprietăți se menționa și o casă ce se învecina cu drumul ce ducea „la poarta Străzii de Jos", la capătul căreia se găsea o moară, iar o altă moară era situată mai sus și a aparținut din anul 1581 lui Ioan Pribeagul. Strada mai este menționată și cu prilejul vînzării în 1642 de către călugării franciscani a grădinii situate pe malul stîng al Ierugii, învecinată la est cu grădina lui Nicolae Peica și la vest cu drumul public al orașului.

Între străzile atestate documentar mai amintim strada Sîrbilor, strada Mare situată în cetate și menționată la 1639, strada Severinului amintită la 1579. Împrejurările orașului medieval mai cuprindeau și satele Racoviță, Andrilești, Zborești, Țarina (înglobate azi în orașul Caransebeș). Între actele de vînzare-cumpărare din 1610 se face precizarea că Ion Ghinda vindea lui Nicolae Ivul o livadă din Racovița ce se învecina la nord cu apa Cărbunari. În 1635 se fac referiri la unele grădini și vii de pe dealul Cărbunari.

Pămînturi ale locuitorilor orașului erau situate și în lunca Timișului, menționată documentar în anul 1631.

Țarina — menționată în 1658, cînd Ienea Moldoveanu vindea lui Iacob Fiat două terenuri din acest loc, unul dintre pămînturi se învecina cu „apa Zlagna și viile Zlagnei", iar celălalt era situat lîngă „drumul Zlăgnenilor".

Teiușul, amintit în secolele XIV—XVI, ca un teren acoperit cu numeroase podgorii situate pe Valea Mare și Dealul Teiușului.

Săcăriște, loc menționat într-un document din 1626 cînd este amintit un fînaț ce avea ca hotar la vest rîul Timiș.

Birtoni, denumirea unei țarini din apropierea orașului ce se învecina la est cu rîul Potoc și „drumul public“.

Ca urmare a deselor războaie turco-austriece de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XVIII-lea a căror teatru de război a fost în special Banatul, acesta a fost în cea mai mare parte depopulat și localitățile sale distruse. Astfel la 1717 în întreg Banatul erau 663 de sate cu 21.289 case. În districtul Caransebeș erau 91 de sate cu 3.915 case, Caransebeșul avînd 400 case. Procesul de construcție a fost lent predominînd încă și la sfîrșitul secolului al XVIII-lea casele din lemn. Astfel în 1785 în Caransebeș sînt consemnate 477 case din care 22 erau din cărămidă, 140 din pămînt bătut și 283 din lemn. În oraș mai erau 18 edificii publice, 21 prăvălii și o mulțime de ateliere, toate aparținînd românilor.

În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, orașul făcînd parte din Regimentul de graniță româno-bănățean, a făcut obiectul măsurilor administrativ-teritoriale stipulate prin normele din anii 1791—1793. Prin măsurile luate i s-au fixat vatra de 247 iug. 704 stp. și conform cadastrului din 1804 i s-a fixat hotarul de 10.583 iug. 8015 stp. împărțiți astfel: 2090 iug. 1300 stp. pămînt arabil, 1072 iug. 870 stp. fînațe, 561 iug. 70 stp. livezi, 4116 iug. 840 stp. pășune, 566 iug. 70 stp. industrial, 188 iug. 300 stp. zăvoaie, 950 iug. 623 stp. pădure erarială, 210 iug. sesii parohiale.

Cu același prilej i s-a fixat perimetrul pieții mari cu cele trei artere principale: strada Timișoarei cu podul peste Timiș, strada Ardealului cu podul peste Potoc și strada Orșovei cu podul peste Sebeș. Din cele trei artere principale radiau o serie de străzi între care amintim: Apei, Mlaștinilor, Șanțului, Spitalului, Nouă, Parcului, Timișului, Tîrgului, Cazărmii, Grădinilor, Țiglărie, Groșilor, Varului, Zerveștilor, Potocul de Jos, Potocul de Sus, etc.

Valoarea istorică a vechiului oraș constă în reflectarea nivelului înalt al vieții economice din trecut prin intensa parcelare a vadurilor comerciale și prin dezvoltarea lor în raport cu suprafața redusă a vetrei.

Centrul orașului modern cuprinzînd actualele străzi 30 Decembrie, începutul străzii Ardealului, Poștei, Piața General Ioan Drăgălina și Piața Victoriei este exemplul concludent pentru cunoașterea evoluției urbanistice. Apoi trebuie subliniat faptul că mărturiile istorice se păstrează și azi în subsolul vetrei actuale — dovadă și dezvelirea temeliilor de zid ale unei biserici românești datînd din secolul al XIII-lea și începutul celui următor, sau pivnițele caselor de neguștori — elemente de primă importanță pentru cultura orășenească medievală, fapt verificat și de stratificarea viețuirii timp de secole în limitele aceluiași perimetru.

Centrul orașului exprimă modul de viață și lumea de idei a meșteșugarilor și negustorilor români înrădăcinați în vatra orașului, care au investit o parte însemnată din cîștigul lor pentru a-și construi locuințe trainice, confortabile și frumoase.

În construcții s-au preluat curente și idei arhitectonice specifice secolelor XVIII și XIX, începutul secolului XX (baroc, clasicism, romantism, ecclectium, sezession) dar și cu folosirea unor elemente de arhitectură tradițională rezultate din investigarea unor izvoare folclorice din zonă.

Ca urmare a evenimentelor ce au avut loc în prima jumătate a secolului XVIII, în mod deosebit a conflictelor armate dintre austrieci și turci, locuitorii satelor bănățene au fost obligați să-și intemeieze noi locuințe .în păduri, acolo unde au apucat și astfel noile așezări se caracterizau prin sat răsfirate de tipul cătunului. Această situație a determinat autoritățile militare de la Viena, ca trecînd la organizarea graniței militare în Banat, să ordone adunarea satelor grănicerești.

Sistematizarea localităților s-a făcut pe baza unor articole de legi ce prevedeau că, mutarea unei case avea loc atunci cînd aceasta se afla la o distanță mare de sat și nu putea fi supravegheată.

Această acțiune de sistematizare se desfășura prin convingerea locuitorilor, nefiind însă inclusă nici posibilitatea unei mutări forțate, care avea loc atunci cînd mutarea nu s-a făcut în perioada stabilită, cînd se respinge cererea de recurs a unui grănicer atunci cînd Consiliul de război declara că mutarea respectivă era necesară.

Grănicerii care erau de acord cu strămutarea erau remunerați cu 25 de florini, primind materialul lemnos de construcție, scutirea de armată și robotă pe timpul anului în care are loc mutarea ce nu trebuia să depășească patru săptămîni.

Se aproba, prin lege, ca în afara vetrei satului grăniceresc să rămînă sălașul, cu condiția ca acesta să nu fie folosit ca locuință în timpul anului și să fie controlat și pus sub supraveghere.

Concentrarea localităților răsfirate a fost primul pas pentru întărirea securității în graniță și ea a început din anul 1777.

O comună grănicerească era deci formată din totalitatea comunioanelor de casă, acestea din urmă primind un accentuat specific milităresc.

Comunionul de casă era individualizat, fapt ce se va răsfrînge imediat direct asupra arhitecturii populare care se caracterizează prin porți și ziduri masive ce nu permit trecătorului sau vecinului să cunoască prea multe din tainele familiei respective. Așa se explică forma și șablonizarea caselor din graniță, case care însă, după cum vom vedea, în ciuda tendințelor de tipizare vor păstra fiecare individualitatea lor.

Arhitectura gospodăriei grănicerești trebuie privită prin prisma a două mari laturi care o definesc și care o individualizează.

În primul rînd arhitectura grănicerească trebuie analizată prin aceea că în dezvoltarea ei are ca punct de plecare forma arhaică ce își imprimă prezența, elementele vechi, moștenite să păstreze integrîndu-se armonios cu elementele noi ordonate pe linie militară. Aceste elemente arhaice sînt prinse sub toate aspectele atît în arhitectură, ornamentare, cît și în inventarul interioarelor.

Însăși cei mai de seamă exponenți ai Curții de la Viena au recunoscut că românii bănățeni din granița militară țin foarte mult la trecutul istoric, la tradiția moștenită de la străbuni pe care o cultivă și o dezvoltă, fapt pentru care ei au fost cotați ca și conservatori, nereceptivi la nou pentru că se opuneau la introducerea unor orînduieli ce contraveneau cu obiceiurile locului.

Construirea clădirilor de locuit se făcea cu aprobarea autorităților militare trebuind a fi respectate anumite reguli ca: toate clădirile destinate a fi locuite să se construiască din materiale solide, iar casele să contribuie la înfrumusețarea localităților grănicerești. La construirea locuințelor, grănicerii, pe lîngă faptul că trebuiau să le construiască din material solid, trebuiau să mai respecte anumite cerințe cum ar fi aceea că acoperișul acestora să fie din șindrilă sau țiglă; locuințele să fie înalte și luminoase, iar între clădiri să fie o distanță corespunzătoare. Toate clădirile destinate ca locuință pentru grăniceri trebuiau să poarte un număr de ordine scris pe o tăbliță fixată la intrarea principală. O casă nouă construită era înregistrată cu numărul următor ultimului număr din sat, chiar dacă clădirea s-a construit între alte case care aveau deja număr. Această situație va rămîne așa pînă cînd se va ordona de către autoritatea militară schimbarea numeroaselor de casă în cadrul localității. În cazul că o casă părăsită sau chiar locuită era dărîmată, cea nouă primea numărul casei vechi, iar dacă în locul mai multor care era clădită una singură, aceasta primea toate numerele caselor în locul cărora s-a clădit. Toate casele grănicerești primeau numere de casă cu cifre arabe, iar casele erariele primeau numere de case cu cifre romane. Pe tăblițele cu numere de casă, pe lîngă acesta, se scria și numărul regimentului.

Cu toate indicațiile și ordinele date, casele grănicerești, din Banat erau construite din împletituri de nuiele, din lemn masiv, iar mai tîrziu din cărămidă (fig. 43).

Aproape ca o regulă generală fiecare gospodărie grănicerească, avea, în afara perimetrului vetrii satului, o altă casă numită sălaș care era construit după aceleași reguli ca și casa din sat și era folosit ca adăpost pentru familie și animale în timpul muncilor agricole. Rolul acestor sălașe va crește simțitor după desființarea regimentului, cînd sălașele au devenit o a doua locuință a țăranului bănățean.

Tot din arhitectura populară grănicerească fac parte și morile de apă. Pe firul tumultos al apelor de munte se construiau, prin asocierea mai multor familii grănicerești, aceste mori la care prin programarea stabilită încă de la început, se rînduiau la măcinat toți membrii comunității morii respective.

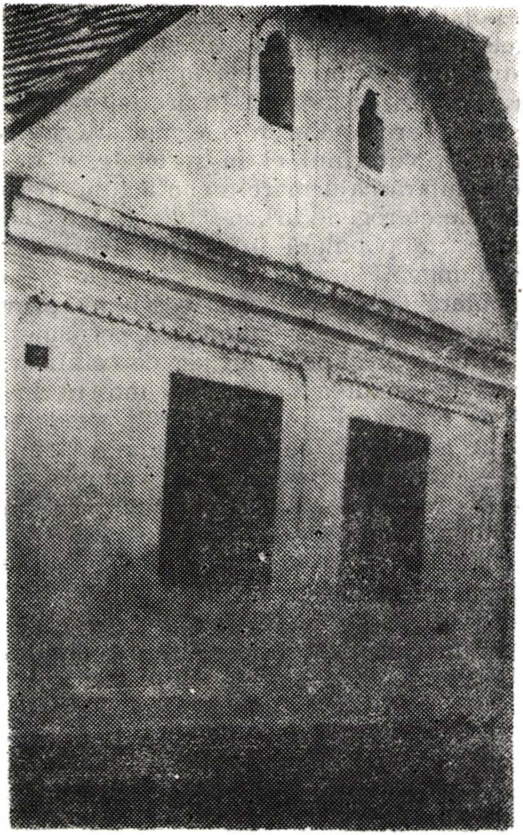

Fig. 43. Caransebeş. Casă grănicerească

Numărul mare de mori colective existente în comunele grănicerești se explică și prin aceea că legile grănicereşti scuteau de impozit morile construite de grupuri mici de grăniceri și care funcţionau numai pentru nevoile acestora.

Așa după cum am văzut, pe baza ordinelor emise de autorităţile militare, are loc în granița banatică sistematizarea localităţilor grănicerești, dar cu toată tendinţa acestor ordine de nivelare a culturii materiale autohtone, grănicerii bănăţeni au opus dorinţa lor de a-și menţine obiceiurile și tradiţia moștenită de la înaintași. Numai așa se explică faptul că pe lîngă procesul de șablonizare a locuințelor grănicerești, elementele autohtone își găsesc locul binemeritat și în proporţii substanţiale.

Arta populară, integrantă a manifestărilor umane în societate, a suscitat discuții înflăcărate mai ales în legătură cu circumstanțele apariției, perfecționării și transmiterii ei în timp. În prezent problema cea mai actuală, care revine în cele mai diferite cercuri, este aceea a viitorului ei în societate, a influenței pe care o suferă ca urmare a contactului permanent cu limbajele eterogene urbane.

Punînd arta populară în ecuația teoriei comunicațiilor ajungem la concluzia că fiecare operă de artă populară este o valoare de schimb prin intermediul căreia oamenii comunică în permanență este un mesaj care presupune un act de codificare și de codificare în virtutea unui cod cunoscut în egală măsură de emițători și receptori. Ca act de comunicare, arta populară folosește limbajul care-i sînt proprii — cromatic, compozițional, motivistic, poetic, un sistem propriu de semne, sistematic secundar față de sistemul limbii.

Din acest punct de vedere actul de comunicare al artei populare stabilește un raport de schimb între partenerii lui, între componenții unui anumit grup social sau unor grupuri sociale diferite. Limita schimburilor este determinată de cunoașterea codurilor prin care se percep mesajele, a logicii care le guvernează, în scopul reducerii diferitelor mesaje la un model comun.

Situat în partea de sud-vest a țării noastre, într-o zonă de munte, orașul Caransebeș a dobîndit de-a lungul secolelor o puternică personalitate prin preocupările care au contribuit la dezvoltarea și păstrarea pînă astăzi a variatelor aspecte privind etnografia bănățeană.

Arta populară bănățeană-românească, prin tradiția ei străveche și prin varietatea formelor sale, constituie unul din aspectele cele mai complexe și în același timp seducătoare ale culturii românești.

De-a lungul secolelor poporul român a creat o artă populară cu o ornamentică specifică îmbogățită treptat atît printr-un proces firesc de creștere și diferențiere interioară, cît și prin contactul cu arta altor popoare.

Orașul Caransebeș dispune de o arie etnografică de o bogăție și semnificație ale vestigiilor cu totul particulare. (Fig. 44).

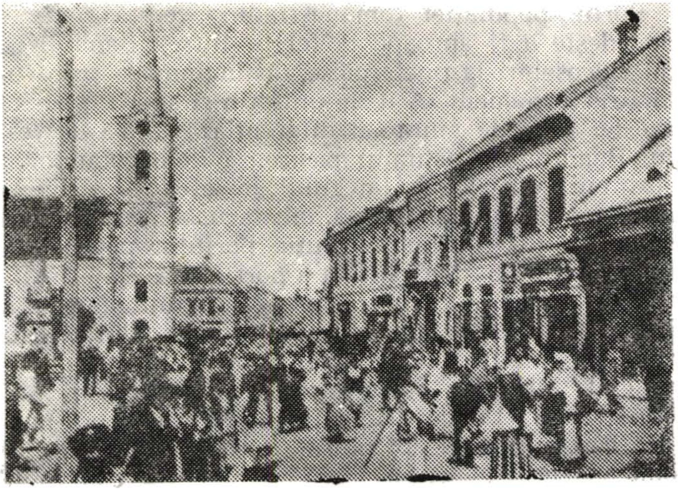

Fig. 44. Zi de tîrg la Caransebeş, 1900

Parte integrantă a Banatului Caransebeşul este o zonă care şi-a frămîntat viaţa la răspîntiile istoriei. Dacă vom căuta urmele vremii le găsim gravate adînc în graiul cumpănit, în statica tuturor formelor de viaţă ale bănăţeanului, în însăşi îmbrăcămintea şi cîntecele sale.

În balanţa comparaţiilor, prin conţinut portul şi cîntecul bănăţean echilibrează însăşi geniul neamului. Nicăieri ca în această zonă creaţia nu şi-a amplificat liniile, n-a fost cumpănit cu diapazomul modulaţiilor sufleteşti curcubeul culorilor şi nicăieri mătasea fină a trecutului n-a fost înlocuită cu atîta dărnicie de aur şi argint.

Bănăţeanul acestor locuri n-a fost un robot inventariat pe latifundiile stăpînilor istorici, suveran al gliei, spiritul său a înălţat libertăţi în prisosul de mătase şi de aur al podoabei veşmintelor.

Portul românilor din această zonă ca de altfel din întreg Banatul a fost uniform şi armonios. În prezent acest port popular rezultat al unei evoluţii naturale începe să fie dat uitării. Fenomenul apărînd încă la începutul primului război mondial, continuînd şi azi, numele componente ale portului încep să dispară şi în locul lor apar modele general europene mai exact specifice modei orăşeneşti.

Portul populației românești din această zonă se dovedește a fi aproape la fel pe întreg Banatul cu mici deosebiri la unele piese, distingîndu-se prin culoare și ornament. Atît de uniform și specific portul acestei zone de munte îl diferențiază totuși de restul Banatului. Costumul păstrează note comune cu costumul din Țara Hațegului în ceea ce privește ornamentația de pe cămașă, pieptarul din piele, gluga și opincile. Urmărind evoluția portului popular se remarcă simplitatea căutată a portului bărbătesc alături de exuberanțe contrastantă a portului femeiesc. Una din caracteristicile portului femeiesc din această zonă (și de altfel în întreg Banatul) este ceapsa sau conciul, întîlnite tot mai rar astăzi. Costumul cu opreg completat cu originala ceapsă sau conci pentru cap, ciupagul, pieptarul, brăcirile, opincile și obielele învărgate formează completul costumului femeiesc al acestei zone.

Costumul bărbătesc are o notă aparte în configurația sa, prin unele elemente cum sînt izmenele — relativ largi — și laibărele avînd legătură cu costumul transilvănean.

Prin elementele sale caracteristice etnografia acestei zone păstrează moștenirea unui străvechi substrat istoric în care descoperind trunchiul viguros al culturii autohtone daco-romane, pe care s-au grefat de-a lungul vremii, alte culturi, pătrunse pe căi diferite și acumulate în acest colț al țării noastre.

Situația economică și militară a orașului, într-o continuă ascensiune, dă acestuia o caracteristică dominantă. Ca loc de tranzit al mărfurilor venite din Orient și Occident se creează în oraș o pătură a românilor negustori la care se adaugă numărul mare al meseriașilor iar din punct de vedere administrativ și militar, din rîndul românilor caransebeșeni se formează o pătură nobiliară și cnezială.

La toate acestea trebuiesc să evidențiem și viața bisericească care cunoaște o dezvoltare mereu crescîndă. Așa se explică prezența românilor ortodocși care în ciuda vicisitudinilor istoriei își mențin și dezvoltă religia lor moștenită de la înaintași.

Cu ocazia săpăturilor executate în vederea construirii unor blocuri de locuințe au fost scoase la iveală în centrul orașului fundațiile de zidărie de piatră ale unui edificiu de cult de mari dimensiuni.

Cu același prilej au apărut și fragmente din zidurile antefortificațiilor cetății medievale Caransebeș situată în imediata apropiere a acestui șantier.

Lucrările de escavații au fost temporar oprite și din luna februarie 1988 a început cercetarea arheologică de salvare a acestui obiectiv descoperit întîmplător.

Edificiul descoperit este o biserică tip sală, cu navă, cor patrat, altar semicercular și sacristic pe latura nordică și cu intrarea pe latura vestică. Se păstrează integral fundațiile și unele porțiuni din elevația zidurilor de pe laturile de vest, sud și nord.

S-a putut constata că biserica a fost ridicată într-o singură etapă de construcție întrucît nu sînt vizibile intervenții în structura planimetrică inițială. Ruinele păstrate sînt executate din zidărie de piatră de rîu cu mortar de var și încorporează ca material de construcție și numeroase fragmente de piese romane din marmură, cărămizi, țigle și alte elemente romane provenite din construcțiile antice din zonă.

Fundațiile sînt continui cu adîncimea de circa 1,20 m — 1,30 m și grosimea de circa 1,10 m așezate pe o terasă a rîului Sebeș, constituită dintr-un material grosier (pietrișuri și nisipuri) alternînd cu lentile de nisipuri fine și argile nisipoase cu structură oblică, direcția generală de dezvoltare spațială a stratelor este, est-vest cu o înclinare cuprinsă între 15620° spre sud. Porțiunile din elevația zidurilor păstrate numai în zona vestică a monumentului (cote pînă la 0,80 m peste nivelul de călcare din interiorul bisericii) au aceeași structură ca și fundațiile, avînd grosimea de 0,90—1 m. După construcția temeliei peste ultimul rînd de bolovani de rîu a fost întins un strat de mortar peste care a început construcția elecației. (Fig. 45).

La stadiul actual al cercetărilor elementele descoperite sînt insuficiente pentru a formula o ipoteză asupra volumetriei inițiale a monumentului, iar structura de plan și fragmentele unor elemente arhitectonice din piatră prelucrată (nervuri de boltă, fragmente de lăcrimarii, baza de coloane, ancadramente ferestre, etc.) sînt caracteristice monumen-

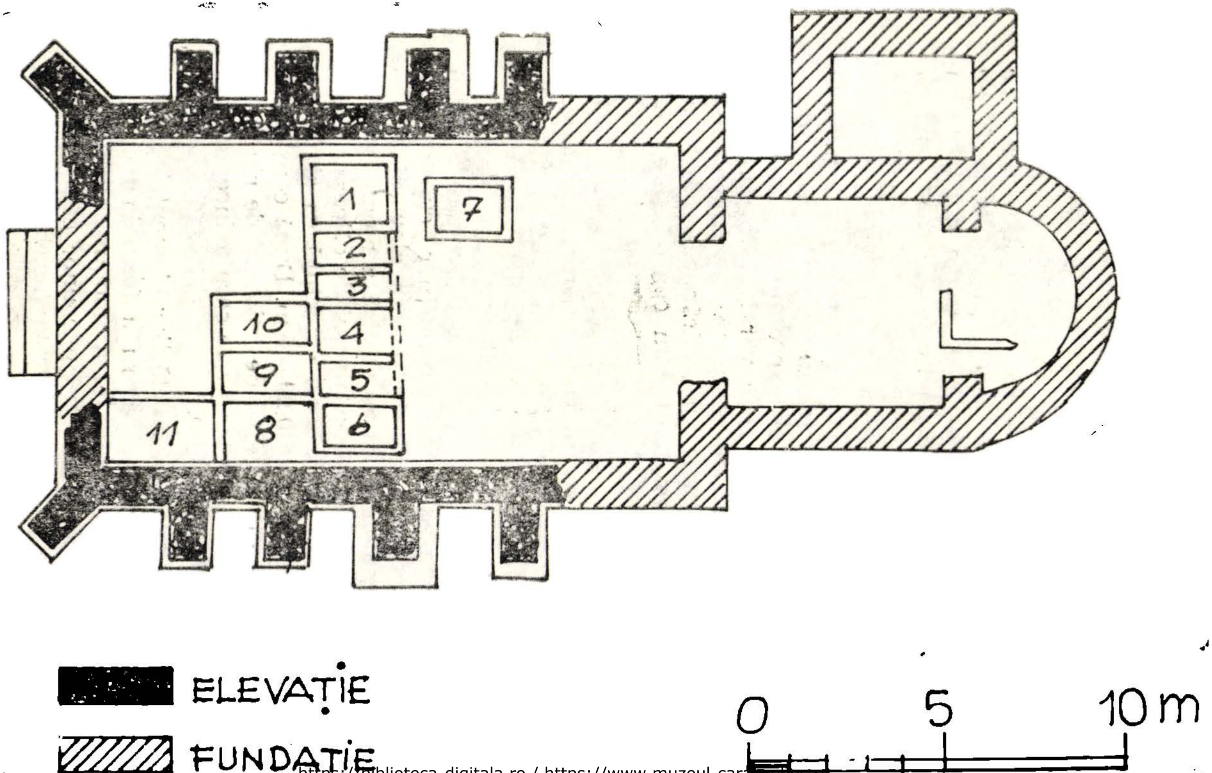
ELEVAȚIE
FUNDAȚIE
10 m

telor de zid din secolul XIII — începutul secolului al XIV-lea.

În zona vestică a navei sub nivelul pardoselii bisericii au fost descoperite unsprezece cripte diferite ca formă, dimensiuni și material de construcție, și o criptă construită în absida altarului după dezafectarea bisericii în care au fost înhumați 15 decedați de ciumă care a făcut ravagii în Caransebeș și împrejurimi în anul 1582.

Unele dintre cele unsprezece cripte au încorporate în zidărie numeroase fragmente de cărămizi și țigle romane iar altele sînt pardosite în întregime cu fragmente de cărămizi romane purtînd ștampilele CIV, MASY, ARF, MID.

Subliniem faptul că acest monument a fost demolat la mijlocul secolului XVI ca urmare a lucrărilor de fortificație a cetății bastionare a Caransebeșului. Materialul rezultat din demolare a fost reutilizat la ridicarea antefortificațiilor cetății și la alte clădiri medievale și moderne care au suprapus ceea ce a mai rămas din edificiu. Aceasta explică și faptul că elementele de elevație păstrate sînt foarte puține.

Inventarul arheologic se compune din fragmente, piese și elemente de construcție romană. Amintim între acestea: fragment de fronton din marmoră cu basorelief reprezentînd una dintre scenele mitologice ale muncilor lui Hercules, fragmente de altare, votive, stelă funerară, lespedea din marmoră a altarului bisericii. (Fig. 46).

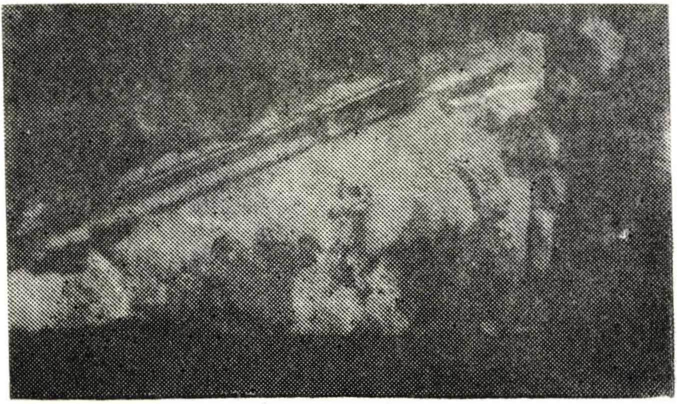

Fig. 46. Fragment fronton roman

De o valoare deosebită este materialul arheologic rezultat din cercetarea sistematică a criptelor, constînd din piese de podoabă și accesorii vestimentare, monede, etc., aparținînd populației laice românești a orașului. Între acestea remarcăm: inel din aur cu gemă antic, inel din aur cu camee antică, cercel din aur în formă de ciorchine de strugure cu rubine, cercel din aur cu perlă și smaragd, cercel din aur cu perle și rubin, aplice din argint aurit, pafta din argint, fragmente de țesătură cu fir, copci, nasturi și ace din argint, inele din argint, monede din argint și bronz. (Fig. 47—52).

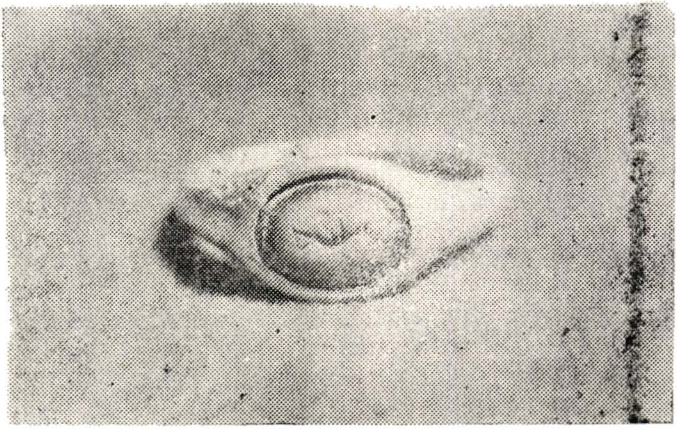

Fig. 47. Inel de aur cu gemă antică (Dia)

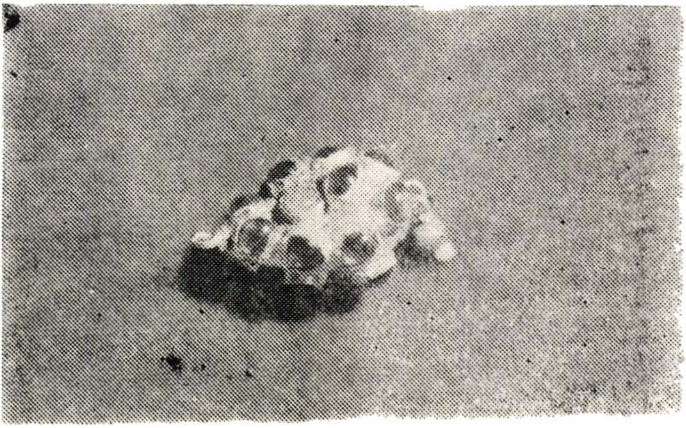

Fig. 48. Cercel din aur în formă de strugure cu rubine (Dia)

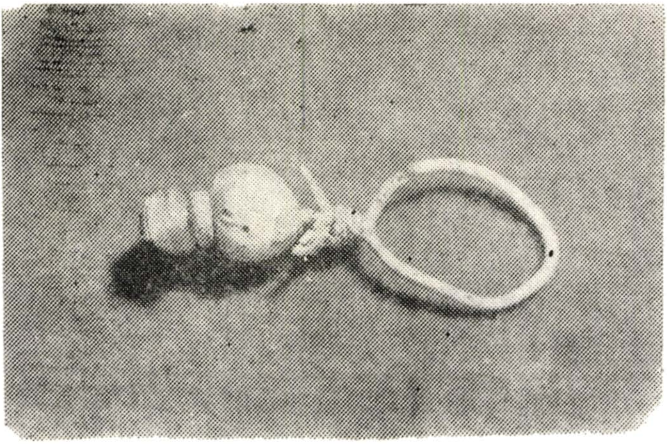

Fig. 49. Cercel de aur cu perlă și smaragd (Dia)

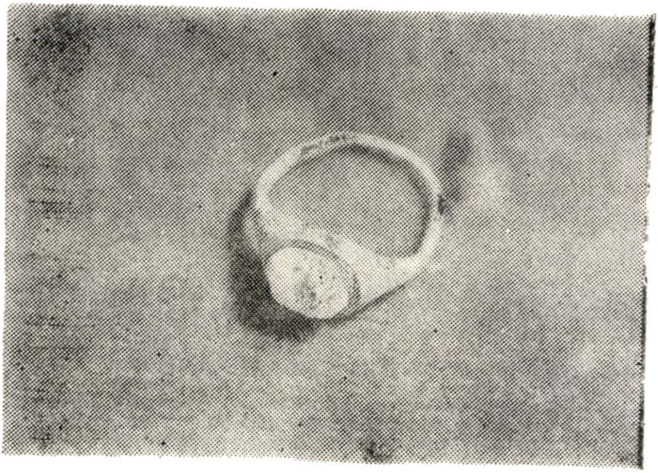

Fig. 50. Inel de aur cu gamă antică (Dia)

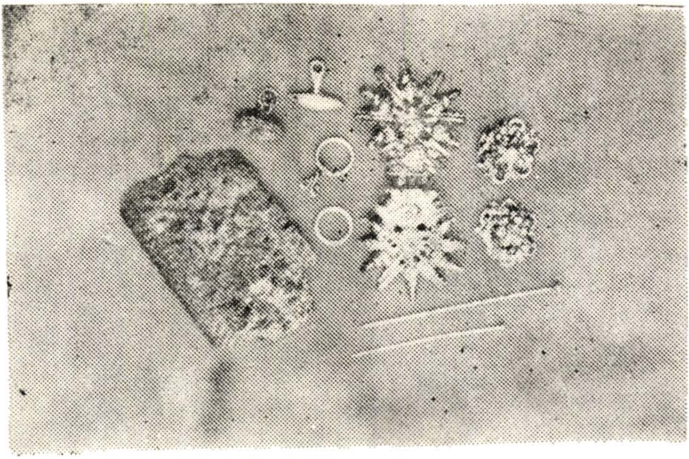

Fig. 51. Aplice din argint aurit, pafta din argint, fragmente de țesătură cu fir de aur (Dia)

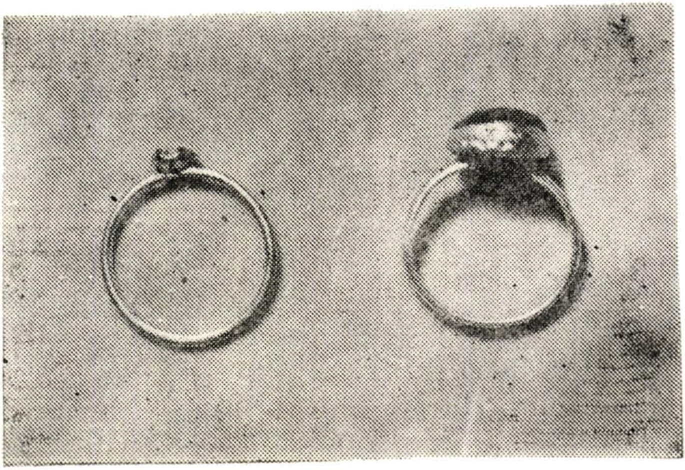

Fig. 52. Inele din argint (Dia)

Rezultatele cercetărilor efectuate pînă în prezent atestă că acest edificiu este cel mai vechi monument de cult descoperit într-un oraş din Transilvania şi Banat, care a aparţinut populaţiei româneşti.

Ritmul de înhumare, podoabele de factură bizantină, absida semicirculară a altarului, plasarea criptelor în zona vestică a bisericii, dimensiunea lespedei de altar, pilele de zidărie ce separă corul de altar, nu sînt altceva decît fundaţiile pilaştrilor ce susţineau arcul triumfal unde au fost plasate la început grilaje din lemn sau fier şi apoi catapeteasma — sînt doar cîteva argumente care ne îndreptăţesc să apreciem că acest edificiu a fost o biserică românească ortodoxă, chiar dacă puţinele forme arhitecturale păstrate nu sînt specifice.

Această biserică nu reprezintă altceva decît dorinţa de afirmare a comunităţii orăşeneşti româneşti în lupta sa socială şi politică în primul rînd şi în al doilea rînd ea reprezenta prin mărimea pe care a avut-o puterea economică a oraşului.

După practica vremii, meşterii au fost aduşi probabil din vreun centru important din Transilvania, dar cu siguranţă au fost folosiţi şi constructori locali, care atunci cînd au zidit fundaţiile edificiului, pe locul unei biserici anterioare din lemn au găsit morminte vechi şi fără a le pune în gropi comune le-au reînhumat cu grijă în spaţiile dintre contraforţi. Aceasta demonstrează că meşterii şi constructorii locali au cunoscut că în acest cimitir au fost înhumaţi înaintaşii lor — români — ce au locuit din totdeauna aceste pămînturi, oraşul Caransebeş avînd din toate timpurile o populaţie majoritar românească. Amintim şi faptul că alte morminte aparţinînd cimitirului anterior zidirii bisericii au fost surprinse sub fundaţii unde se păstrează şi azi.

Această biserică ortodoxă a fost rodul unor emanaţii conştiente în care s-au îmbinat alături de cunoştinţe şi tradiţii acumulate în timp din monumentele antice şi construcţiile tradiţionale româneşti bogat reprezentate în zona Caransebeş şi aportul propriu al meşterilor români locali care au îmbogăţit permanent experienţa transmisă de-a-lungul veacurilor cu însemnate contribuţii înnoitoare.

Cercetările viitoare, prelucrarea ştiinţifică a tuturor materialelor rezultate în urma săpăturilor arheologice coroborate cu documentele epocii vor aduce noi dovezi privind vechimea și continuitatea neîntreruptă a românilor din Caransebeș, unul dintre cele mai vechi și înfloritoare orașe ale patriei noastre.

Între clădirile reprezentative construite, majoritatea în secolele XVIII, XIX și XX (Fig. 53), și care dau azi orașului un farmec aparte amintim: cazarma grănicerilor (Fig. 54), astăzi Muzeul orașului, a fost construită în interiorul celei de a doua fortificații a orașului Caransebeș. În interiorul acestei fortificații au existat încă de la sfîrșitul secolului al XVII-lea mai multe clădiri între care două cu etaj. În forma actuală construcția datează din 1753.

Cazarma a adăpostit Regimentul de grăniceri și Regimentul 43 infanterie, Batalionul 2 grăniceresc, iar astăzi se restaurează pentru a găzdui Muzeul orașului.

Muzeul are colecții de etnografie, istorie veche și arheologie, istorie medie și perioada militar grănicerească, istorie modernă, ornate și obiecte de cult, istoria artei și altele.

Pavilionul ofițerilor, clădire construită în anul 1874 în stil baroc avînd ca destinație locuințe pentru ofițerii Regimentului 43 infanterie. (Fig. 55).

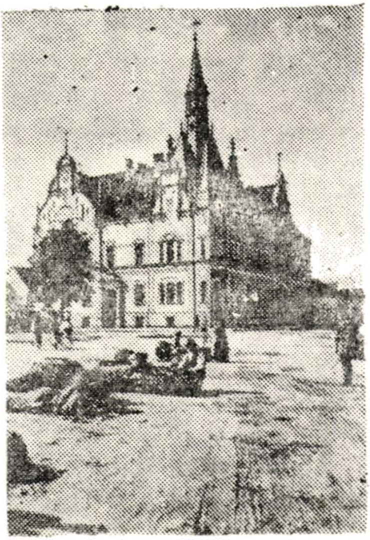

Fig. 53. Primăria orașului (Dia)

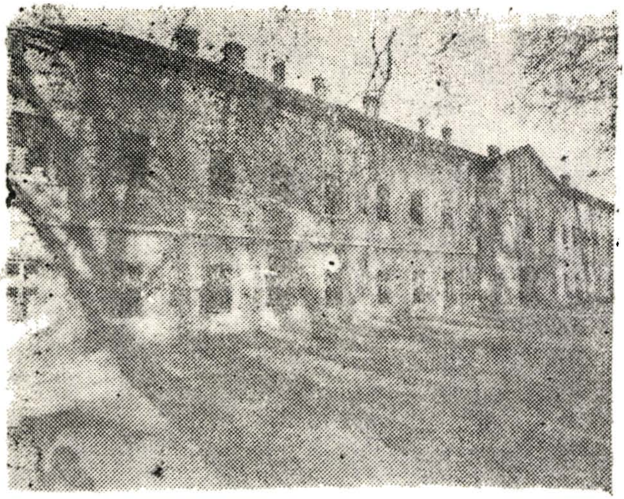

Fig. 54. Cazarma infanteriei, 1753 (Sediul muzeului)

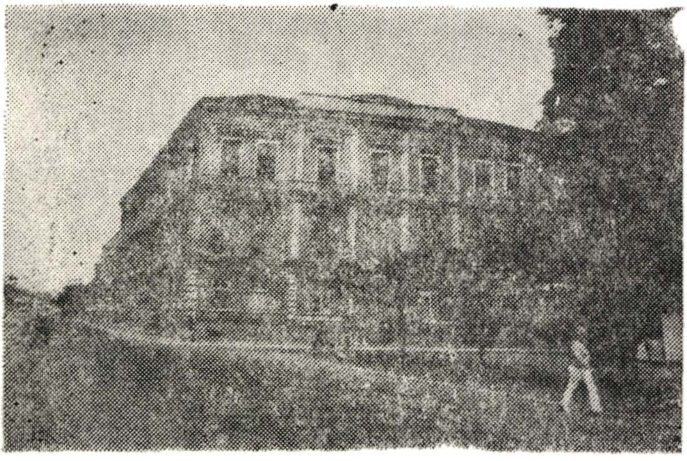

Fig. 55. Pavilionul ofiţerilor

Clădirea din strada Bistrei nr. 2 a fost construită în stil baroc provincial în anul 1868. A funcţionat aici Școala matematică și de subofițeri din Regimentul grăniceresc. (Fig. 56).

Acum în această clădire își au sediul Întreprinderea forestieră de exploatare și transporturi, Ocolul Silvic și Filiala Arhivelor Statului.

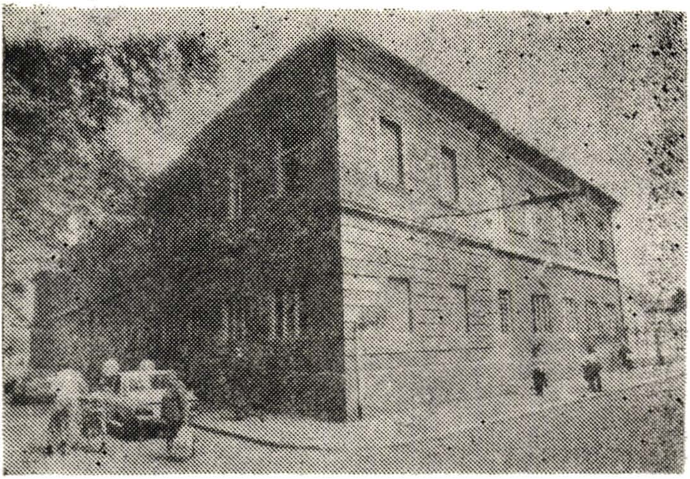

Fig. 56. Clădirea Ocolului silvic

Arhivele Statului, filiala Caransebeș, instituție de înaltă ținută științifică și culturală, deține fonduri atît de pe teritoriul județului cît și a orașului Caransebeș.

Filiala deține 343 fonduri grupate pe administrație, economie, judecătorie, școală, cultură și altele. La acestea se adaugă și „donațiile" păstrate cu grijă de harnicul colectiv al filialei care pune la dispoziția cercetătorilor valoroasele documente pentru studiu și publicare.

Sediul procuraturii, clădire construită în prima jumătate a secolului al XVIII-lea în stil baroc de tip provincial. Clădirea a fost construită pentru tribunalul militar avînd la etaj sălile de ședință și birourile, iar la parter închisoarea. Aici au fost deținuți printre alții Eftimie Murgu, revoluționarul de la 1848—49 și generalul Traian Doda, luptător neobosit pentru apărarea drepturilor foștilor grăniceri. (Fig. 57).

Clădirea judecătoriei, a cărei construcție a început în anul 1905 și s-a terminat în 1906, e în stil baroc cu elemente „rocaille", dispune de cornișe pe console de filieră austriacă. (Fig. 58).

Încă de la început a adăpostit judecătoria, notariatul și cartea funciară.

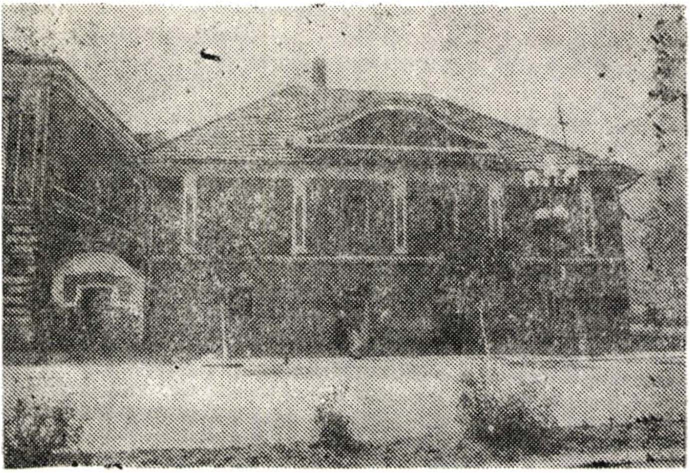

Fig. 57. Clădirea Procuraturii

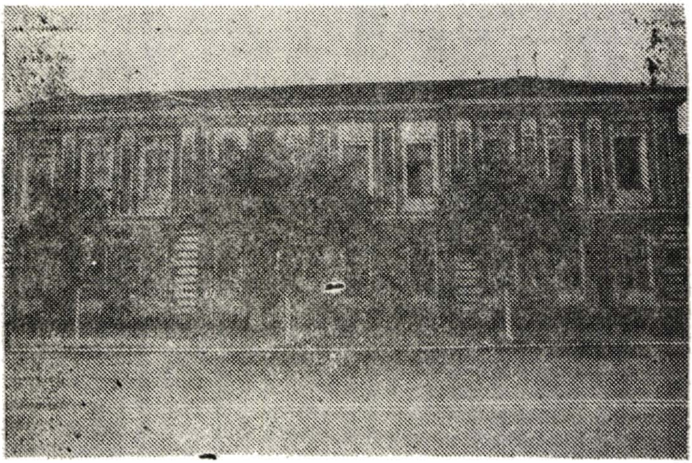

Fig. 58. Clădirea Judecătoriei

Casa de cultură, construită în anul 1886, e de inspirație din arhitectura clasică. A fost casă particulară și la parter a adăpostit mai multe prăvălii. (Fig. 59).

Sala de spectacole a fost inițial sala de dans a fostului restaurant „Pomul Verde“.

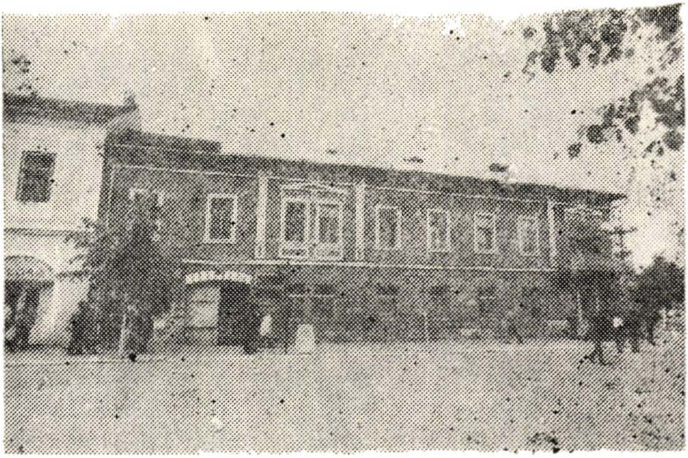

Fig. 59. Casa de cultură

Restaurantul Pomul Verde, construcție datînd de la mijlocul secolului al XVIII-lea în stil baroc, a suferit intervenții în jurul anului 1850, în special la ancadramente și balcon. (Fig. 60).

A funcționat aici la etaj un elegant hotel, iar la parter cel mai modern restaurant al orașului ce rivaliza cu restaurantul „Dacia“ din Lugoj.

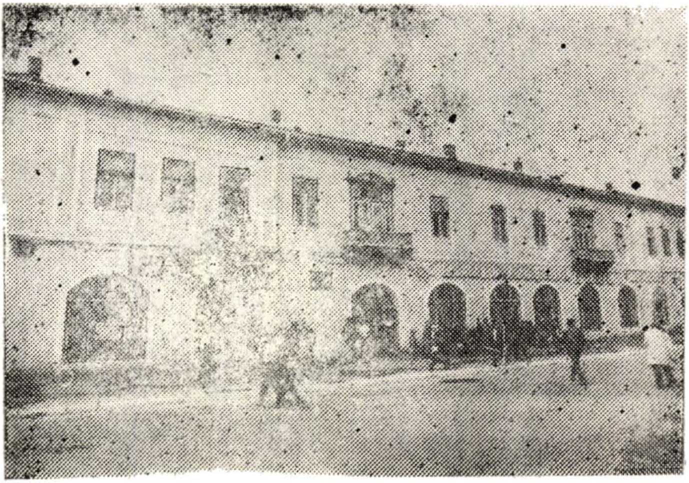

Fig. 60. Restaurantul „Pomul verde“

Clădirea din strada 30 Decembrie nr. 10 a fost inițial construită în stil baroc în a doua jumătate a secolului XVIII-lea, dar a suferit modificări la fațadă după anul 1900. (Fig. 61).

Clădirea la etaj a fost destinată pentru hotel fiind în legătură cu Pomul Verde, iar la parter au funcționat o cofetărie și frizerie de lux precum și o prăvălie cu produse coloniale.

Clădirea din strada 30 Decembrie nr. 12 a fost construită în stil baroc în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea cu modificări ulterioare. (Fig. 62).

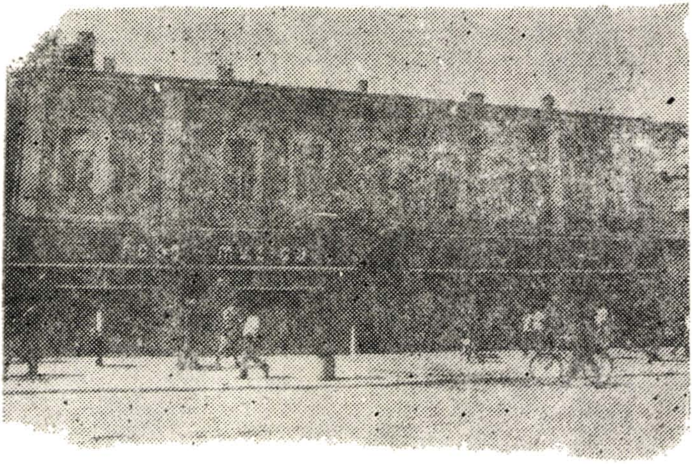

Fig. 61. Centrul orașului. Clădirea nr. 10

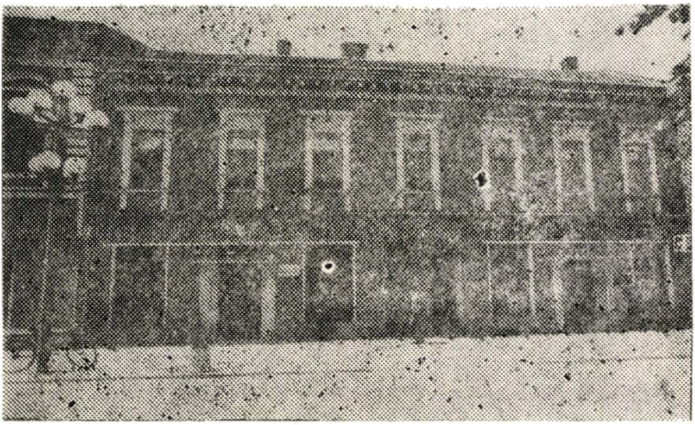

Fig. 62. Centrul orașului. Clădirea nr. 12

La parter a adăpostit prima farmacie românească și un magazin de îmbrăcăminte, iar în curte atelierul unui pasionat fotograf. La etaj au fost locuințe particulare.

Clădirea din strada 30 Decembrie nr. 14 a fost construită în secolul al XIX-lea și se remarcă prin elementele ceramice ale fațadei. (Fig. 63).

A aparținut Episcopiei de Caransebeș și a găzduit în curte Tipografia Diecezană, un atelier de lumînări, iar în față la parter Librăria Diecezană, iar la etaj birourile tipografiei și librăriei.

Palatul Comunității de Avere a fost construit în anul 1901 în stil baroc vienez, a adăpostit birourile Comunității de Avere a fostului Regiment de graniță româno-bănățean nr. 13. (Fig. 64).

Astăzi își are aici sediul Întreprinderea de prospecțiuni și exploatări geologice Banatul.

Clădirea fostului Comitat de Severin, (Fig. 65), cunoscută și sub numele de Casa Comunității de Avere, a fost o casă cu un singur etaj căreia i s-au adus modificări substanțiale adoptîndu-se ca stil „art nouveau".

Pe fațadă printre celelalte ornamente se remarcă blazonul comitatului străjuit de Hercule și un minier, iar în partea dreaptă a clădirii apare monograma formată din literele C.D.A. ceea ce înseamnă „Comunitatea de Avere".

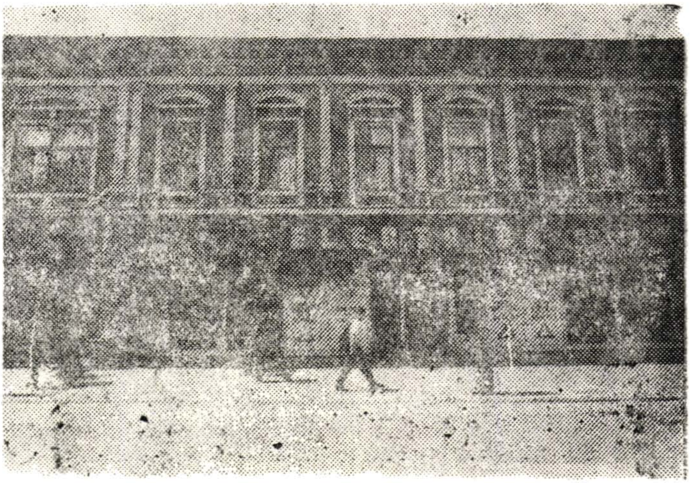

Fig. 63. Tipografia și librăria diecezană. Clădirea nr. 14

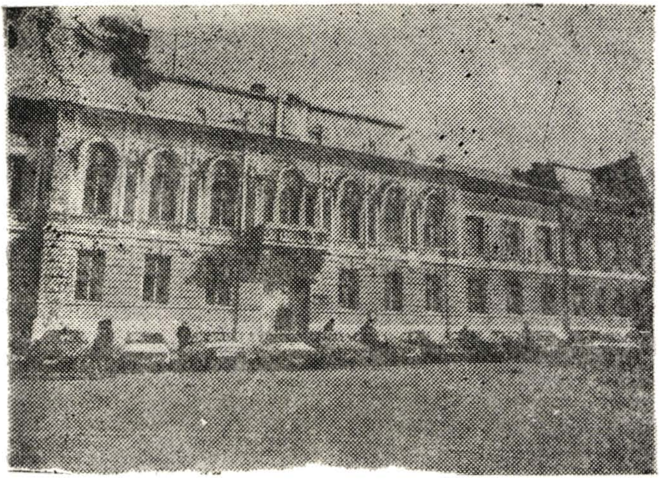

Fig. 64. Palatul Comunității de Avere

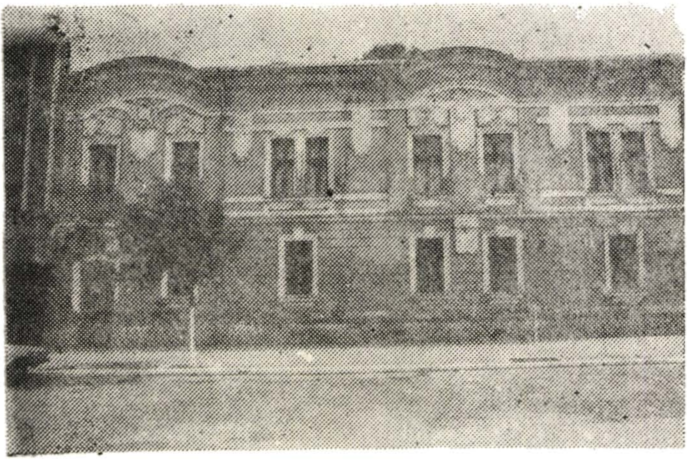

Fig. 65. Clădirea fostului Comitat

Seminarul teologic „Ioan Popasu“ (Fig. 66) a fost o casă neetajată care intrînd în posesia Episcopiei de Caransebeș a fost modernizată folosindu-se elemente preluate din arhitectura veche românească specifice Țării Românești și Moldovei.

În această clădire au fost birourile Conzistoriului diecezan și ale Episcopiei. Clădirea este acum destinată pentru Seminarul teologic „Ioan Popasu“ care

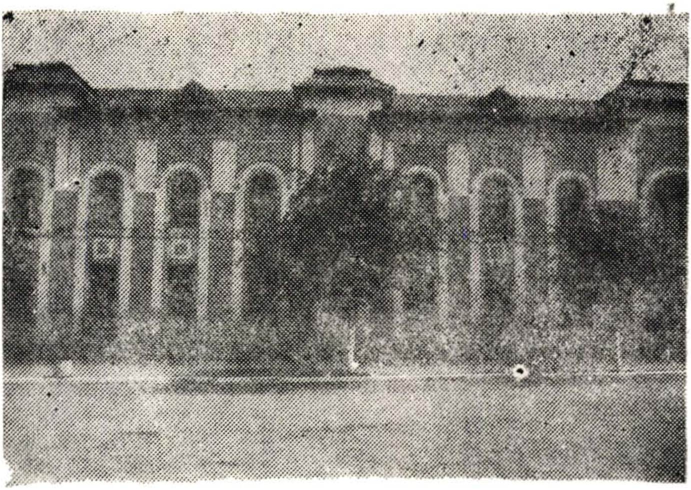

Fig. 66. Seminarul teologic

are deja o faimă atît în țară cît și în străinătate prin vestitul cor al elevilor care are un repertoriu bogat executat cu măestrie.

Catedrala din curtea seminarului teologic destinată elevilor este o construcție asemănătoare Catedralei din Timișoara, în ea oficiindu-se slujba de duminecă și uneori concerte corale ale elevilor seminariști. (Fig. 67).

Reședința episcopală a fost, în perioada cît a ființat Regimentul de grăniceri, reședința comandantului. Odată cu înființarea episcopiei s-au făcut demersuri și astfel cu suma de 16.000 florini ea a fost cumpărată și transformată în reședință episcopală. (Fig. 68).

Casa Ostoia, construită în secolul al XVIII-lea în stil baroc provincial. (Fig. 69).

Casă particulară, aparținînd comercianților români din Caransebeș, a fost construită în stil baroc la mijlocul secolului al XVIII-lea și are un fronton semicircular sub care se găsește blazonul familiei. Clădirea a suferit serioase modificări după anul 1900 și chiar în zilele noastre. (Fig. 70).

Casă particulară cu aspect medieval prin contraforții din strada M. Kogălniceanu, a suferit mari modificări ulterioare care i-au schimbat aspectul arhaic ce-l poseda inițial. (Fig. 71).

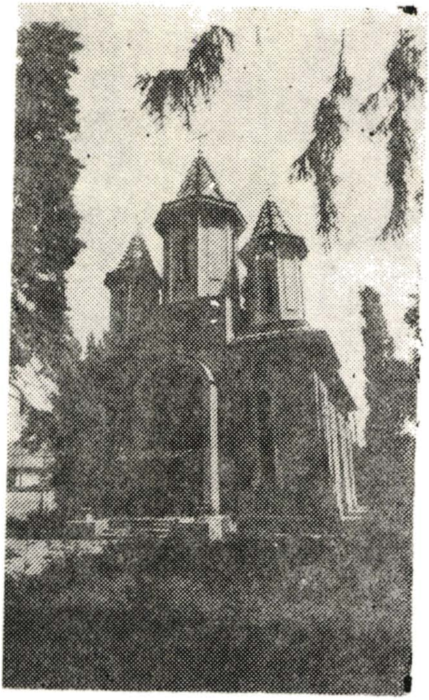

Fig. 67. Biserica Seminarului teologic

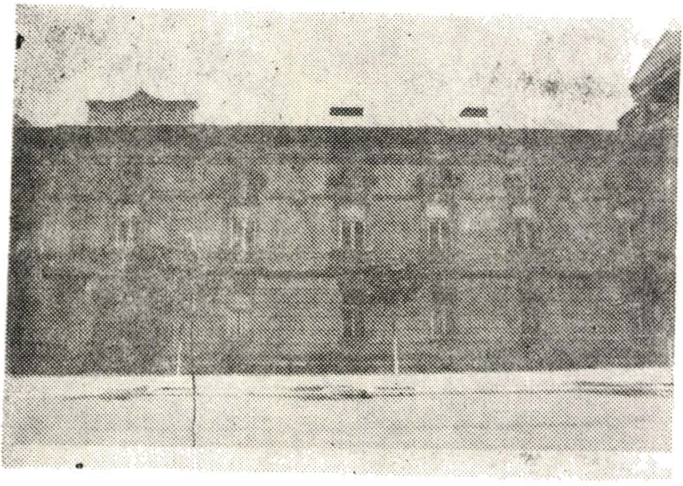

Fig. 68. Reşedinţa Episcopiei Caransebeşului

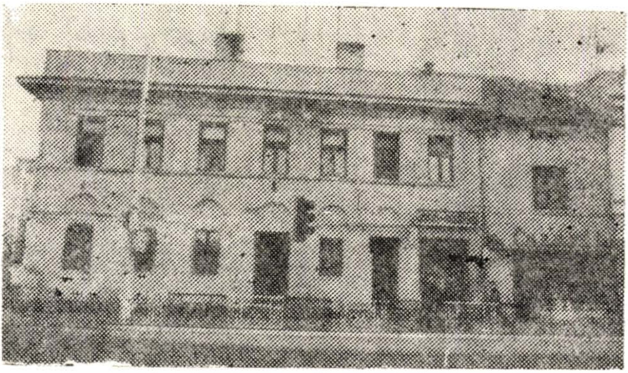

Fig. 69. Casa Ostoia-Vasilievici

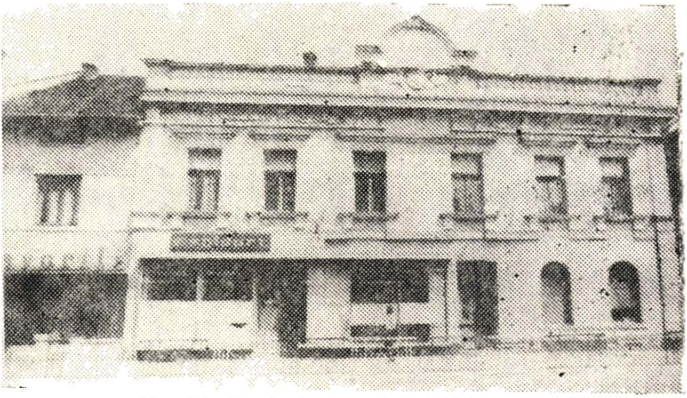

Fig. 70. Centrul orașului. Clădirea nr. 31

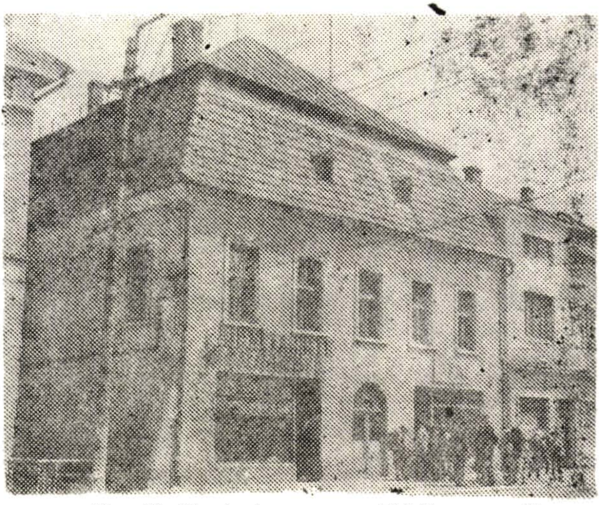

Fig. 71. Centrul orașului. Clădirea nr. 33

Banca Banatului. Pe planul oraşului din anul 1804 aici apar cîteva clădiri mici care au fost demolate, în locul lor construindu-se o casă particulară a unui comerciant, ca mai tîrziu aici să aibă sediul Banca Banatul (Fig. 72).

Biblioteca orășenească. Edificiul a fost ridicat la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Are un portic specific orașelor de negustori şi tîrgoveţi. Elementele decorative sînt caracteristice eclectismului. După ce a fost construită a adăpostit un restaurant, un oficiu de loterie şi cîteva prăvălioare care dădea un aspect aparte orașului prin originalitatea lor. (Fig. 73).

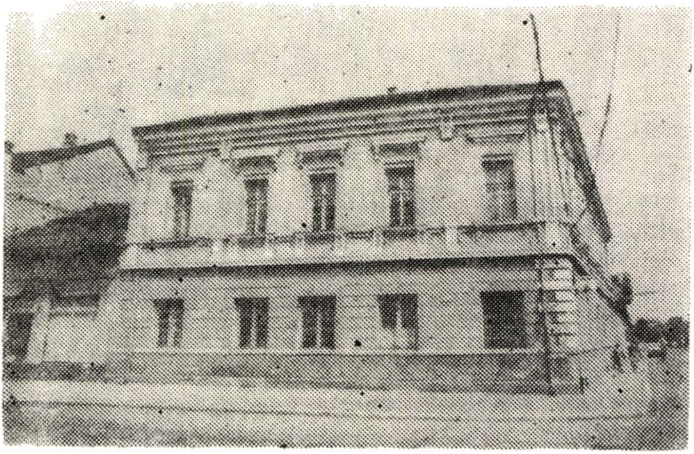

Fig. 72. Banca Banatul

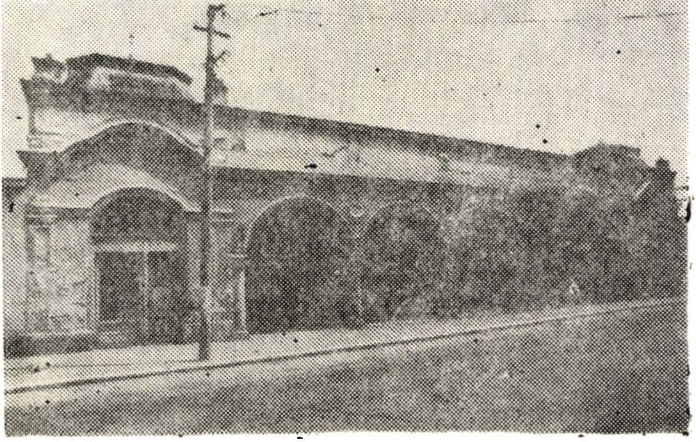

Fig. 73. Biblioteca oraşului

Case care au aparţinut comercianţilor români macedoneni caracterizate prin prezenţa jos a prăvălioarei, iar sus locuinţa ce avea la stradă o singură cameră cu două geamuri. (Fig. 74).

Reparaţiile şi întreţinerile ulterioare au modificat specificul ornamental care şi aşa sînt o caracteristică ce dau oraşului o notă aparte.

Casă particulară de comerciant construită în stil baroc la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. (Fig. 75).

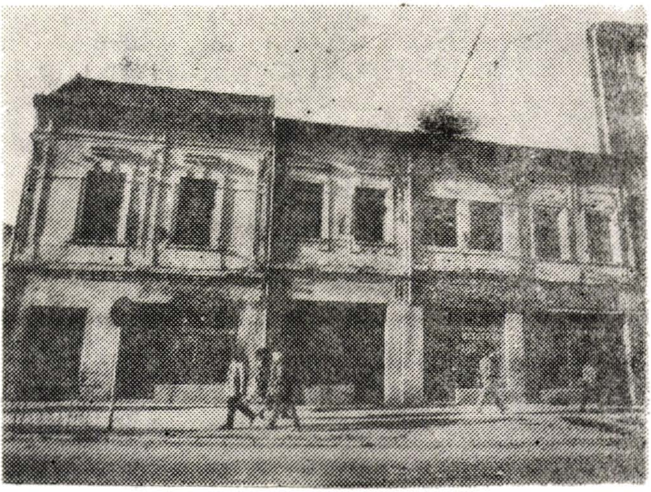

Fig. 74. Case ale comercianţilor români

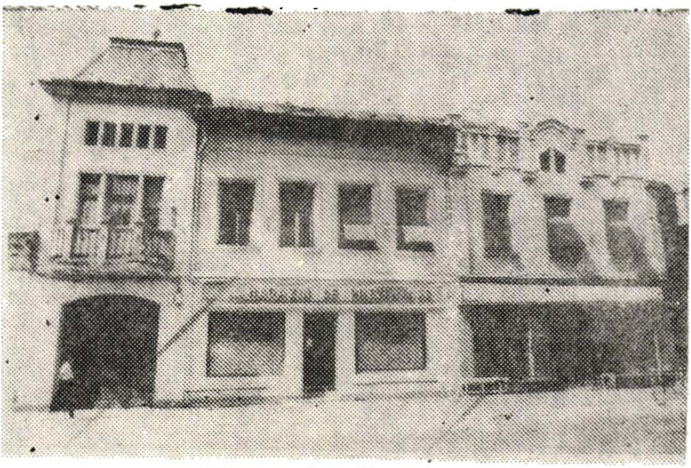

Fig. 75. Casa G. Labonţ

Noua casă de păstrare — la începutul secolului al XX-lea au existat aici cîteva case de negustori români. S-a construit apoi o casă ce avea un etaj iar la parterul acesteia fiind un atelier de tinichigerie. Cu cîțiva ani înaintea începerii primului război mondial societatea „Noua casă de păstrare" ridică aici un edificiu în stil neogotic. În anul 1925 au aici birourile „Prima bancă grănicerească", apoi trece în posesia inginerului Cucu din Timișoara. Astăzi aici sînt birourile I.C.S.M. (Fig. 76).

Casa pictorului Gheorghe Baba, tatăl pictorului Corneliu Baba. Astăzi casa aparține doamnei Cornelia Ștefănescu cercetătoare la Institutul „George Călinescu" din București. (Fig. 77).

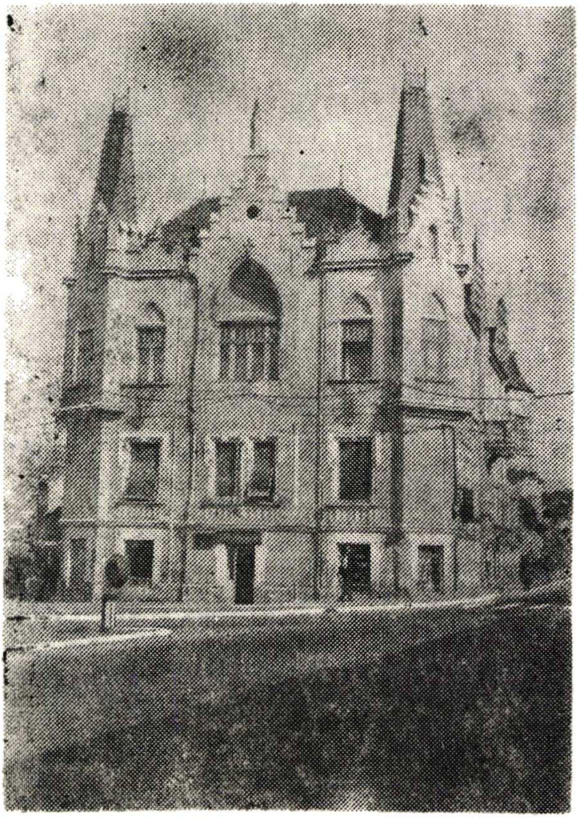

Fig. 76. Noua casă de păstrare

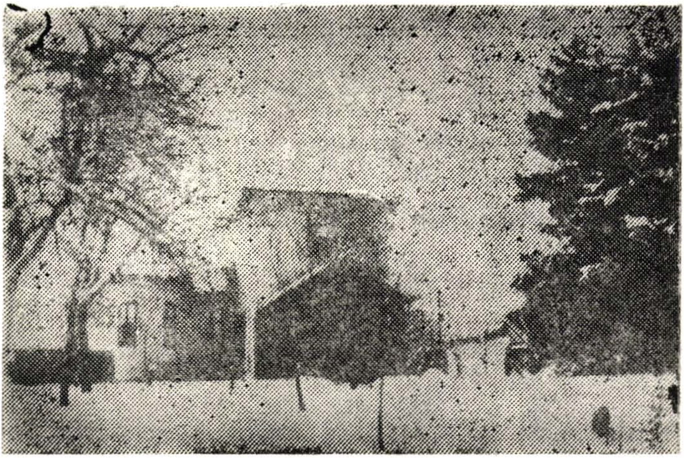

Fig. 77. Casa pictorului G. Baba

Uzina electrică din Caransebeş construită în anul 1889 prin investiţia fabricanţilor Schmidt şi Dachler (vezi fig. 23).

Liceul Traian Doda. Istoricul liceului se leagă nemijlocit de neobosita activitate ce o desfăşoară generalul Traian Doda pentru înfiinţarea unui liceu românesc în Caransebeş.

Cuvîntul generalului a electrizat întreaga suflare din graniţă şi de la „vlădică pînă la opincă" au stă-

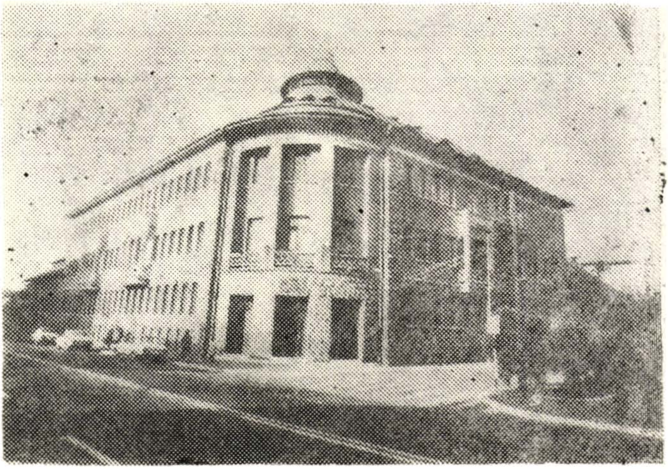

Fig. 78. Liceul Traian Doda

ruit să se înfiinţeze acest liceu strîngînd ban cu ban suma necesară pentru zidirea edificiului şcolar.

Răsfoind file de cronică, la loc de cinste stă scris că „grănicerii aveau acum de păzit ceva mai mult decît ţara lor de odinioară: limba și cultura lor... şi-au stat ca stînca“.

Actualul edificiu al liceului s-a terminat în anul 1915 an în care școala își deschide porţile pentru copiii vitejilor grăniceri.

După 1 Decembrie 1918 liceul va purta numele ctitorului său Traian Doda.

De la înfiinţare și pînă în prezent au absolvit cursurile liceale mii de vlăstare și mulți din ei au urcat treptele gloriei atingînd culmi mărețe.

Școala se mîndrește cu numele Acad. Constantin Daicoviciu, Dr. Nicolae Corneanu, Dr. Antoniu Marchescu, Dr. Zeno Muntean, Prof. Romulus Ciric, Prof. Dr. Heler, Horăscu Iancu, Trandafir Cocîrlă şi mulţi alţii care au cinstit şcoala pe care au absolvit-o.

Liceul Pedagogic (Fig. 79). Istoria acestei şcoli se pierde în vremi, prima ştire ne este dată de Palia de la Orăștie — 1582 — în prefaţa căreia se arată că unul din traducătorii ei a fost Efrem Zăcan „dascăl de dăscălie“ al Sebeșului.

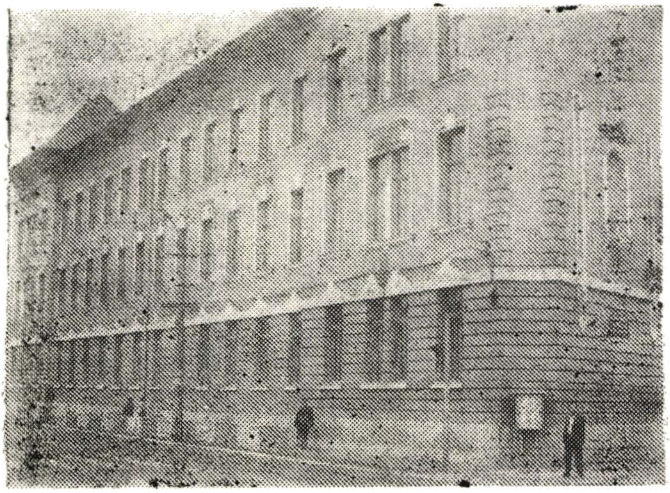

Fig. 79. Liceul Pedagogic

Tradiția învățămîntului pedagogic este urmată de Ioan Tomiciu și Constantin Diaconovici Loga care dau noi valențe preparandiei caransebeșene pentru pregătirea învățătorilor atît de necesari în comunele grănicerești.

Desființarea în 1879 nu a însemnat însă și desființarea preparandiei deoarece prin activitatea neobosită a episcopului Ioan Popasu, „Institutul pedagogic“ din Caransebeș funcționează ca o necesitate în ciuda legilor venite de la „stăpînire“.

După 1 Decembrie 1918 Școala Normală din Caransebeș își împlinește misiunea de a forma dascălii necesari satelor noastre românești.

Astăzi prin hărnicia cadrelor didactice a dus faima liceului în întreaga țară fiind o școală model axată pe probleme ce vizează perfecționarea procesului instructiv-educativ, lărgirea caracterului său formativ pe probleme cu un grad sporit de dificultate.

Liceele industriale nr. 1 și nr. 2 (Fig. 80—81). Dezvoltarea economică și industrială a orașului a impus înființarea a două licee industriale cu profil metalic și de prelucrare a lemnului. Deși tinere ca înființare, colectivele de cadre au situat ambele licee la loc de mare cinste pe care le invidiază multe alte școli cu același profil din țară.

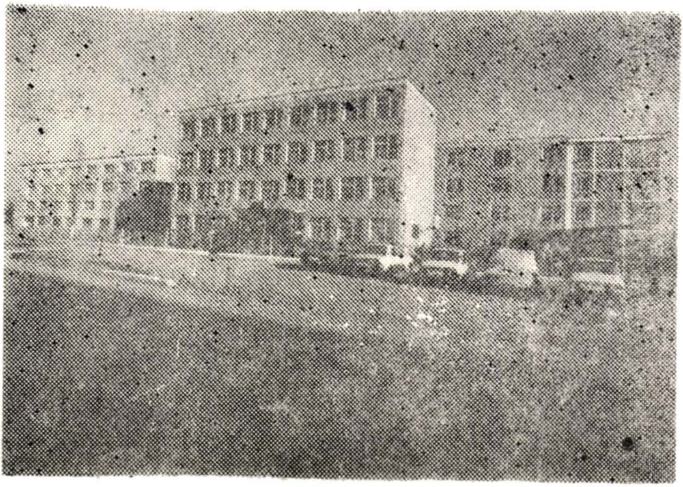

Fig. 80. Liceul Industrial nr. 1

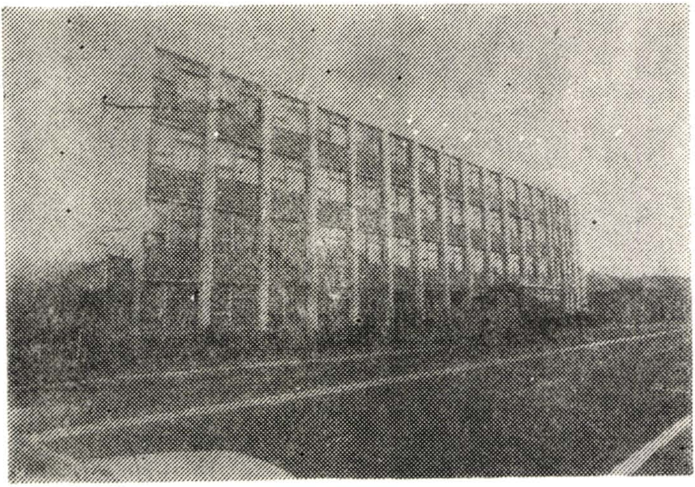

Fig. 81. Liceul Industrial nr. 2

Seminarul Teologic. Caransebeșul, veche vatră românească în care biserica a avut un rol deosebit de important în păstrarea ființei noastre naționale, a avut și instituția necesară pentru pregătirea propovăduitorilor cuvîntului biblic în satele din jur.

Încă din 1847 secția românească a Institutului teologic de la Vîrșeț se mută la Caransebeș slujind cu credință cauzei ortodoxiei de a da un număr însemnat de slujitori ai altarului.

Școala cunoaște noi trepte de dezvoltare odată cu venirea pe scaunul episcopiei din Caransebeș a lui Ioan Popasu, ea fiind mult timp unica școală superioară din Banat.

În anul 1924 Institutul teologic se transformă în Academie teologică absolvind aici teologi care au încadrat funcții de mare răspundere în ierarhia bisericească.

Astăzi funcționează aici Seminarul Teologic cîrmuit de preoți profesori care se străduie cu mult succes să ducă pe mai departe faima la care au ajuns înaintașii lor.

Casa general Traian Doda, str. Orșovei nr. 15 (Fig. 82). Aici a locuit acela care prin activitatea sa neobosită a fost numit „părintele spiritual al grănicerilor".

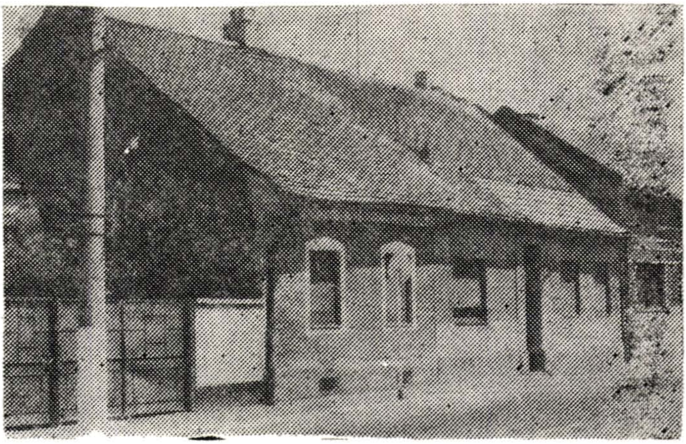

Fig. 82. Casa General Traian Doda

S-a născut la 14 iulie 1822 în comuna Prilipeț, județul Caraș-Severin, urmează cursurile primare în graniță, iar cele militare la Caransebeș. Pentru bunele sale calități militare urmează cursurile Academiei Militare din Wienerneustadt. Îndeplinește mai multe funcții militare iar rezultatele în arta conducerii îl ridică pînă la gradul de general. În anul 1864 este comandant al garnizoanei Veneția.

Ca militar desăvîrșit a fost mult apreciat, dar cea mai prodigioasă activitate o va desfășura după ieșirea la pensie cînd se situează în fruntea luptei pentru păstrarea ființei naționale a poporului român.

Este ales președinte al Comunității de Avere a fostului Regiment confiniar, funcție ce o va duce la bun sfîrșit pînă la sfîrșitul vieții.

La începerea războiului de independență 1877 i se propune conducerea armatei române dar împăratul de la Viena nu îi aprobă trecerea în România. Se consolează și cu acest prilej dă agentului diplomatic al României la Viena, Ion Bălăceanu, planurile sale privind locul de trecere a Dunării a armatei române.

În calitate de deputat în dieta de la Budapesta luptă activ pentru obținerea de libertăți naționale pentru poporul român pe care îl reprezenta.

Atitudinea sa nu a fost pe placul autorităților care îi vor intenta un proces care a stîrnit multe nemulțumiri în întreaga Românie, generalul primind scrisori de adeziune din cele mai îndepărtate localități ale țării.

Suferind, cade răpus de boală pe cîmpul de luptă al afirmării naționale al poporului român. În anul 1895 este înmormîntat cu adevărate funeralii naționale, iar cei ce l-au cunoscut i-au dăltuit pe crucea din cimitir crezul ce l-a călăuzit toată viața:

„Dreptatea ți-a fost deviza
Luptînd pentru ea te-ai stins".

Casa general Ioan Drăgălina, strada Ardealului nr. 6. (Fig. 83). Generalul Ioan Drăgălina face parte din galeria eroilor poporului care prin faptele sale și-a dăltuit numele pe cartea de aur a neamului românesc, fiind cunoscut în frămîntata noastră istorie sub numele de „eroul de la Cerna și Jiu". Așa se explică faptul că autoritățile locale au dispus ca pe casa în care s-a născut și copilărit să așeze o placă de marmură pe care s-a dăltuit:

„Patria Recunoscătoare Eroului de la CERNA și JIU Gen. I. DRĂGĂLINA născut în CARANSEBEȘ Mort pe CÂMPUL DE ONOARE în Războiul pentru Întregirea Neagului 1860—1916".

S-a născut în Caransebeș la 3 decembrie 1860. În familie a primit o educație aleasă legată de istoria poporului român și aceasta se va demonstra în întreaga sa activitate. Așa de pildă în anul 1882 cînd departe de caransebeșenii atît de dragi lui, va scrie

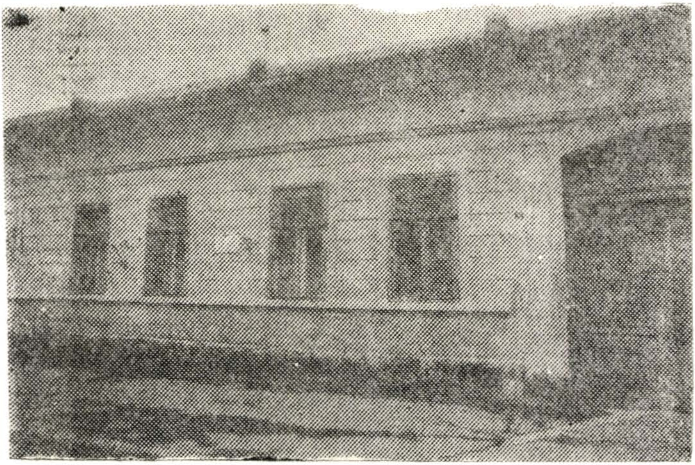

Fig. 83. Casa General Ioan Drăgălina

în carnetul său: va veni vremea cînd vom arăta întregii lumi că sîntem adevărați fii ai lui Traian și că în vinele noastre curge sîngele lui Mihai". În acele momente tînărul ofițer se gîndea la acel moment în care românii cu arma în mînă vor lupta pentru desăvîrșirea unității naționale.

Năzuința de a trece în România a fost un gînd mai vechi deoarece avea mereu pildă pe eroul de la Grivița, Moise Groza, care plecînd din Obreja se înrolase în armata română. Visul lui se împlinește în anul 1887. În armata română datorită calităților sale de oștean îndeplinește mai multe funcții din care amintim pe aceea de comandant al Școlii de ofițeri de infanterie din București. În această funcție a vegheat ca viitoarele cadre din conducerea armatei să aibe o pregătire superioară cu o temeinică educație patriotică deoarece armata în concepția lui avea menirea să vegheze la libertatea și independența țării și să lupte pentru visul de veacuri a poporului român de a crea România Mare.

Primul război mondial îl găsește la comanda Diviziei I, apoi i se încredințează comanda Armatei I unde cade în luptă în defileul Jiului la „Locurile Rele" în apropiere de mănăstirea Lainici.

S-a stins din viață eroul de la Cerna și Jiu ciuruit de gloanțe și cu brațul ciuntit, a căzut împărtășind aceiași soartă ca și micii săi camarazi care au apărat pămîntul sfînt al țării înscriind cu sîngele vărsat pe cîmpul de luptă faptele lor vitejești.

Casa profesorului Patriciu Drăgălina, strada Ardealului nr. 15. (Fig. 84). S-a născut în comuna Borlova într-o veche familie grănicerească în anul 1849. A urmat primele clase în Borlova, apoi școala capitală din Caransebeș.

După terminarea cursurilor gimnaziale cu o bursă episcopească urmează Facultatea de Filozofie la Viena și apoi Institutul de geografie la Gotha.

Întors la Caransebeș va funcționa ca profesor, apoi director la Institutul teologic și pedagogic din localitate militînd ca din această școală să absolve cursurile elevi care să devină preoți buni și învățători cu dragoste de carte. Istoria românilor și limba lor a fost firul roșu ce-l călăuzea ca pedagog și aceasta se va materializa atît în cadrul școlii cît și în lucrările sale publicate din care amintim „Din Istoria

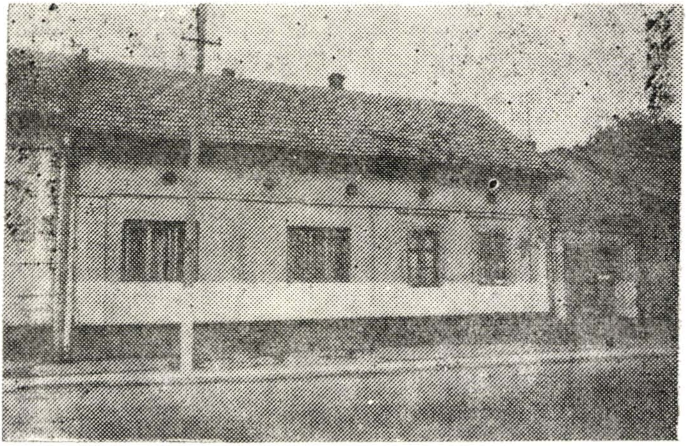

Fig. 84. Casa prof. Patriciu Drăgălina

Banatului Severin" apărută în Caransebeș în trei volume.

În Caransebeș a îndeplinit mai multe funcții în societățile culturale din oraș, dar cea mai importantă a fost aceea de președinte al Comunității de Avere care a îndeplinit-o cu aceiași dăruire ca și înaintașul său, generalul Traian Doda.

Se stinge din viață în 1916 cu speranța în suflet că românii își vor realiza visul de a se uni teritorial într-o singură țară.

Casa generalului Mihail Trapșa, strada Retezat nr. 8. (Fig. 85). În această casă a copilărit acela care

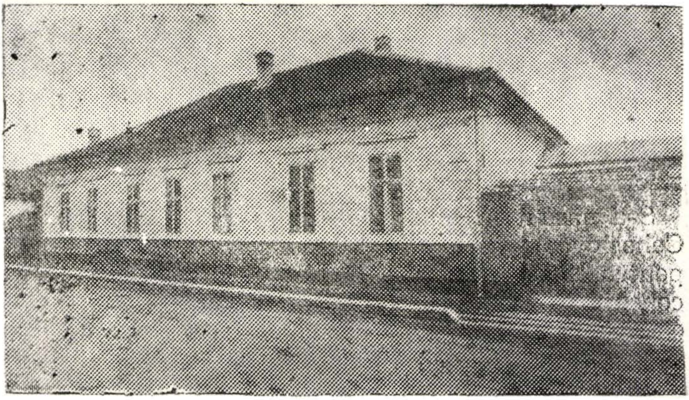

Fig. 85. Casa General Mihail Trapșa

avea să fie recunoscut ca „cel mai bun ofițer de artilerie al armatei imperiale“.

S-a născut la 25 martie 1838 în comuna Lăpușnicel din județul Caraș Severin.

Școala militară și cea de matematică o urmează în Caransebeș apoi Școala din Cașovia apoi se specializează în meseria armelor.

Ca ofițer participă la luptele din anul 1859 apoi urmează Academia de artilerie din Viena. Aici se căsătorește cu Arelia Kron, fiica profesorului de limbi clasice de la Universitatea din Viena.

În cariera sa militară îndeplinește mai multe funcții. Se evidențiază în mod deosebit în lupta de la Custozza din Italia 1866. Datorită calităților sale ostășești i se acordă rangul de cavaler.

La Sibiu colaborează cu G. Barițiu cu care traduce în limba română o instrucțiune pentru artileriști.

Îmbogățește literatura militară cu studii mult apreciate la vremea respectivă. Scrie și un volum de aforisme pe care îl va publica Aurel Moacă, nepotul său, în 1896.

Se stinge din viață la Graz fiind înmormîntat lîngă părinții lui în cimitirul Sf. Ioan din Caransebeș.

Lasă prin testament o sumă de bani ca să se înființeze în Caransebeș o școală de fete cu limba de predare română. Prin testamentul soției fundația se mărește.

Casa profesorului Antoniu Sequens, strada C. D. Loga nr. 8. (Fig. 86). A venit din țara lui Dvorak și Smetana și aici s-a contopit cu românii cărora le-a cîntat doinele străbune ce le alinau durerile. A cules ca o furnică melosul popular bănățean pe care l-a prelucrat tipărindu-l l-a redat poporului pentru că era a lui. Sînt numai cîteva aprecieri ce se pot spune despre compozitorul și profesorul Antoniu Sequens.

S-a născut în anul 1865 în orașul Chotebor în Cehoslovacia unde părinții au sesizat înclinația lui pentru muzică. Așa se face că părinții îl înscriu la conservatorul din Praga pe care îl termină cu calificativele lăudabile. La terminarea conservatorului se stabilește în Cattaro și apoi la Macarsca iar din anul 1888 se stabilește definitiv la Caransebeș ca profesor de muzică la Institutul teologic și pedagogic unde

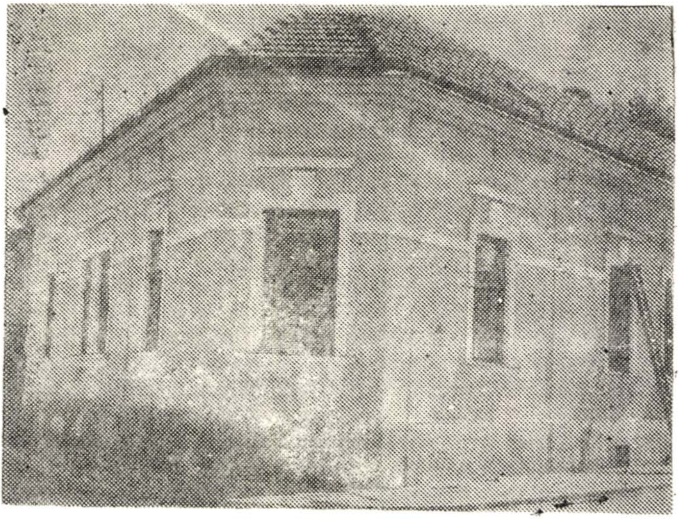

Fig. 86. Casa profesorului Antoniu Sequens

în scurt timp învață limba română, limba noii lui patrii.

În afara orelor de la catedră A. Sequens ia parte activă la viața culturală a orașului, astfel sub bagheta lui se pune în scenă în 1914 opereta Crai Nou a lui Ciprian Porumbescu.

Nu și-a găsit astîmpăr nici după ce a ieșit la pensie și cu aceiași rîvnă a cules, a prelucrat și a tipărit mărgăritarele Banatului.

Cunoscînd viața tumultoasă a omului de la catedră lasă casa din oraș și din Teiuș corpului învățătoresc din Caransebeș ca aici să se organizeze case de odihnă și reculegere.

A încetat din viață în anul 1938 ca bun pedagog și bun român lăsînd moștenire orașului întreaga lui muncă de compozitor.

Biserica Sf. Gheorghe, (Fig. 87), cunoscută în istoria orașului și sub denumirea de mănăstire. Conform tradiției pe actualul loc al bisericii a existat o biserică din lemn cu mult mai veche (probabilă mănăstire) despre care se face o primă mențiune în anul 1444. Că a existat mănăstirea pe vechiul loc o demonstrează și existența în imediata ei apropiere a „apei călugărilor“ (aqua monachorum) pe care documentele o menționează pe toată durata evului mediu.

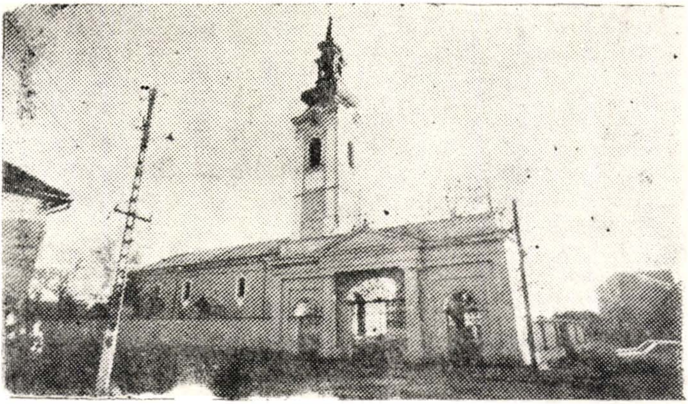

Fig. 87. Biserica Sf. Gheorghe (Dia)

Sfîntul lăcaș construit din piatră și cărămidă în stil baroc este amintit în 1739, 1744 ca în 1752 să apară sub denumirea din nou de mănăstire.

În 1759 biserica a fost reparată, iar în vremea episcopului Ioan Tomiciu spaţiul ei a fost mărit încît stîlpii care susțineau turnul au ajuns în interiorul navei. De numele acestui episcop se leagă atît zugrăvirea, plasarea stranelor cîntăreților precum și pardosirea bisericii cu lespezi.

Iconostasul a fost sculptat de Esterlehner în 1862 și pictat de vienezul Gutsch. Biserica a fost pictată de Dimitrie Turcu, apoi de Ioachim Miloia și repictat în 1987.

Cele patru clopote de biserică au fost turnate între anii 1817—1881.

Biserica Nașterea Sfîntului Ioan Botezătorul, (Fig. 88), cunoscută și sub denumirea de biserica „de sus“ sau „din deal“ a fost înălțată în anii 1780—1781 în stil baroc în imediata apropiere a unei biserici mai vechi din lemn. Pe locul vechii biserici din lemn a fost ridicată mai tîrziu „Crucea lui Răbăgia“ existentă și azi în mijlocul cimitirului.

Construcția este monumentală și domină cimitirul istoric al orașului. Inscripţia din nișa proscomidierului demonstrează că biserica a fost pictată în 1787 de zugravi Ion (fiul lui Ioan) și ucenicul Ion.

În urma ultimei invazii turcești asupra orașului Caransebeș din 1788, biserica a suferit mari stricăciuni. Pictura a fost refăcută în 1808 și apoi de că-

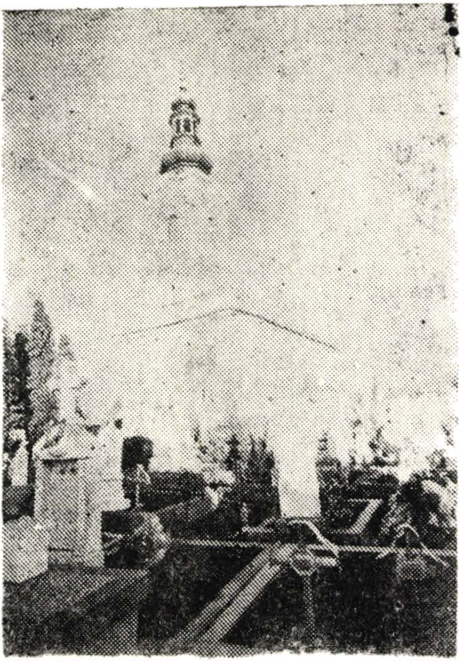

Fig. 88. Biserica Sf. Ioan (Dia)

tre pictorul Petru Lazăr în 1960, necesitînd azi noi intervenţii.

Uşile iconostasului au fost sculptate şi aurite la 13 decembrie 1843 prin opera lui T. Achimescu. În faţa altarului sub solee este situată cripta episcopului Caransebeşului Ioan Popasu.

Turnul are trei clopote, turnate între anii 1790—1796 (se pare că totuşi că unul provine de la biserica veche).

Biserica catolică. (Fig. 89). Construcţia a fost începută la 1725 de către călugării franciscani pe locul unei mănăstiri mai vechi aparţinînd acestora. În imediata apropiere şi pe malul stîng al Ierugii au existat Şcoala, claustrul şi alte dependinţe ale mănăstirii. Edificiul a suferit unele distrugeri provocate de armatele austriece în 1738, apoi de incendiul din 1788 cînd oraşul a căzut pradă ultimei invazii otomane.

Sinagoga. (Fig. 90). Construcţia a început la 15 august 1893 şi a fost terminată în anul 1894 în stil

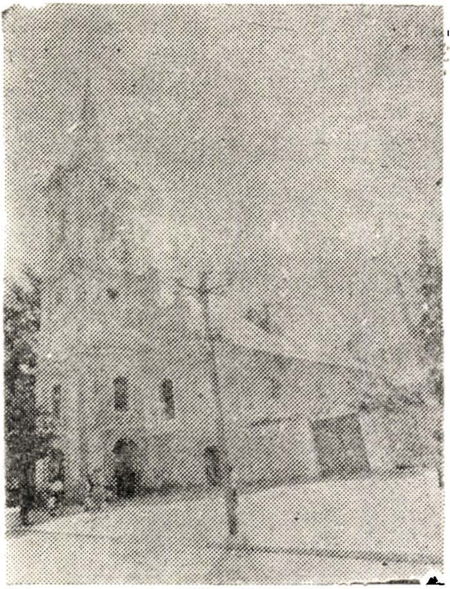

Fig. 89. Biserica catolică (Dia)

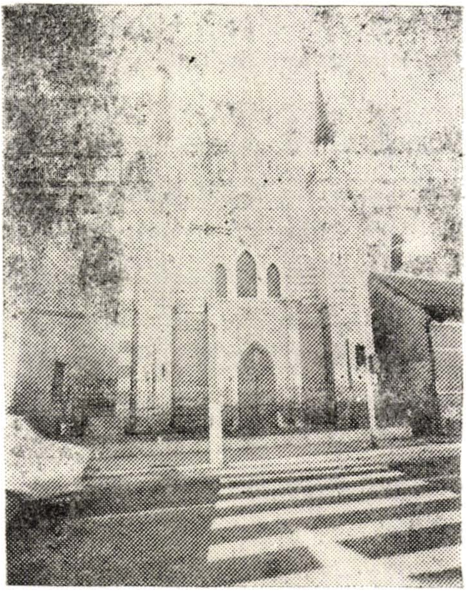

Fig. 90. Sinagoga (Dia)

gotic cu particularităţi specifice unor astfel de construcţii. Constructorii sinagogii au fost Langer Lipot şi Winhoer Ede din Budapesta.

Capacitatea sinagogii este de 158 de locuri pentru bărbaţi la parter şi 74 de locuri pentru femei la etaj.

Sinagoga are formă dreptunghiulară, în faţă avînd soleea unde pe lateral se află cîteva locuri şi este despărţită de restul navei atît prin partea ei mai ridicată cît şi printr-un gărduleţ turnat din fontă cu motive florale.

Altarul este lucrat din lemn sculptat vopsit în alb cu nervuri aurite. În nişa altarului este aşezată Tora.

Sinagoga are o orgă construită la Arad şi instalată cu cîţiva ani după construirea sinagogii. Geamurile situate deasupra altarului sînt prevăzute cu vitralii.

Atît construcţia cît şi decoraţia interioară este în stil gotic dominant cu influenţe orientale.

Capela din Dealul Crucii a fost construită în anul 1825 pe locul unei cruci (după alţii, capelă) mai vechi. (Fig. 91).

Capela are formă hexagonală şi este construită din

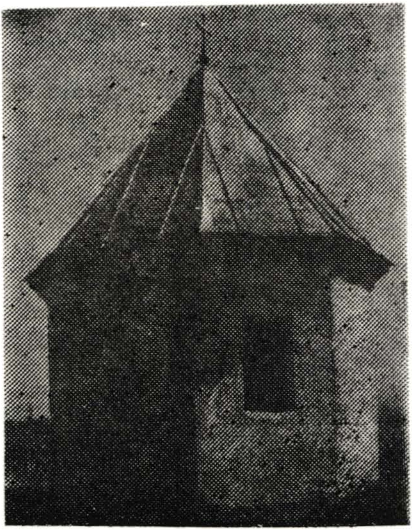

Fig. 91. Capela ortodoxă din „Dealul Crucii"

piatră și cărămidă, cu acoperiș piramidal din tablă. Construcția are înălțimea de 7 m și o lățime de 4 m.

La capelă se ieșea cu litia în ziua a doua de Paști.

Cimitirul Sf. Ioan. Poposind în orașul nostru, marele istoric Nicolae Iorga a vizitat și cimitirul ortodox despre care a avut numai cuvinte de laudă.

La intrarea în cimitir atenția vizitatorului se îndreaptă spre Biserica ce poartă hramul Sf. Ioan Botezătorul și a fost sfințită la 11 mai 1781 de către episcopul Caransebeșului și Vîrșețului Vichente Popovici.

Printre personalitățile înmormîntate în cimitir amintim pe episcopul Nicolae Popea, arhimandritul Filaret Musta, protopopul Andrei Ghidiu, generalii Traian Doda, Mihail Trapșa și Teodor Seracin, profesorii Constantin Diaconovici Loga, Ștefan Velovan, Constantin Popasu, Patriciu Drăgălina, Leo Mureșan, Dr. Eugenia Ștefănigă, învățătorii Elena Biju și Pavel Jumanca, magistrații și funcționarii Cornel Corneanu, Constantin Burdea, Aurel Moacă, pictorii Bartolomeu Delliomini și Gheorghe Baba.

Facem o nedreptate omițînd din această pomenire încă alte nume care din lipsă de spațiu nu au fost amintite. Îndreptăm însă această greșeală într-o monografie a cimitirului care așteaptă curînd să vadă lumina tiparului.

Crucea din parcul din fața primăriei a fost construită în anul 1810 cînd protopop în orașul Caransebeș a fost Ioan Tomiciu. (Fig. 92).

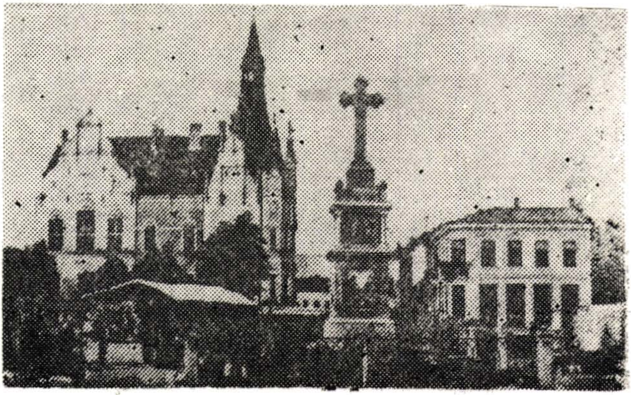

Fig. 92. Crucea ortodoxă

Crucea a avut pe fiecare latură picturi cu scene biblice ea fiind zugrăvită în anul 1814 prin cheltuiala suportată de Ioan Băiaș. Crucea a mai fost reparată în anul 1856 prin grija lui George Băiaș.

Crucea catolică din parcul general Ioan Drăgălina a fost ridicată pe locul unde a fost biserica ce purta hramul Sf. Mihai în cimitirul militar din Caransebeș situat în fața actualei clădiri I.P.E.G. (Fig. 93).

Obelisc funerar situat în cimitirul catolic, ridicat în anul 1838 în memoria lui Johan Modler von Brukkenstein — maior de artilerie. Monumentul are înălțimea de 3,10 m, e construit din piatră brută, în vîrf avînd dispuse în formă de piramidă ghiulele de tun. (Fig. 94).

Statuia generalului Ioan Drăgălina. Monumentul se înalță în parcul orașului și peste opera sculptorului Mihai Onofrei. (Fig. 95).

Statuia ce reprezintă pe general într-o recunoaștere pe cîmpul de luptă a fost dezvelită la 26 iunie 1943.

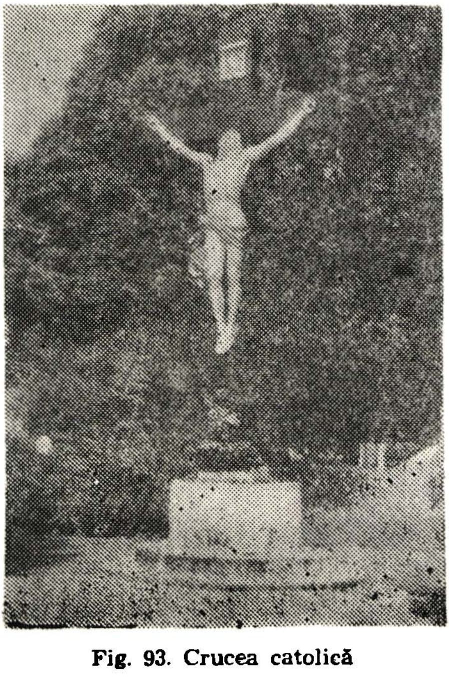

Fig. 93. Crucea catolică

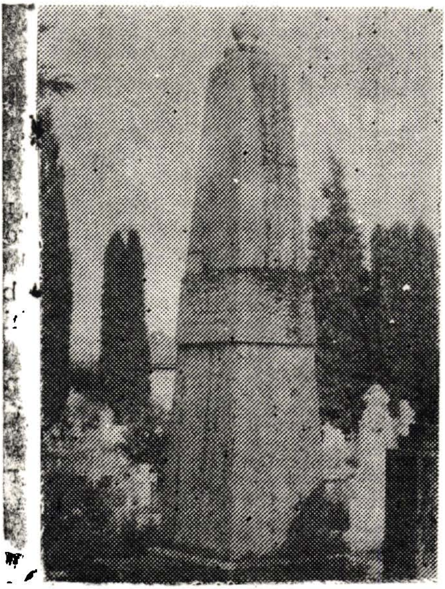

Fig. 94. Cimitirul catolic. Obeliscul funerar

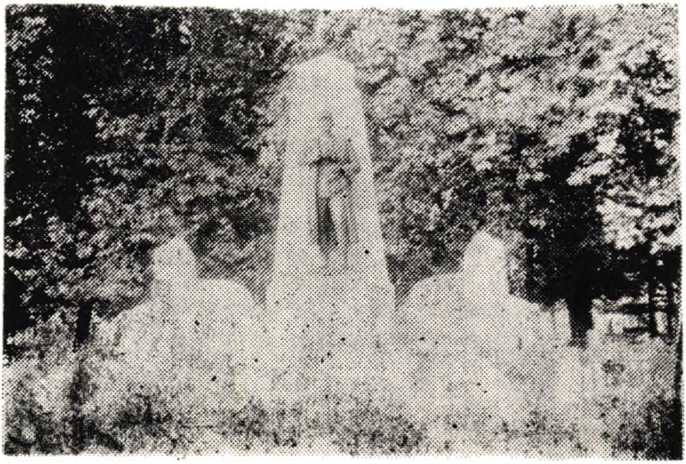

Fig. 95. Statuia Generalului Ioan Drăgălina (Dia)

Pe soclu se află montată o placă de marmură albă pe care stă scris în relief“ Generalul Ioan Drăgălina 1860—1916“. În dreapta și stînga obeliscului străjuiesc doi lei sculptați în marmură albă simbolizînd curajul dovedit de general în timpul luptelor de la Cerna și Jiu.

Pe latura din față a obeliscului, la partea lui superioară este sculptat un motiv simbolic: o cunună cu frunze de stejar și o spadă.

Privind statuia generalului Ioan Drăgălina auzim parcă nemuritoarele cuvinte ale marelui cărturar și istoric Nicolae Iorga rostite la înmormîntarea eroului: „Astăzi Bucureștii văd trecînd convoiul acelui care în zvonul ușuratec de ieri al marelui oraș, era unul din muncitorii cei mai harnici și mai bucuroși pentru binele patriei și izbînda neamului. Cu pietate fiecare va privi ultimul drum între noi, căci lacrimile le-am isprăvit. Dar mîine, cînd departe în Caransebeș va flutura steagul sub care și-a vărsat sîngele, vom ridica pe locul unde a fost dăruit neamului, statuie de bronz întru pomenirea curatei figuri de eri, care se ascunde acum vederilor noastre“.

O adiere de vînt ne duce gîndurile la crucea ridicată pe Valea Jiului pe care s-a dăltuit cu litere cernite cuvintele: „Aici am fost rănit făcîndu-mi datoria pentru neam și țară“.

Prin faptele sale vitejești generalul Ioan Drăgălina este mereu viu în inimile noastre, iar la statuia lui vom pune florile recunoștinței pentru el și pentru eroii neamului.

Statuia „Pro Patria“. Monumentul este ridicat în fața clădirii internatului Liceului Traian Doda și a fost înălțat în memoria elevilor și profesorilor căzuți pe cîmpul de luptă în primul război mondial. (Fig. 96).

Construit din marmură albă (dimensiunea 0,98 × 0,67 m), monumentul reprezintă un tînăr altetic sprijinit în sabie după omorîrea hidrei simbolizînd victoria binelui împotriva răului.

Pe latura din față a statuii amplasată pe 5 piedestale în descrescendo stă scris: „PRO PATRIA“

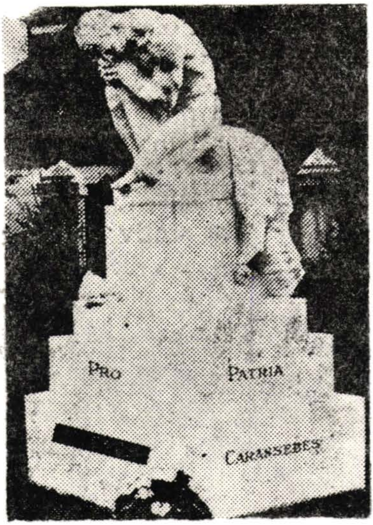

Fig. 96. Statuia „Pro patria“ (Dia)

iar pe latura din spate „ÎN AMINTIREA EROILOR MORŢI AI ACESTUI LICEU“.

Monumentul sculptat în marmură de Ruschiţa este opera sculptorului Ion Harvay.

Bustul episcopului Ioan Popasu situat în curtea Seminarului teologic din Caransebeș reprezintă pe primul episcop al Caransebeșului Ioan Popasu, 1808—1889. (Fig. 97).

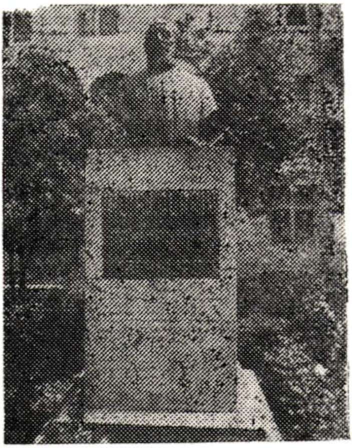

Fig. 97. Bustul Episcopului Ioan Popasu

Pe un soclu paralelipipedic de marmură este așezat bustul episcopului cu privire blîndă îndreptată spre credincioșii pe care i-a păstorit cu atîta dăruire.

Bustul este opera sculptorului D. Bârloi și a fost dezvelit în Caransebeș în anul 1935 fiind situat pe o moviliță de pămînt în părculețul din fața primăriei pe latura de est a bisericii catolice. Bustul are dimensiunile de 1,29/0,92 m.

Bustul arhimandritului Dr. Iosif Olariu situat în curtea Seminarului teologic din Caransebeș îl reprezintă pe acela care prin activitatea sa stăruitoare depusă atît pe teren literar-bisericesc, cît și pe teren didactic a dus departe faima episcopiei Caransebeșului. (Fig. 98).

Bustul este așezat pe un soclu de marmură pe care s-a scris „IOSIF OLARIU, ARHIMANDRIT, 1859—1920“ — bustul este opera sculptorului Moga și a

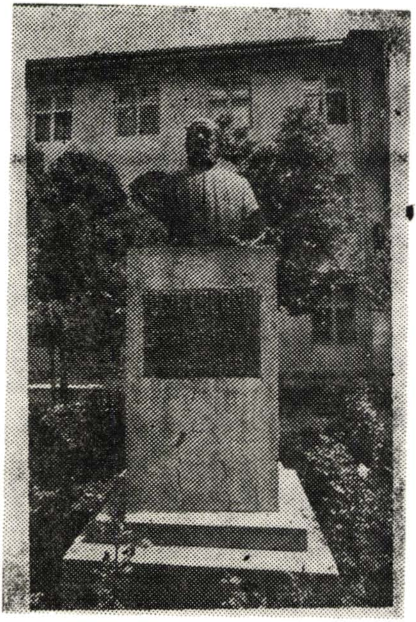

Fig. 98. Bustul Dr. Iosif Olariu

fost turnat în bronz la București în atelierele Rășcanu.

A fost dezvelit în Caransebeș la 8 decembrie 1936 fiind amplasat în piațeta din fața Băncii Naționale. Statuia s-a ridicat prin contribuția foștilor elevi ai Institutului teologic din Caransebeș. În 1950 bustul a fost reamplasat în curtea Seminarului teologic. Are dimensiunile de 1,04/0,74 m.

Statuia „Maternitate“ situată pe platoul din fața Spitalului orășenesc a fost dezvelită în toamna anului 1974. (Fig. 99).

Pe un soclu paralelipipedic de beton armat înalt de 1,5 m placat cu marmură este așezată statuia sculptată în travertin. Reprezintă o femeie șezînd pe dreapta care pe umărul stîng ține un copil. Este opera sculptorului reșițean Traian Baia.

În holul corpului administrativ al spitalului se găsește un mozaic în lungime de 6 m și lățime de 2,5 m ce reprezintă mediul înconjurător al orașului priel-

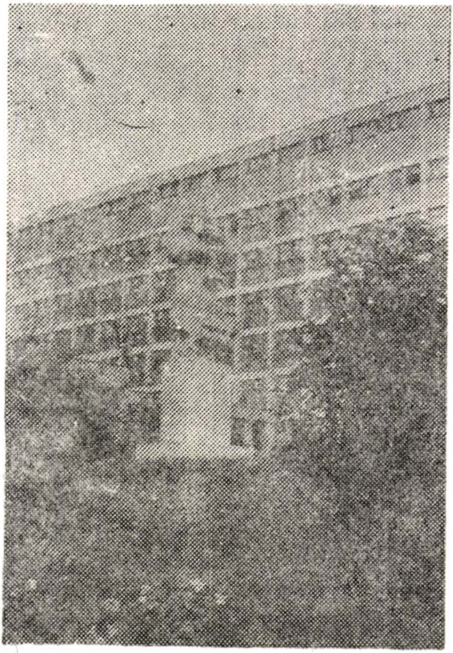

Fig. 99. Statuia „Maternitate“

nic sănătății. În cadrul acestui mediu ambiant apar doi bărbați și o femeie care prin evidențierea musculaturii și a vioiciunii în mișcare beneficiază de ambianța naturală în care își desfășoară activitatea. În colțul din dreapta sus este scris numele autorului și anul construcției „I. Șulea Gorj 72“.

Parcul General Ioan Drăgălina. Prin anii 1860—66 un ofițer de inițiativă din cadrul Regimentului grănicieresc, rînduiește cu ajutorul soldaților un parc care a primit atunci denumirea de „Parcul ofițeresc“. (Fig. 100).

Amenajările ulterioare au îngrădit o suprafață de aproximativ 1,5 ha avînd diferite specii de arbori: 23 platani (Platanus Aceriforma Wild), 1 arbore Tisa și alte specii de arbori a căror diametru variază între 76—162 cm cu o înălțime de 22—28 m. Pe lîngă faptul că parcul constituie plămînul orașului el este un loc de agrement unde locuitorii și oaspeții își pot găsi liniștea mult dorită.

În mijlocul parcului se află statuia generalului Ioan Drăgălina ce constituie pentru locuitorii orașului simbolul unității noastre naționale.

Toate aceste calități ce dau orașului o notă aparte au determinat pe specialiști să declare parcul ca rezervație dendrologică.

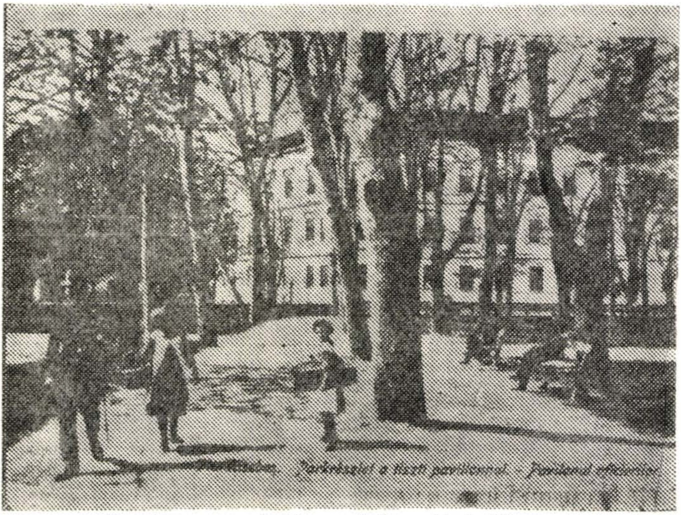

Fig. 100. Parcul General Ioan Drăgălina

Teiuș. Nu poți să poposești în Caransebeș fără a face o vizită în locul de agrement al orașului cunoscut sub numele de Teiuș, de la pădurile de tei ce domină înălțimile de aici. Este bine să se știe că originea acestui loc se pierde în negura istoriei. Prima atestare documentară o avem din anul 1579 cînd se întocmesc acte de vînzare-cumpărare a unor loturi de pămînt situate în Dealul Teiușului. Un alt document emis la Alba Iulia în anul 1591 ne precizează că dealurile de aici au fost acoperite cu viță de vie. Cu timpul partea dinspre rîul Timiș și-a diminuat importanța economică devenind un loc de agrement al orașului. Au fost construite vile în diferite stiluri care au îmbogățit peisajul pitoresc.

Dintre casele cu încărcătură istorică amintim vila pictorului Gheorghe Baba, tatăl maestrului Corneliu Baba și vila profesorului Antoniu Sequens care a donat casa în care învățătorii orașului să-și găsească liniștea intelectuală. Acum în această casă funcționează Școala generală.

În anii dintre cele două războaie mondiale au fost înaintate nenumărate memorii ca aici să se înființeze „stațiune climaterică", plîngeri ce nu au avut aici un ecou la organul de conducere a vremii, locul înmulțindu-se însă prin vile particulare care se încadrează perfect în pitorescul locului. (Fig. 101).

Rezervația arheologică Tibiscum și muzeul acestuia sînt amplasate la ieșirea din satul Jupa — spre nord la 300 m de șoseaua națională (DN 20) ce leagă orașul Caransebeș de Timișoara. (Fig. 102).

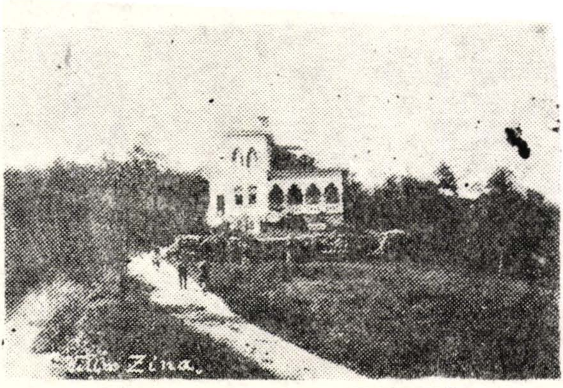

Fig. 101. Vilă din Teiuș (Dia)

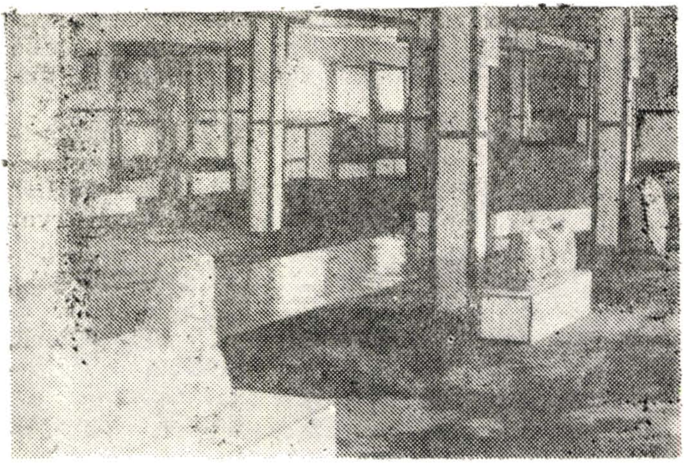

Fig. 102. Tibiscum. Muzeul rezervației arheologice

Abordînd practic toate sferele creației materiale și spirituale ale societății, prin întreaga lor activitate științifică și educativă, muzeele, monumentele și rezervațiile arheologice existente în țara noastră contribuie la imprimarea în rîndul vizitatorilor a spiritului patriotic, orientîndu-l în direcția promovării și răspîndirii largi a adevărului despre trecutul istoric, a creației artistice puse în slujba intereselor și idealurilor celor mai înalte ale poporului român.

Acestea sînt comandamentele sociale, culturale și educative cărora trebuie să le răspundă muzeele — păstrătoare ale unui inestimabil patrimoniu cultural. În afara faptului că prezintă într-o ambianță științifică legătura indisolubilă: trecut — prezent, care lărgește și subliniază volumul cunoștințelor istorice, de artă și cultură ale vizitatorilor, făcînd largă operă culturală educativă, revelațiile arheologice prin excelență, acționează asupra unor laturi esențiale ale conștiinței ca: patriotismul, dragostea față de ceea ce au realizat înaintașii, dăruirea față de cauza poporului, inventivitatea, spiritul de sacrificiu, hotărîrea de a munci și de a lupta, de a-și pune întreaga pricepere în slujba înfloririi României.

Prin întreaga lor reflectare, piesele și exponatele rezervației arheologice în ansamblul lor acționează pentru cunoașterea de către vizitatori a existenței multimilenare a poporului nostru pe aceste meleaguri, a luptei sale eroice pentru idependență, unitate și progres, a contribuției sale la dezvoltarea civilizației umane.

Principala formă prin care muzeele își aduc contribuția la activitatea educativă, patriotică o constituie expoziția, iar argumentul cel mai convingător este obiectul original, autentic, păstrat și conservat „in situ“ în cadrul rezervației arheologice.

Amenajarea unor rezervații arheologice naționale, între care Rezervația arheologică Tibiscum (Jupa-Caransebeș) ocupă un loc important la nivelul țării, sînt de natură să valorifice plenar valențele educative ale bogatului patrimoniu expozițional.

Pornind de la aceste considerente, muzeul din Caransebeș a amenajat una dintre cele mai mari rezervații arheologice din țara noastră, însumînd o suprafață de peste 17 ha, cuprinzînd vestigiile scoase la lumină aparținătoare civilizației dacice, dacoromane și postromane existente la Tibiscum. Pentru a face posibilă vizitarea de către public a vestigiilor antice, acestea au fost in mare parte dezvelite, conservate și restaurate. Pentru protejarea diferitelor descoperiri de piese din bronz, fier, sticlă, ceramică etc. în martie 1980 a luat ființă în incinta rezervației — muzeul rezervației — (cu o sală de expoziție de 350 m.p., cuprinzînd peste o mie de piese) alături fiind amenajate două laboratoare de restaurare, un laborator foto și mai multe încăperi destinate personalului științific și muncitorilor de pe șantierul arheologic. În această viziune, rezervația arheologică Tibiscum reprezintă nu numai o bază de cercetare națională, dar și un centru care face cunoscut publicului cele mai noi descoperiri arheologice, dînd posibilitatea astfel înțelegerii complete a diferitelor aspecte ale vieții economice, sociale, culturale și militare a așezării.

În spațiul expozițional s-a acordat atenția deosebită descoperirilor din împrejurimile anticului Tibiscum, cum ar fi unele descoperiri paleolitice de la Tincova, a așezării neolitice de la Balta Sărată (Caransebeș), cu expunerea a numeroase vase ceramice, unelte din piatră, statuiete, etc. Se remarcă apoi piesele de excepție descoperite în tumulul dacic situat sub templul lui Appolo.

Se prezintă în continuare mărturiile vieții romane de la Tibiscum, subliniindu-se importanța militară a castrului. În cîteva vitrine sînt prezentate cele mai importante descoperiri constînd în piese de echipament și arme romane: aplice, catarame, butoni, fibule, săgeți, vîrfuri de lance, fragmente de arc, etc.

O atenție sporită s-a acordat materialelor de construcție din lut (cărămizi, țigle ce poartă ștampilele CIS, CIV, MASY, NPT) aparținătoare trupelor ce au staționat în castru în perioada existenței sale.

Descoperirea pe vatra așezării Timiscum a mai multor ateliere între care se remarcă cele de bijutier și de confecționat mărgele de sticlă este reprezentată prin expunerea mai multor creuzete cu picături de aur, tipare de lut, piese de bronz, inele, lănțișoare, insigne militare, mărgele de diverse tipuri, mărimi și culori.

Un spațiu amplu în expoziție a fost acordat producției ceramice autohtone și de import: vase de uz comun, patere, străchini, pahare, căni folosite în viața cotidiană, ceramică fin de lux pictată sau de tip „terra sigilatta“, opaițe, etc.

O piesă deosebită ce poate fi admirată în expoziție este un lararium (vas folosit în casele romane pentru libații aduse zeilor protectori) a cărui eleganță nu e cu nimic mai prejos cu cele descoperite în Italia. Pot fi admirate apoi statuetele ce le reprezintă pe Venus, Diana, etc.

Între monumentele votive cele mai reprezentative expuse amintim cele două altare dedicate lui Apollo, din care unul scris pe o placă de marmură rotundă, fragment de inscripție onorifică dedicată împăratului Gordianus III, monumentul funerar reprezentînd doi lei.

În ideea înțelegerii corecte a modului de viață al înaintașilor noștri în expoziție au fost reconstruite din materialul de construcție original, un acoperiș de casă, o porțiune de podea, un hypocaustrum, au fost expuse toate tipurile de cărămizi și țigle utilizate, mai multe fragmente de coloane, frize, acadramente, etc., toate ilustrînd gradul înalt de civilizație la care a ajuns populația autohtonă precum și continuitatea neîntreruptă a acesteia pe aceste meleaguri.

Exemplificînd doar cu cîteva dintre vestigiile materiale rezultate în urma săpăturilor arheologice — dezvelite și conservate în această parte a țării, se ilustrează încă o dată trecutul multimilenar al poporului nostru, capacitatea sa creatoare în toate domeniile vieții materiale și spirituale.

Caransebeș — Muntele Mic. Călătorul ce va alege acest traseu va părăsi orașul, nu înainte de a vizita cimitirul Sf. Ioan și clădirea vechii uzine electrice care se vrea a fi prima micro-hidrocentrală din țară, orașul numărîndu-se printre primele din țară care s-a bucurat de această cucerire a științei. Și tot aici lîngă clădirea vechii uzine electrice se poate vizita capela ridicată aici așa cum spune legenda moștenită din generații, atunci cînd orașul a scăpat de ciumă, cunoscută aici sub numele de „doamna neagră".

Părăsind cu nostalgie aceste locuri călătorul se va bucura să poposească în frumoasa localitate Zărvești, cunoscută prin rezervația de narcise. Aici prin anul 1600 a funcționat o tipografie și tot aici s-a născut și poetul Mihuță Nichifor a cărui talent a fost apreciat de Lucian Blaga.

Zona este cunoscută și prin localitatea Dalci unde s-a născut și a copilărit doinitorul Banatului Luță Ioviță și mulți alți rapsozi populari care au dus în întreaga Europă faima cîntecului popular bănățean. În localitatea Turnu Ruieni, călătorul va fi întîmpinat de ruinele situate pe Dealul Turnului. Îmbiat de ascensiune nu poți să nu urci la turnul învăluit în legendă și istorie. (Fig. 103).

Situat pe o înălțime dominantă, turnul avea menirea de observare și semnalizare, el făcînd parte din lanțul de turnuri construite între cetățile pe care le alertau de venirea dușmanului. Turnul este cunoscut și sub numele de „Turnul lui Ovid" care potrivit legendei a fost locul de odihnă și inspirație al poetului latin alungat de la Roma la anticul Tomis, identificat potrivit legendei cu Timișoara. Cunoscînd adevărul despre marele poet, te lași totuși dominat de legendă și aici la poalele turnului ești tentat să cauți piatra pe care este dăltuit nostalgicul epital al poetului. Dar aici sus ești trezit din visare deoarece jos în Valea Sebeșului simfonia muncii este în plină desfășurare. Barajul construit aici va zăgăzui apele pîrîului Sebeș și împreună cu cele

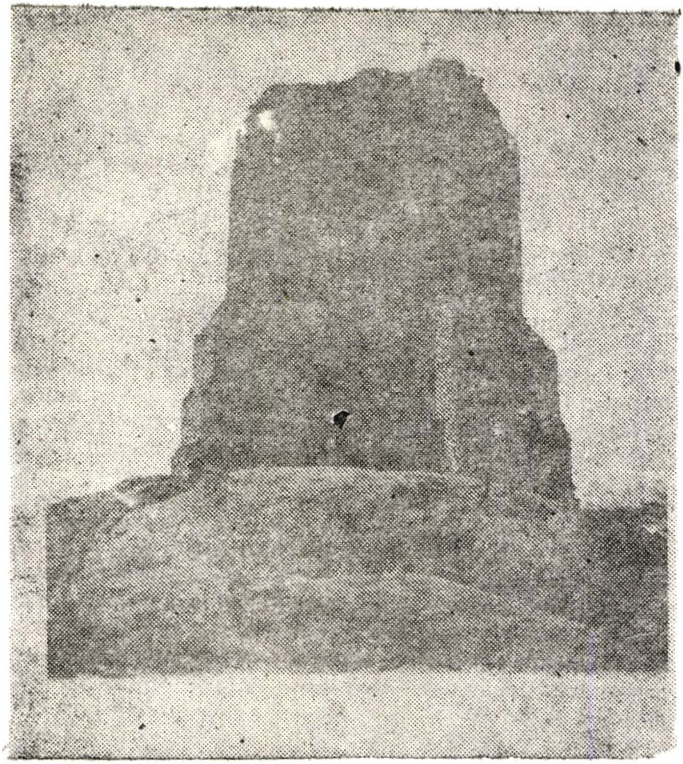

Fig. 103. Turnu Ruieni

ale Bistrei Mărului vor pune în mişcare paletele agregatelor dătătoare de lumină.

De la Turnu Ruieni drumul şerpuieşte printre dealuri acoperite de o bogată vegetaţie, pomii fructiferi fiind o adevărată bogăţie a locului şi nu dupa puţin timp se va face un nou popas în localitatea Borlova, locul de origine al familiei Drăgălina din care ne sînt cunoscute numele generalului Ioam Drăgălina, eroul de la Cerna şi Jiu precum şi al profesorului Patriciu Drăgălina.

După ce vom admira arhitectura caselor ne vom alege traseul spre punctul terminus — Muntele Mic. De la Borlova se poate urca pe munte cu tele scaunul sau pe jos pe atrăgătoarele poteci de munte unde călătorul va poposi la binecunoscuta fîntînă a Voinii a cărei apă te răcorește și îți dă puterile necesare să continui ascensiunea.

Ajuns sus la cabane ești întîmpinat de luxul hotelului de aici dar după o scurtă odihnă curiozitatea te îmbie să vizitezi bisericuța cu hramul Sf. prooroc Ilie și crucea ridicată de Societatea de tramvaie de la Timișoara.

Atrăgător vara cît și iarna, Muntele Mic se bucură de pante de ski atît pentru începători cît și pentru avansați.

De aici prin Valea Soarelui se poate ajunge la Cabana Cuntu și de aici spre Țarcu și tot de aici pe lîngă „Pietrele Scorilei“ se poate coborî la Poiana Mărului.

Caransebeș — Scorilo. Călătorul după ce cu regrete va părăsi orașul Caransebeș alegînd itinerarul spre stațiunea Scorilo va avea prilejul să se întîlnească cu noi și noi aspecte bănățene.

Iazul va fi prima localitate în care arhitectura specific bănățeană te întîmpină la tot pasul. Clădirile nou construite contrastează cu vechile case grănicerești ce poartă tradiția fiind mărturii ale trecutului lor. Ceea ce este demn de luat în seamă este ornamentația cu care sînt împodobite fațadele acestor case care respectînd tradiția sînt văruite.

După numai 3 km călătorul va avea prilejul să se oprească pentru cîteva momente în fața căminului cultural din Obreja, localitate intrată în istorie deoarece aici s-a născut generalul Moise Groza (1844—1919) cunoscut nouă și sub numele de eroul de la Grivița și Plevna în Războiul pentru independență Tot aici a izvorît doina bănățeană, cîntecele și portul de o aleasă măiestrie cu puternice influențe ale portului pădurenilor. Nu poți să părăsești localitatea fără să asculți pe cunoscutul doinitor Achim Nica ce s-a făcut cunoscut în țară și străinătate cu melosul popular din repertoriul căruia nu a lipsit niciodată cîntecul „La Obreja-ntr-o grădină“.

După ce străbatem localitatea Glimboca ce are un grad avansat de urbanizare ne vom opri în orașul Oțelu Roșu unde lîngă giganții oțelului putem admira Muzeul literaturii române în imagini, rod al profesorului Tiberiu Boșcaiu care și-a dedicat întreaga lui viață pentru organizarea lui.

În goana mașinii te oprești în localitatea Zăvoi care ne amintește de anticul roman Agnaves.

Curiozitatea te îndeamnă să vizitezi un castru roman temporal construit probabil de trupele romane în prima campanie împotriva dacilor (101—102).

De aici părăsind șoseaua națională, călătorul va pătrunde pe Valea Bistrei într-o adevărată lume de basm.

Pitorescul este întîlnit la tot pasul și alături de el munca omului ce a dominat forțele naturii zăgăzuind apele Bistrei pentru a produce energia atît de necesară în epoca ce o trăim. Zidul de beton, canalul de fugă și lacul de acumulare împrejmuit de falnice păduri îți încîntă ochiul.

După popasul bine meritat aici la Măru, drumul șerpuiește spre punctul final care este hotelul Scorilo. Stațiunea prin ambianța ei te duce cu gîndul la frumoasele stațiuni montane din Elveția. Aici liniștea este dominantă deoarece mica stațiune este așezată ca într-o căldare.

În liniștea ce te înconjură vei putea admira frumoasa vilă ce a aparținut marii noastre actrițe lirice Aca de Barbu cunoscută pe mai toate scenele teatrelor lirice din Europa. Vizitatorii dornici de amintiri vor putea vizita modesta dar atrăgătoarea colecție cinegetică a vînătorului Schwering.

Cei dornici de ascensiune vor putea alege traseul spre Muntele Mic sau spre Țarcu.

Obosit de drumeție nu vei regreta cînd ajuns la motelul Scorilo vei beneficia de ospitalitatea celor ce îl deservesc.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. *Acta Musei Napocensis*, Cluj Napoca, I (1964) şi urm.
2. *Banatica*, Reşiţa, I (1971), II (1973), III (1975), IV (1977) şi urm.
3. C. Brătescu, S. Moldovan, *Filiala Arhivelor Statului, Județul Caraş-Severin*, Bucureşti, 1983.
4. C. Brătescu şi colab., *File de istorie*, Reşiţa, 1972.
5. P. Bona, N. Gumă, L. Groza, vezi materialele publicate în *Studii şi comunicări de etnografie-istorie*, vol. I—V şi apoi VI—VII, Caransebeş, 1975—1989.

6. P. Bona, *Caransebeş (contribuții istorice)*, Caransebeş, 1989.
7. P. Bona, L. Groza, *Valorificarea noilor cercetări în domeniul istoriei naționale*, Caransebeş, 1989.
8. N. Bocşan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Timişoara, 1986.
9. *Călători străini despre Țările Române*, vol. I şi urm., Bucureşti.
10. Gh. Cotoşman, *Episcopia Caransebeşului*. Caransebeş, 1940.
11. *Documente privind istoria României*, seria C, Transilvania, vol. I, (1075—1250), Bucureşti, 1951.
12. Patriciu Drăgălina, *Din istoria Banatului Severin*, Caransebeş, partea I, 1899, partea a II-a 1900, partea a III-a, 1902.
13. Vasile Drăguț, *Arta gotică în România*, Bucureşti, 1979.
14. J. J. Ehrler, *Banatul de la origini pînă acum* (1774), Timişoara, 1982.
15. Costin Feneşan, *Documente medievale bănățene* 1440—1653, Timişoara, 1981.
16. A. Ghidiu, I. Bălan, *Monografia orașului Caransebeș*, Caransebeş, 1909.
17. Fr. Griselini, *Istoria Banatului Timișan*, Timişoara, 1926.
18. L. Groza, *Grănicerii bănățeni*, Bucureşti, 1983.
19. N. Gumă, *Contribuții privind istoricul portului bănățean* (în curs de apariție).
20. Hurmuzaki — Densuşianu, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I, partea a II-a, Bucureşti, 1980.
21. A. Marchescu, *Grănicerii bănățeni și Comunitatea de Avere*. Caransebeş, 1941.
22. B. Milleker *Délmagyarországi őstelepek*. Timişoara, 1883.
23. G. Moravcsik, *Bizantinum and the Magyars*, Budapest, 1970.
24. I. B. Mureşan, *Mănăstirile din Banat*, Timişoara, 1976.
25. I. B. Mureşan, *Caransebeșul în 1785*, în *Dacia* I, nr. 14 din 5 august 1983.
26. S. Papacostea, *Geneza statului în evul mediu românesc*. Cluj-Napoca, 1988.
27. T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. VI, Sibiu, 1910.
28. V. Pârvan, *Dacia — Civilizația antică în țările carpato-danubiene*, Bucureşti, 1972.
29. Fr. Pesty, *A szörény Bánság és Szörény vármegye története*, vol. III, Budapesta, 1878.
30. I. Petrescu Burloiu, *Considerațiuni fizico-geografice asupra regiunii și orașului Caransebeș*, Bucureşti, 1949.
31. M. M. Popescu, *Podoabe medievale în țările române*, Bucureşti, 1970.
32. I. D. Suciu, *Monografia Mitropoliei Banatului*, Timişoara, 1977.
33. I. D. Suciu, *Revoluția de la 1848—1849 în Banat*, Bucureşti, 1968.
34. Gh. Sebestyen, *O pagină din istoria arhitecturii României — Renașterea*, Bucureşti, 1987.
35. R. Teodorescu, *Bizanț, Balcani, Occident la începuturile culturii medievale românești*, Bucureşti, 1974.
36. *Tibiscum*, Timişoara I (1970) şi urm.

37. N. Tomiciu, *Caransebeşul în sec. XIV—XVII*, în RISBC, an IV, nr. 15, Timişoara.
38. V. Vătăşianu, *Istoria artei europeană*, I, Epoca medie, Bucureşti, 1967.

CARANSEBEŞ

(contributions monographiques)

Resumée

La ville de Caransebeş, située dans la dépression au même nom est entourée de massifs montagneux qui s'ouvrent comme une porte au Nord, vers la plaine du Banat. Les massifs montagneux, loin d'empêcher la circulation, la dirigent en trois grandes directions, ce qui confère à ces parages une importance toute particulière. L'existence humaine est attestée ici depuis les temps les plus recules. On a signalé des traces datant du paléolitique supérieur dans la zone de „Carbonifera Veche“ et sur la terasse conjointe se trouve l'habitation néolithique de Balta Sărată. Quant à l'âge du bronze et du fer, on a fait d'importantes découvertes archéologiques à Caransebeş et à Jupa, ce qui prouve fermement l'intensité et la continuité de l'habitation. Les guerres daco-romaines de 101—102, 105—106 et même du temps du règne de Domitian se déroulent également dans la zone de la ville actuelle, l'armée roumaine étant obligée de construire ici des fortifications qui connaissent un développement aussi bien du point de vue de la technique de construction qui du point de vue du grand nombre des troupes qui siégeaisent dans la garnison.

A côté du camp fortifié romain s'est développée également une habitation civile qui s'est vue conférer le rang de municipe. Les vestiges archéologiques découverts à Tibiscum ont aidé les spécialistes à tirer les conclusions les plus concludénts corcernant la dévéloppement de l'habitations de Tibiscum, sous tous les aspectes.

La retraite aurélienne a été loin d'interroupre la cohabitation daco-romaine, au contraire, on trouve ici d'importants objets paléochrétiens qui prouvent la présence des communautés qui ont joui d'une intense vie spirituelle. Le changement du rapport de forces entre les envahisseurs et les défenseurs et sourtout la modalité de mener la lutte ont imposé la construction d'une cité qui en tant que système de construction et dotation en armement a connu plusieurs étapes de développement à partir de celle de type fortifié jusqu'à celle de type bastionaire, selon le vieux système italien de fortification. La vie économique, militaire et religieuse des Roumains de la zone était en permanente ascension ce qui explique la construction d'une église orthodoxe ou l'on a découvert des objets de parure d'une rare maîtresse artistique qui mettent en évidence aussi bien le goût artistique que la puissance economique des habitants.

La modernisation de la cette, c'est-à-dire le passage au système bastionnaire a déterminé les autorités de faire démolér l'église qui constituait un obstacle pour les défenseurs. Par la paix de Carlovitz, la cité met fin à sa mission de défense de la zone. C'est maintenant qu'affairessent les unités affectées à la garde des frontières qui s'organiseront à la longue en régiments. C'est à Caransebeş que le Régiment de frontière roumano-banatien nr. 13 eut son siège. La population militarisée a fait preuve de ses hautes vertus, tant dans la défense des frontières que dans la défense de son existence naţionale. Nous rappelons les noms des généraux Traian Doda. Moise Groza, Ioan Drăgălina, Mihail Trapşa qui ont milité pour la fondation d'écoles roumaines et pour l'obtention de l'independance et la réalisation de la Grande Roumanie.

En dépit de tous les obstacles imposés premièrement par les lois militaires et ensuite par le dualisme autrichien et hongrois, dans la ville de Caransebeş a continué de pulser une vie culturelle degne de la viabilité du peuple roumain. Rappelons au hasard les noms d'Efrem Zăcan et I. Herce qui ont pris part a l'action de traduire et d'imprimer la Bible d'Orăştie en 1582, les noms de I. Tomiciu et C. D. Loga qui ont posé les fondements d'un enseignement pédagogique moderne.

La création de l'Evêché de Caransebeş a impulsionné le mouvement culturel de sorte qu'on assiste à la création de plusieur sociétés culturelles qui font imprimer des livres, des revues et des journaux, à l'apparition des personalités qui ont été les animateurs du mouvement pour la réalisation de l'unité nationale.

Après la Grande Union les gens de ces parages ont continuellement apporté leur pierre au développement de la ville et du pays.

CARANSEBEŞ

(Contributions to a Monography)

— Summary —

The city of Caransebeş lies in a depression bearing its name, surrounded by massifs with an opining to the Banat Plain. The chain of mountains does not hinder the traffic, on the contrary, it directs it along thos main ways, which give the place an even greater commercial and military importance, the site having witnessed human development since ancient times.

Traces of late paleolithic were signalled in the district „Carbonifera Veche", while on the neighbouring plateau there is the neolithical establishment of Balta Sărată.

Both in Caransebeş and Jupa important archaeological discoveries have been made. They concern the Age of Bronze and that of Iron and lead to firm conclusions about the intensity and continuity of living.

The Dacian-Roman wars during the years 101—102, 105—106 and even the wars during the rule of Domitianus were fought also on today's town territory, the Roman army being thus forced to build fortifications which show a certains development in whath concerns the building tehnique, due also to the great number of troops that had their garrison here.

In the vicinity of the Roman castrum there developed a civilian establishment which was granted the status of municipium.

The archaeological relies discovered at Tibiscum helped the specialists to draw the most convincing conclusions about the establishment and its development under all aspects.

The Aurelian retreat did not bring about the end of the Dacian-Roman cohabitation, on the contrary, the important paleochristian objects found in the area prove the presence of communities with a rich spiritual life.

The changing of the balance of forces between invaders and defenders and especially — the way of fighting the war required the building of a fortress knew several stages, from the castrum-type to the bastion-type following the old Italian fortification system, both in its building system and in its armament endowment.

The economic, military and religions life of the Roumanians in this area was continually expanding. This is proved by the building of an orthodox church in whit there have been found adornments and jewelry displaying a rare skilfulness that evinces the fine taste and the economic power of the inhabitants.

The modernisation of the fortress, that is the adoption of the bastion-type system, made the „authorities" of the day pull down the church, it being a hindrance for the defenders.

After the peace treaty of Karlovitz the fortress ceased to perform its defending mission, and it was replaced by frontier guards subunits, there being later organized into regiments...

The thirteenth Romanien Banatian Frontier Guard Regiment hat its headquarters in Caransebeş. The militarized inhabitants proved their great valour and virtues in defending the country border and our national entity.

It is our duty to remember general Traian Doda, general Moise Groza, general Ioan Drăgălina and general Mihail Trapşa who supported the setting up of Romanian schools or fought in the wars for national independence and for achieving the unity of Romania.

Despite all the obstacles imposed by the Austro-Hungarian dualism, Caransebeş led a cultural and spiritual

life meant to prove the vitality of the Romanian people. We only mention the names of Efrem Zăcan and Ştefan Herce who contributed to the translation and printing of the „Palia de la Orăştie“ — 1582 — of Ioan Tomiciu and Constantin Diaconovici Loga, those who laid the foundations of a modern pedagogical thinking and training.

The foundation of the bishopric of Caransebeş gave a new value to the cultural movement and thus the people set up cultural societies, printed books, magazines and newspapers, and the personalities that grew in the period became the heart of the movement for national unity.

After the Great Unification, the inhabitants of these places contributed through their toil to the development of our city and of our country.

CARANSEBEŞ
(monografische Beiträge)

— Zusammenfassung —

Die Stadt Caransebeş liegt in einer Senke die den gleichen Namen trägt, von Gebirge umgeben ist und sich gegen Norden in die Banater Heide ausweitet. Das Gebirge erschwert den Verkehr nicht; dieser verläuft in drei Richtungen, was dazu [illegible]t, dass diese Gegend besonderen wirtschaftlichen und militärischen Wert hat. Die Gegend wurde seit den ältesten Zeiten bewohnt.

Spuren des späten Neolitikums wurden in „Carbonifera Veche“ entdeckt; auf der nahegelegenen Anhöhe befindet sich der neolitische Ort „Balta Sărată“.

Wichtige archäologische Funde, was die Bronze- und Eisenzeit betrifft wurden in Caransebeş und Jupa gemacht. Diese führten zur festen Schlussfolgerung, dass diese Gegend stark und ununterbrochen bewohnt wurde.

Die dakisch-römischen Kriege, in der Zitspanne 101—102 und 105—106 und selbst die aus der Zeit Domitians fanden auch in der Umgebung unserer Stadt statt. Die römische Armee musste hier Festungen bauen die später, infolge der grossen Zahl der hier beherbergten Krieger, technisch und räumlich ausgebaut werden.

Neben dem römischen Castrum ensteht auch eine Niederlassung, die später zum Kreisvorort wird.

Der römische Rückzug in der Zeit Aurelians bedeutet nicht den Schluss des Zusammenlebens der Daker und Römer, sondern die Funde der beginnenden Christenzeit beweisen, dass ein gemeinsames geistiges Leben weitergeführt wird.

Die Änderung der Kampfstärke der Eroberrer und Verteidiger und die Änderungen in der Kampftaktik, tragen dazu bei, dass hier eine Festung erbaut wird und die Ausstattung mit waffen betrifft, kennt dieser Festungsbau mehrere Entwicklungsetappen vom Castral-System bis zum Bastei-System italienischen Ursprungs.

Das wirtschaftliche, militärische und religiöse Leben der Rumänen dieser Gegend war in ständigem Ausfchwung. Dar beweist der Bau einer orthodoxischen Kirche in der besonders schöner Schmuk gefunden wurde, der den künstlerischen Geschmak und die wirtschaftliche Stärke dieser Bewohner hervorhebt.

Die modernisierung der Festung, beziehungsweise der Übergang zum Bastei-System bewog die Führung die Kirche abzureissen, da diese ein Hinderniss für die Verteidigung war.

Nach der Friedensschliessung von Carlovitz verliert die Festung ihren Verteidigunszweck und es entstanden Grenzerkompanien und später Grenzregiments. In Caransebeş war der Sitz des rumänisch-banater Grenzregiments Nr. 13. Die Grenzler bewiesen Standhaftigkeit in der Verteidigung der Grenze des nationalen Bewusstseins.

Wir erwähnen hier die Namen der Generäle T. Doda, M. Groza, I. Drăgălina und M. Trapşa, die sich für die Gründung rumänischer Schulen einsetzten und die mit den Waffen in der Hand für die Unabhängigkeit und das Bestehen des Grossen Rumäniens kämpften.

Trotz der strengen, militärischen Gesetzen und später trotz des österreich-ungarischen Dualismus wurde in Caransebeş ein kulturelles Leben geführt, das die Lebenskraft des rumänischen Volkes beweist.

Wir erwähnen die Namen E. Zăcan und St. Herce die zur Ubersetzung und Herausgabe der „Palie von Orăştie“ (1582) beigetragen haben, und I. Tomiciu und C. Diaconovici Loga die die Grundlagen eines modernen, pädagogischen Unterrichts schaffen.

Die Gründung des Bistums von Caransebeş brachte einen Aufschwung in das kulturelle Leben de Stadt; es werden kulturelle Geselschaften gegründet, Bücher, Zeitschrifften und Zeitungen gedruckt, es erheben sich Menschen die die Seele der Bewegung zur Erringung der nationalen Einheit waren.

Nach der grossen Vereinigung trugen die Bewohner dieser Gegend, durch ihre Arbeit, zur Entwicklung der Stadt und des Landes bei.

IMAGINI CARANSEBEŞENE

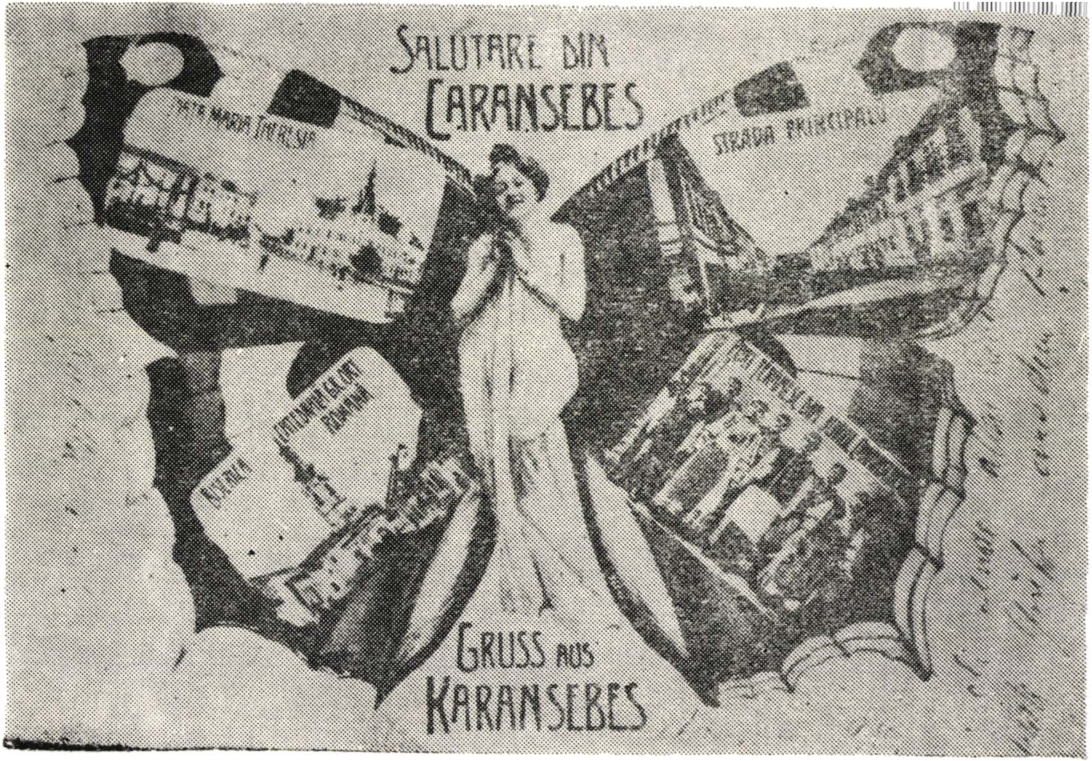
SALUTARE DIN
CARANSEBES
STRADA PRINCIPALĂ
GRUSS AUS
KARANSEBES

Fig. 1. Grupaj de imagini din Caransebeş.

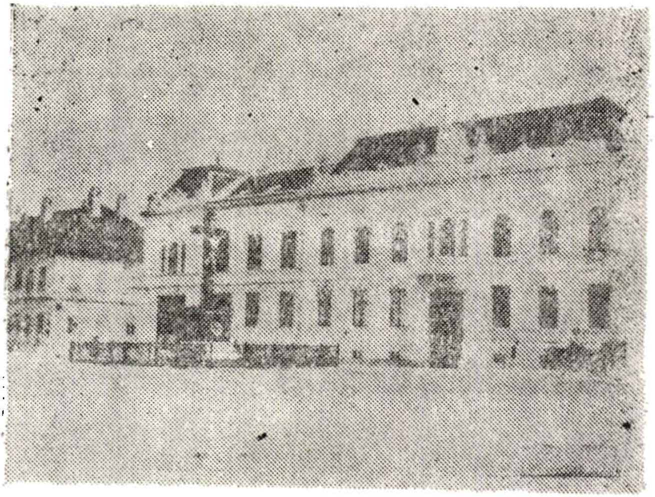

Fig. 2. Palatul Comunității de Avere.

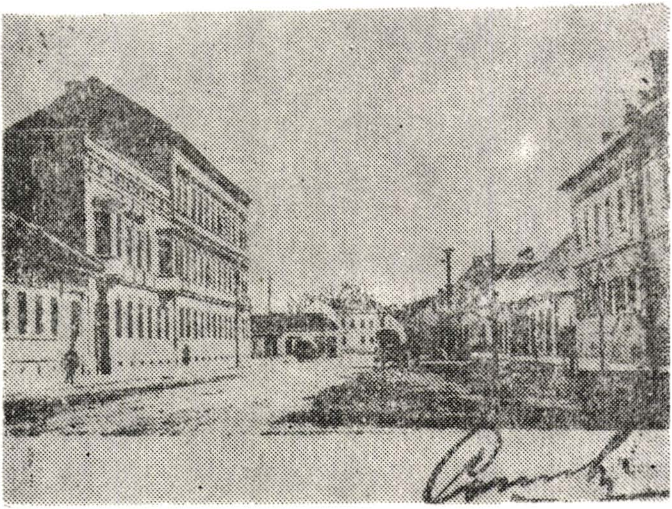

Fig. 3. Spitalul militar, Sărăria și Pavilionul ofițerilor.

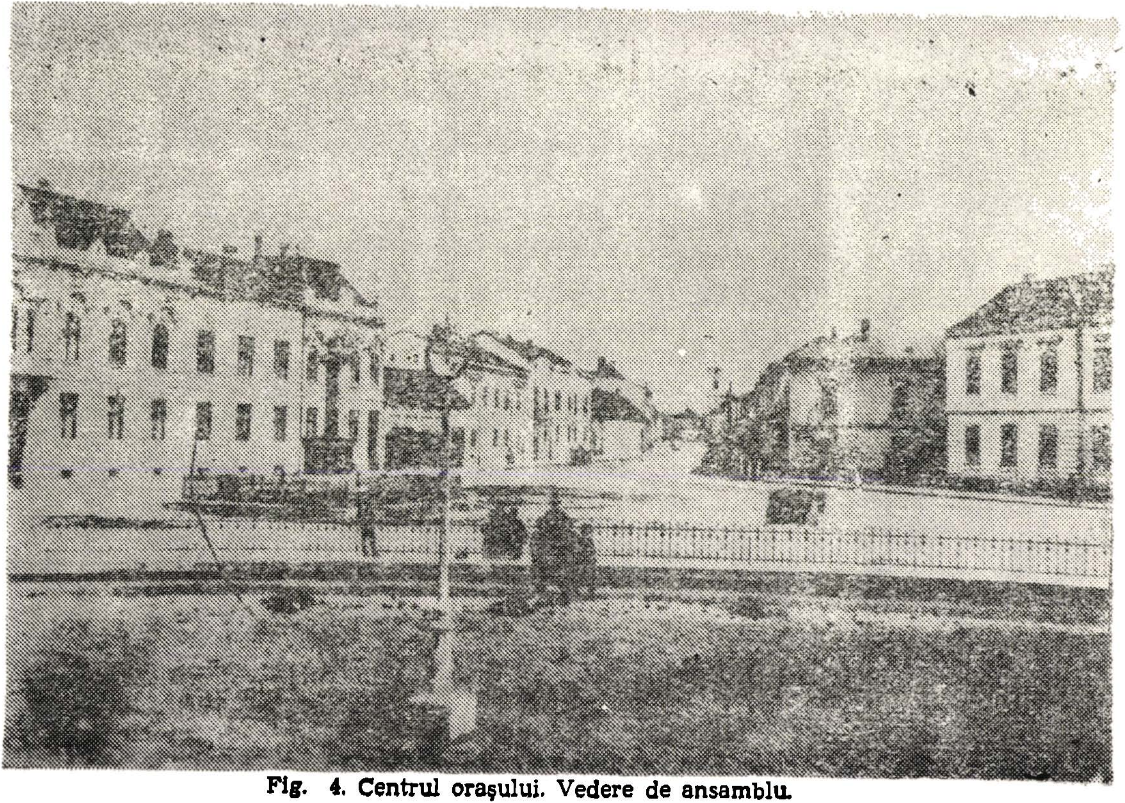

Fig. 4. Centrul orașului. Vedere de ansamblu.

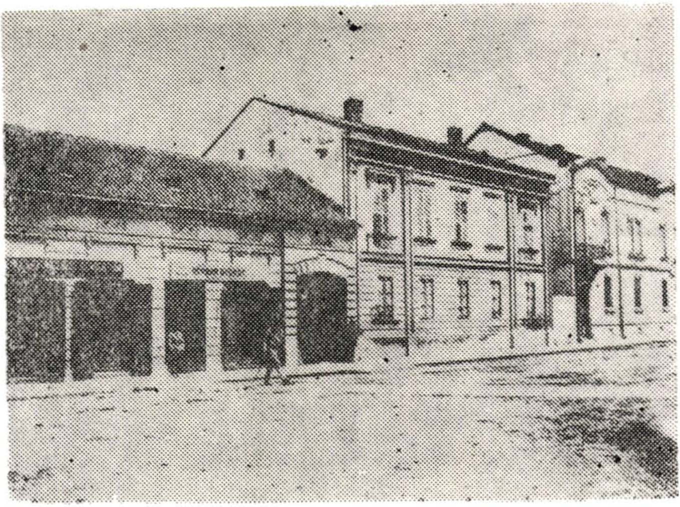

Fig. 5. Case particulare din centrul orașului (astăzi demolate).

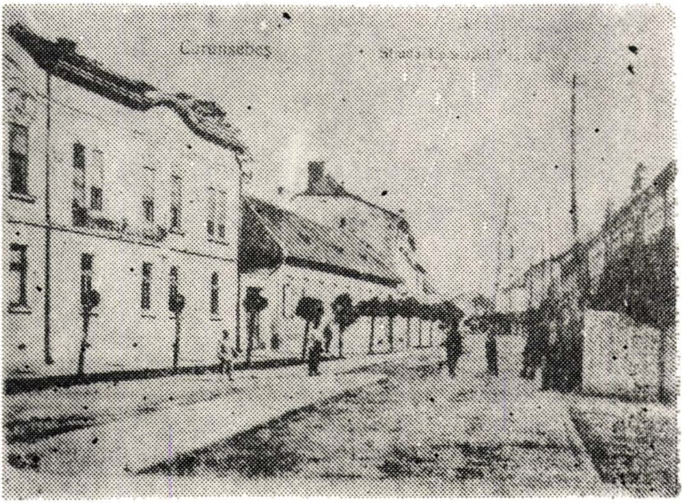

Fig. 6. Clădirea neetajată a Seminarului Teologic.

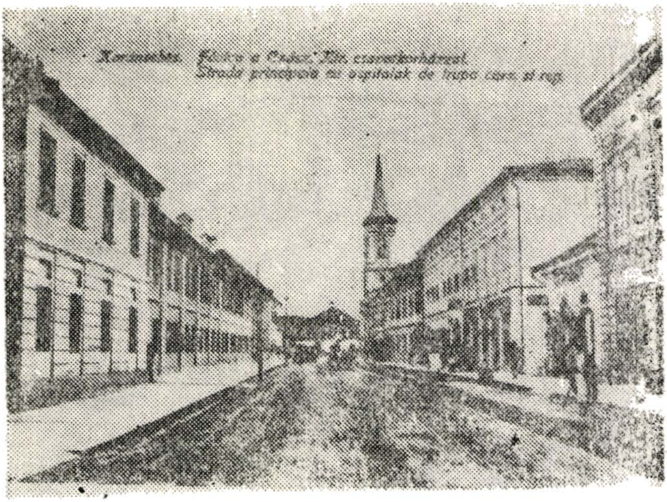

Fig. 7. Fosta cazarmă a cavaleriei.

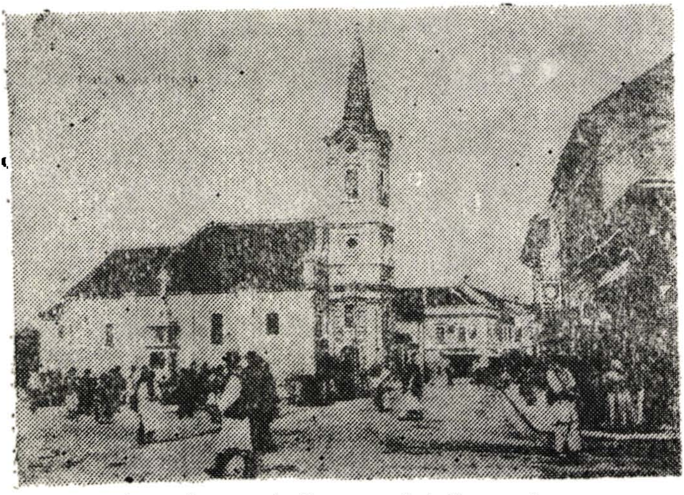

Fig. 8. Fosta piaţă a oraşului Caransebeş.

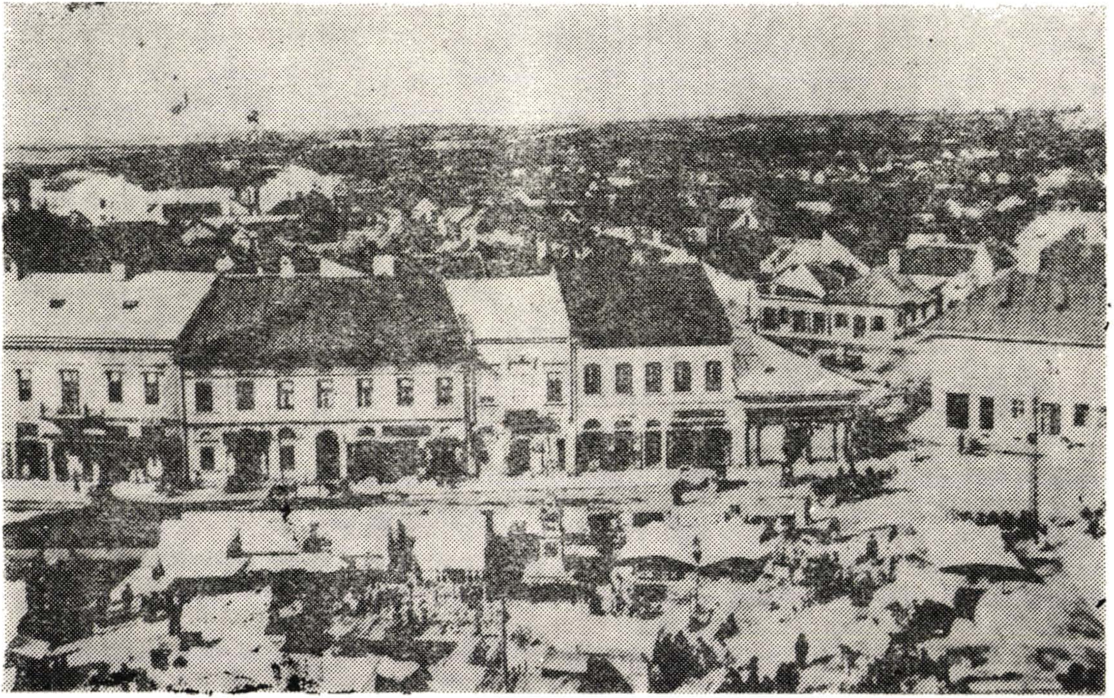

Fig. 9. Piata orașului privită din turnul primăriei.

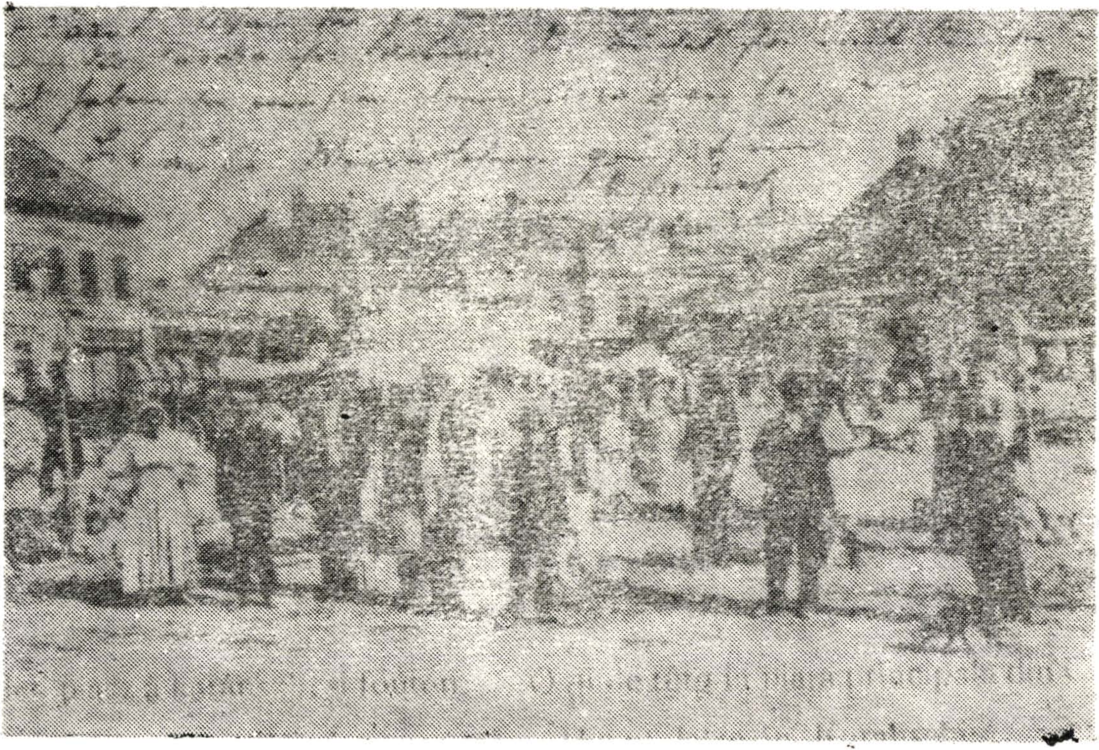

Fig. 10. Fosta piaţă a oraşului.

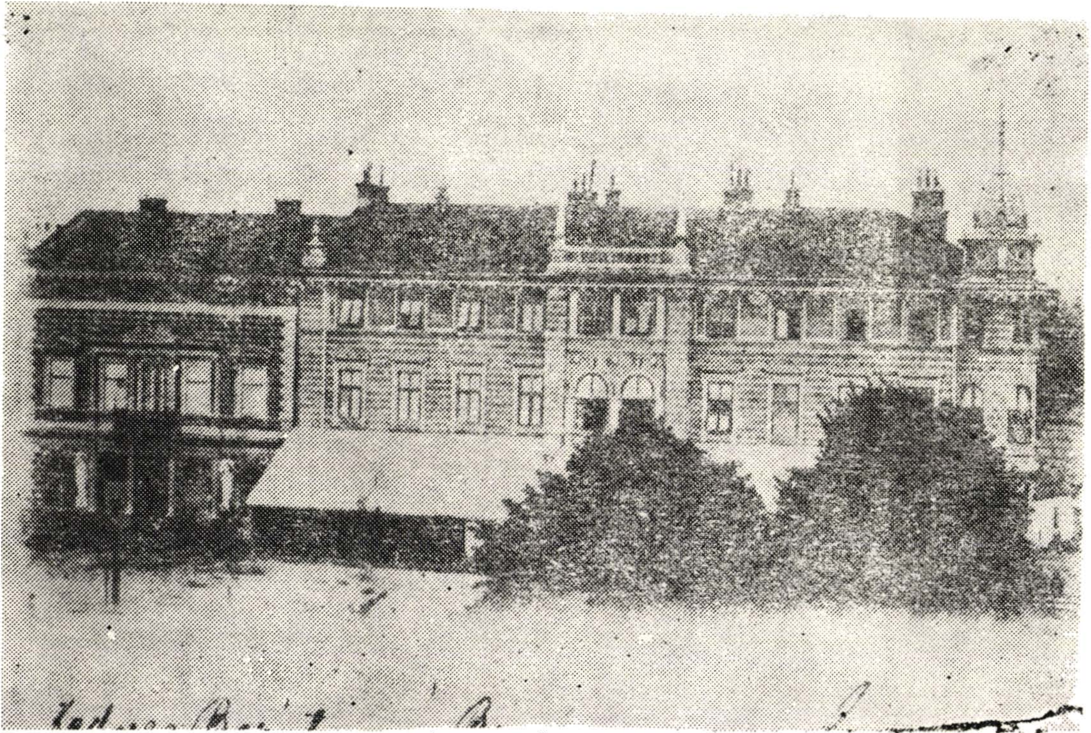

Fig. 11. Cafeneaua.

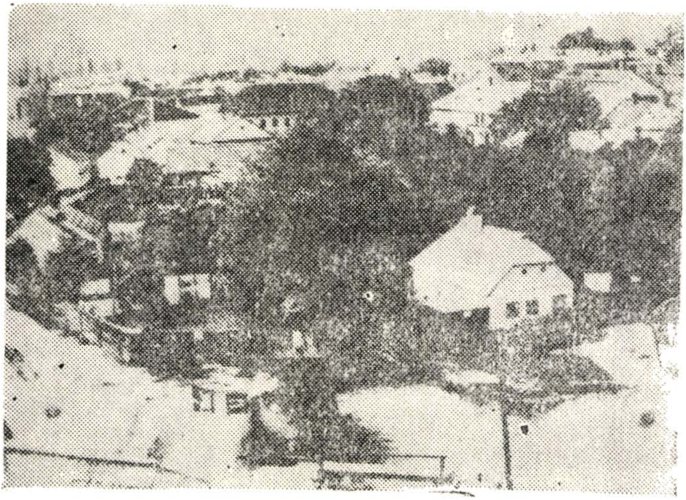

Fig. 12. Cartier al orașului privit din turnul bisericii Sf. Gheorghe.

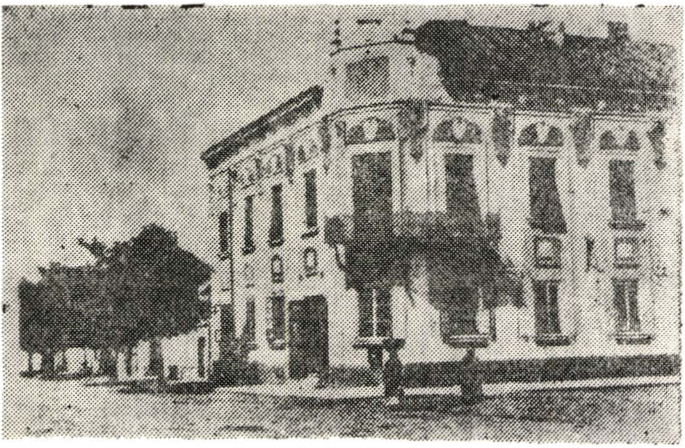

Fig. 13. Clădirea poştei.

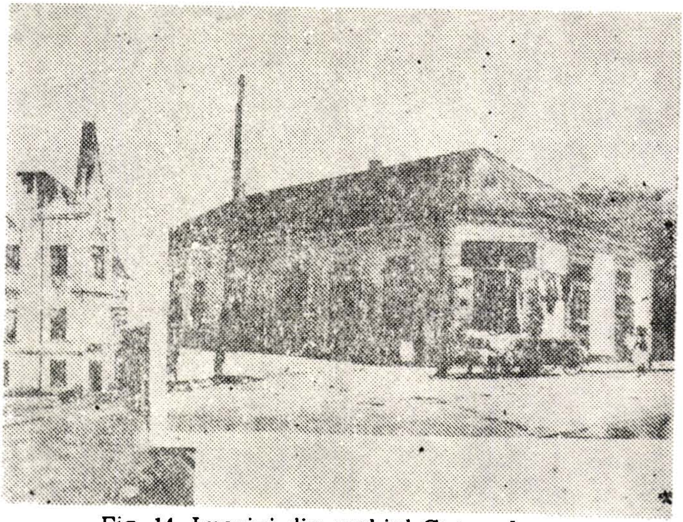

Fig. 14. Imagini din vechiul Caransebeş.

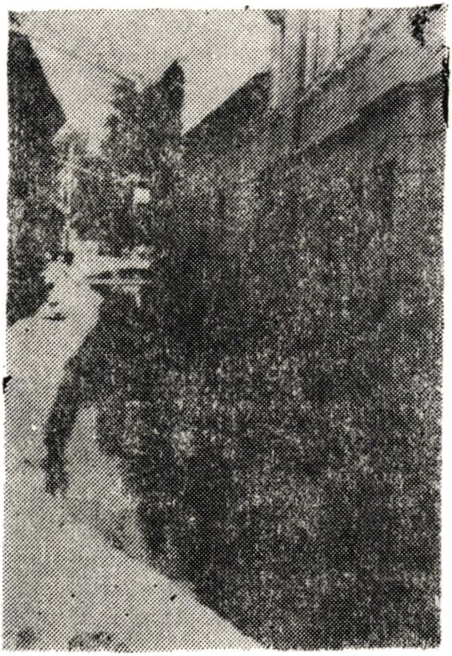

Fig. 15. Strada Canalului.

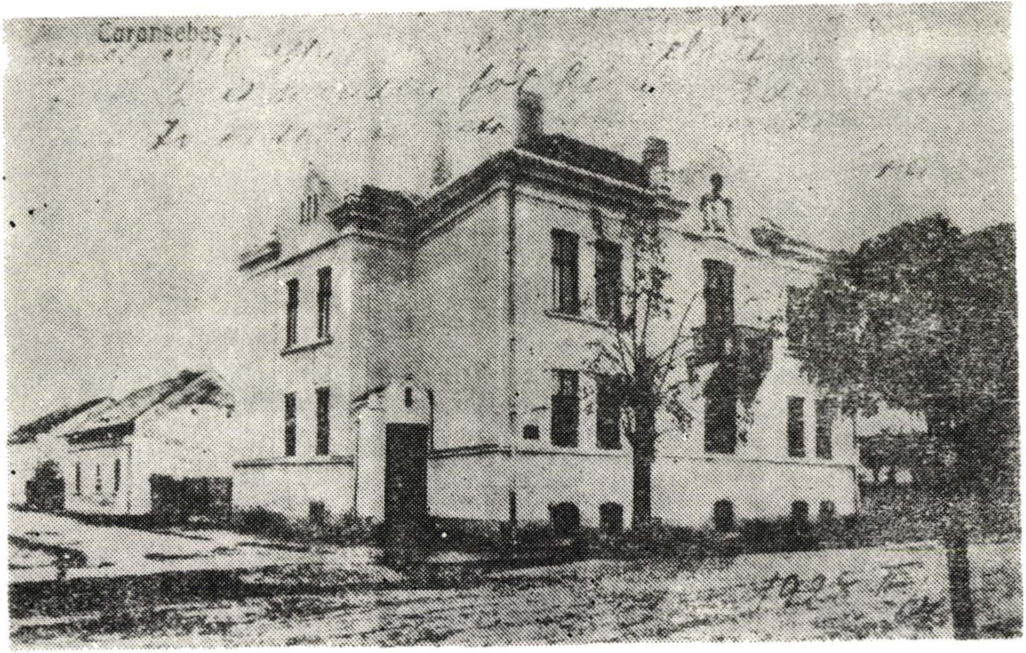
Caransebes

Fig. 16. Clădirea fostei prefecturi.

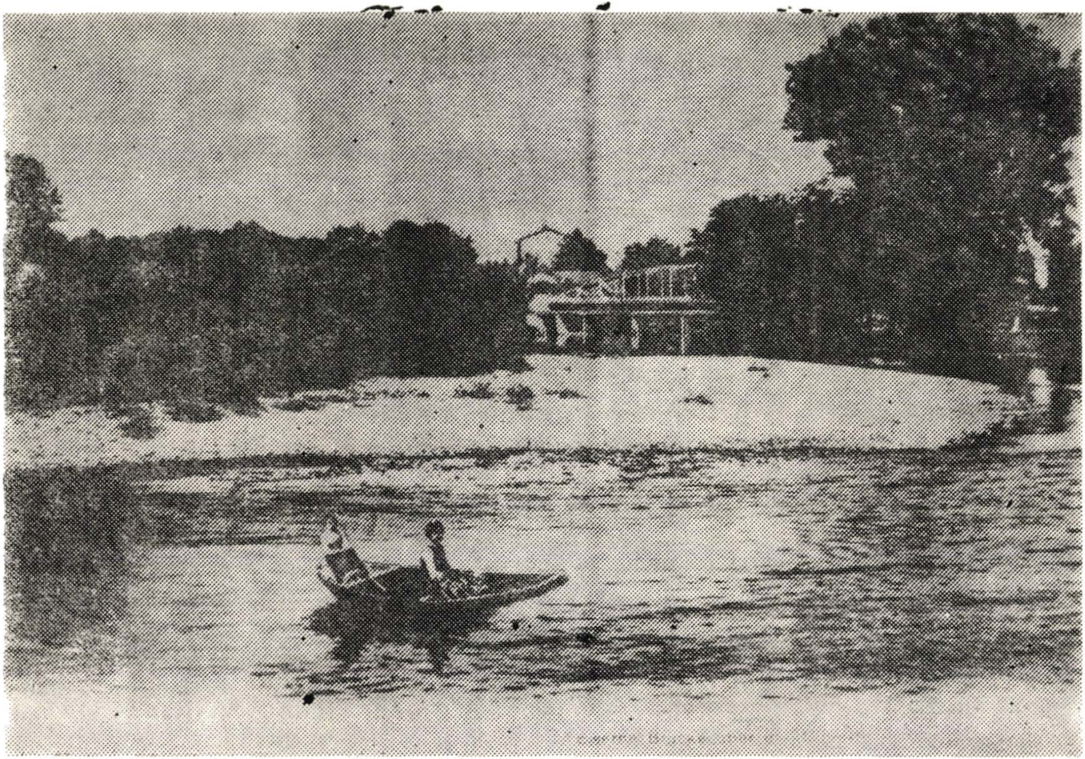

Fig. 17. Rîul Timiș cu podul de la gară.

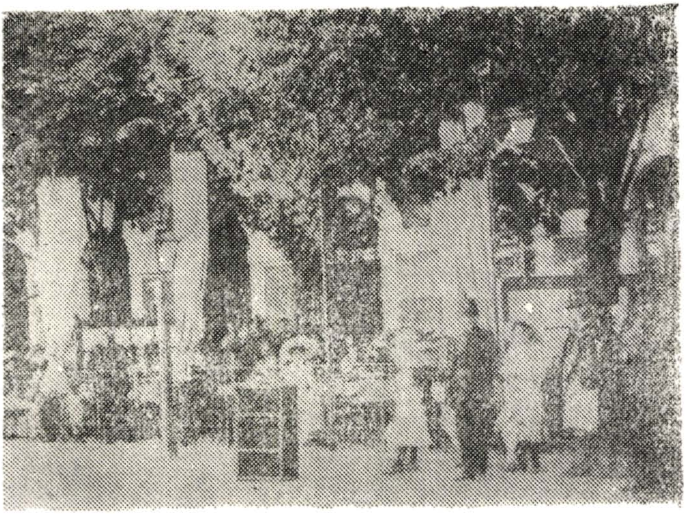

Fig. 18. Gara Caransebeş la începutul secolului XX.

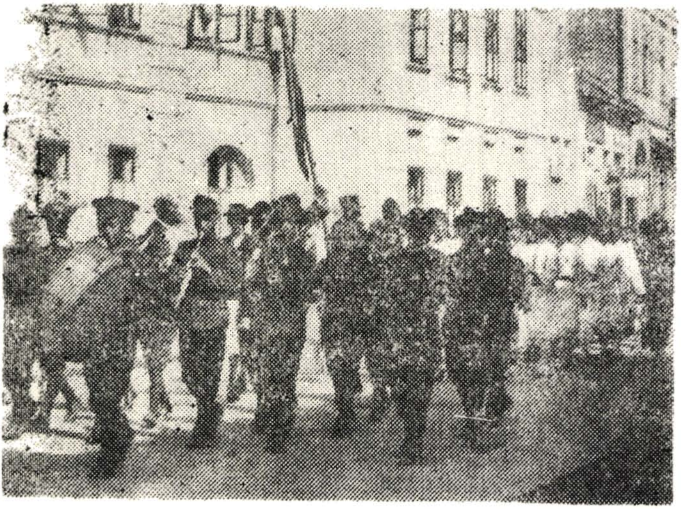

Fig. 19. Defilarea căluşerilor.

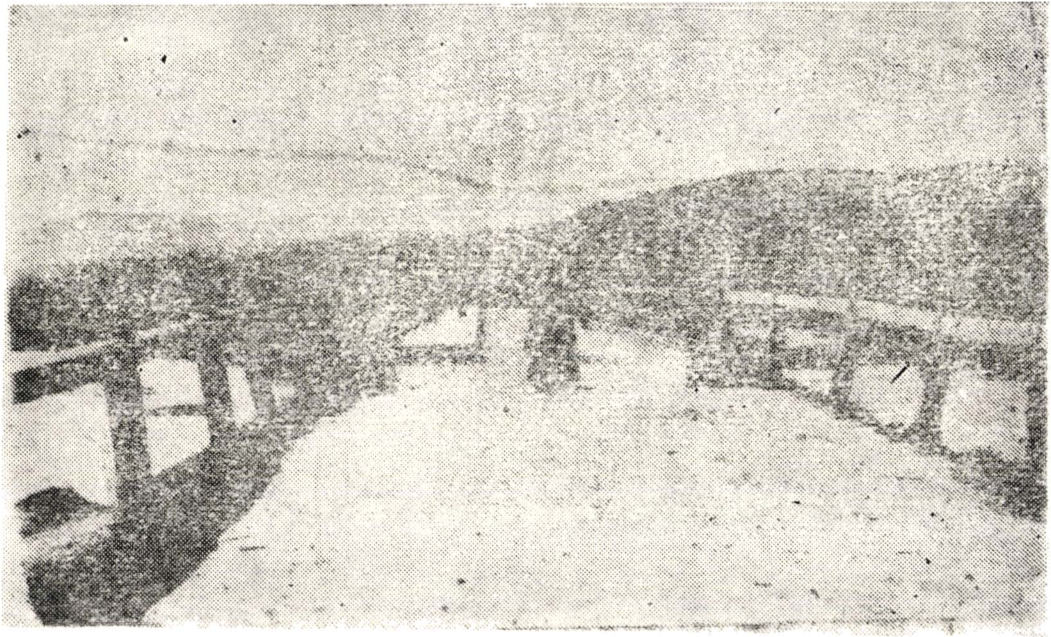

Fig. 20. Podul de lemn peste Timiş spre Teruş.

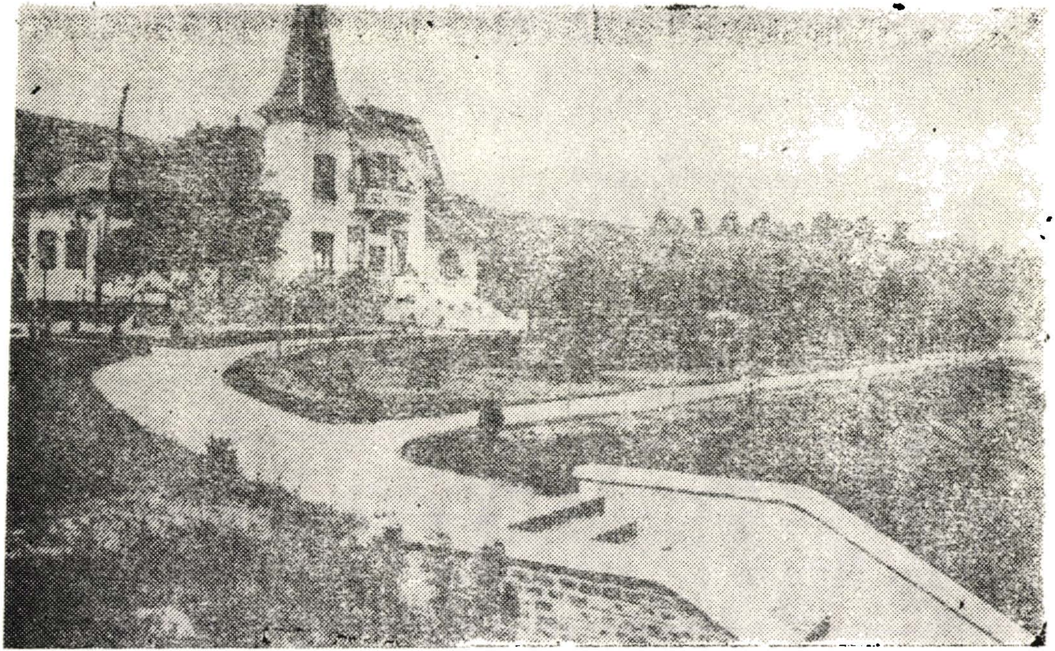

Fig. 21. Vila de Teiuş.

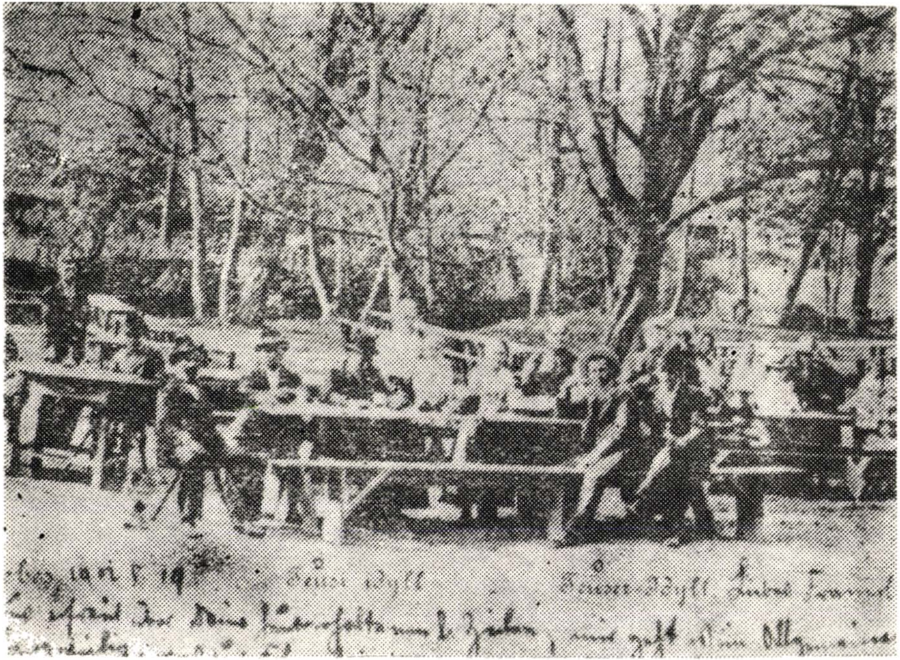

Fig. 22. Grădina de vară în Teiuş.

I.P. Cluj, Comanda 388

T I M I Ș
H U N E D O A R A
G O R J
M E H E D I N Ț I
I U G O S L A V I A
REȘIȚA
LEGENDA
ORAȘE
COMUNE, SATE,
CĂI FERATE,
TELECABINĂ,
MONUMENTE ALE NATURII,
DRUM MODERNIZAT,
DRUM NEMODERNIZAT,
PEȘTERĂ,
AGENȚIE TURISTICĂ (O.N.T.),
STAȚIUNE BALNEARĂ,
STAȚIUNE CLIMATERICĂ,
HOTEL,
HAN, CABANĂ,
CAMPING,
MUZEU,
MĂNĂSTIRI, BISERICI,
CASTRU ROMAN
HARTA TURISTICA A ZONEI CARAN[illegible]

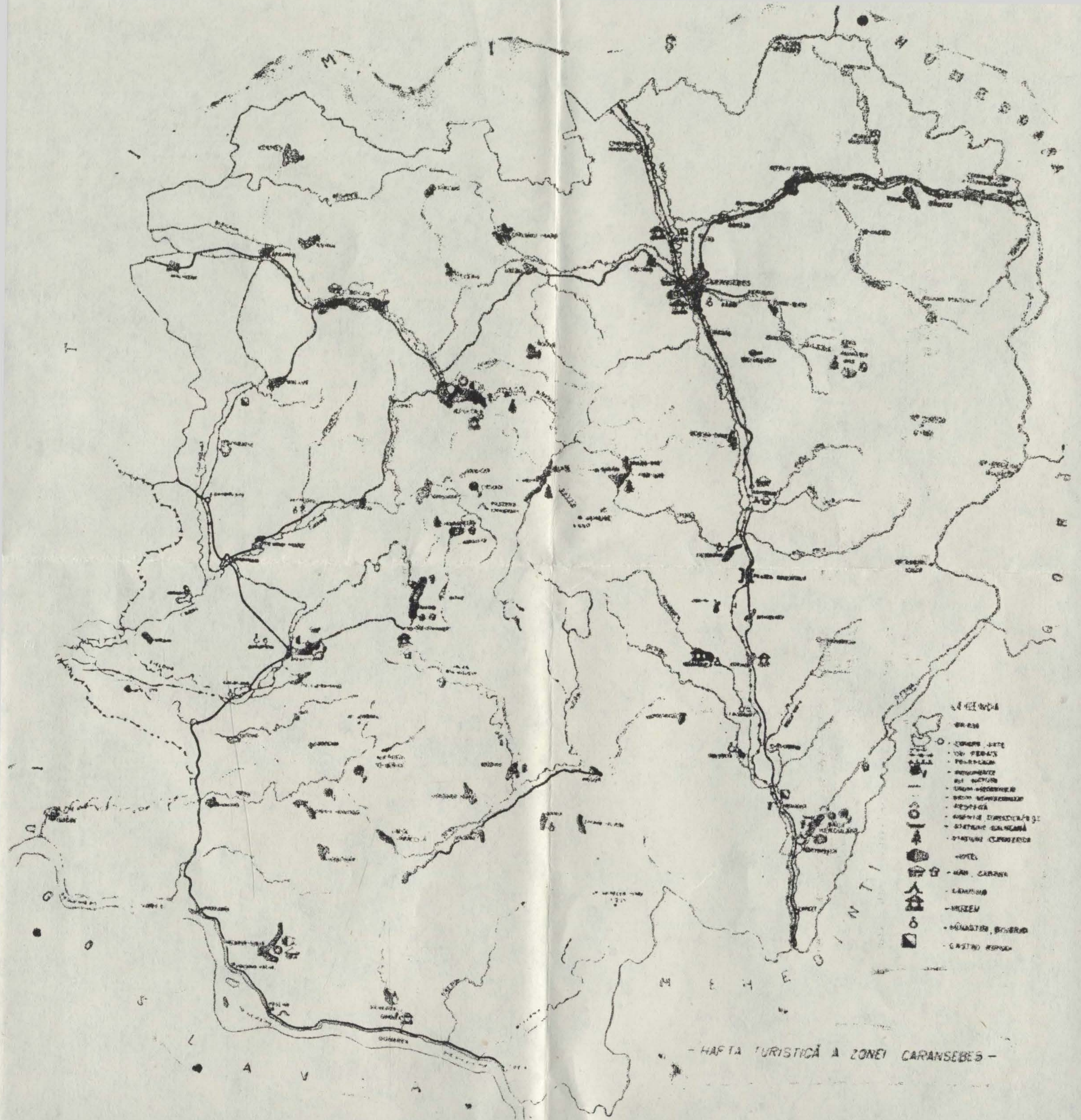
T I M I Ş
H U N E D O A R A
G O R J
M E H E D I N Ţ I
I U G O S L A V I A
CARANSEBEŞ
BĂILE HERCULANE
LEGENDA
ORAŞ
CĂI FERATE
MONUMENTE ALE NATURII
PEŞTERĂ
STAŢIUNE BALNEARĂ
STAŢIUNE CLIMATERICĂ
HOTEL
HAN, CABANĂ
CAMPING
MUZEU
MĂNĂSTIRI, BISERICI
CASTRU ROMAN

- HARTA TURISTICĂ A ZONEI CARANSEBEŞ -

CARANSEBEȘ

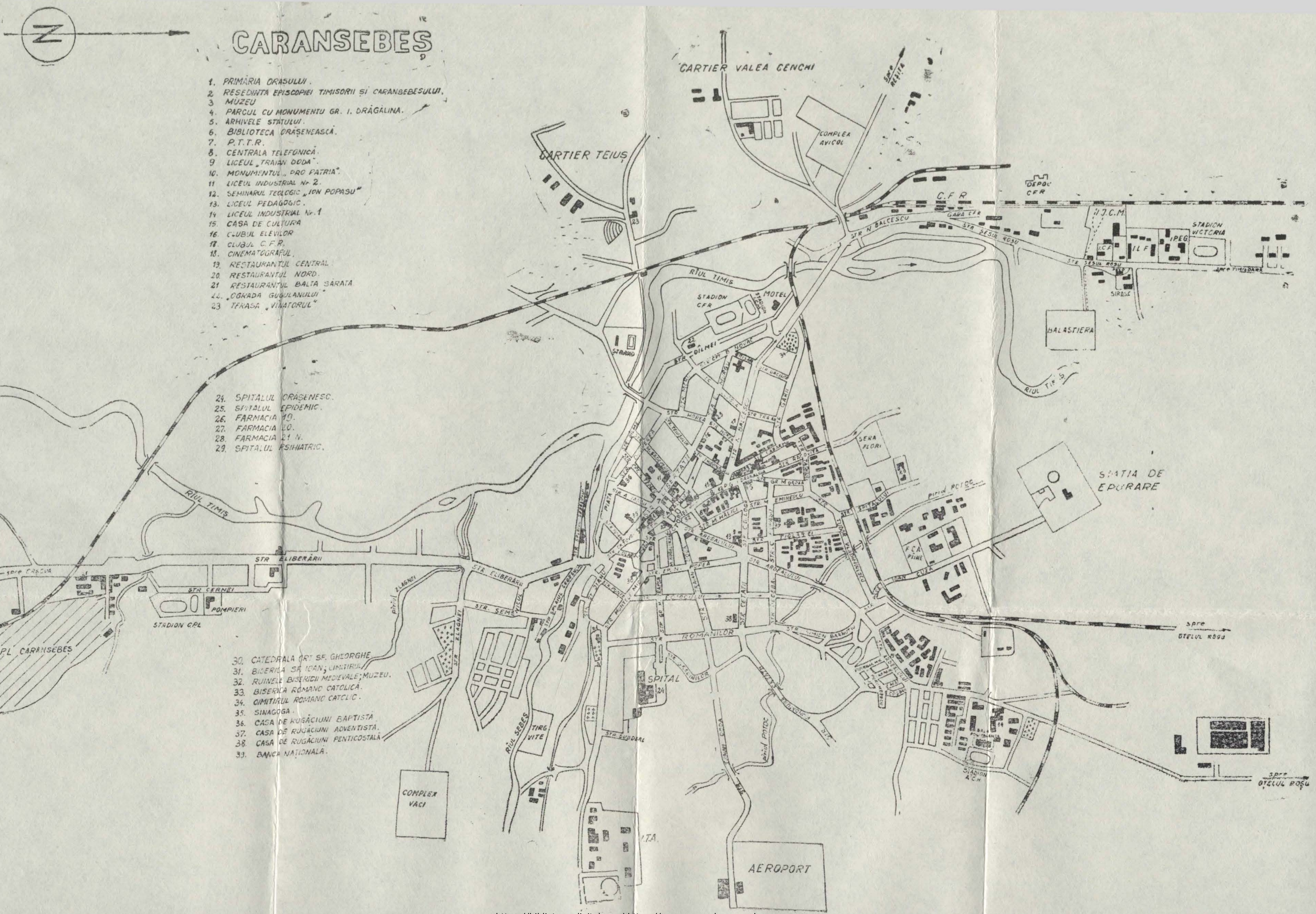
N
CARTIER VALEA CENCHI
CARTIER TEIUȘ
COMPLEX AVICOL
spre REȘIȚA
DEPOU CFR
C.F.R
GARA CFR
STR N. BALCESCU
STR ȘESUL ROȘU
U.J.C.M.
I.C.F.
I.L.F.
IPEG
STADION VICTORIA
spre TIMIȘOARA
BALASTIERA
RIUL TIMIȘ
STADION CFR
MOTEL
STRAND
STR DILMEI
SERA FLORI
STAȚIA DE EPURARE
pîrîul POTOC
F.C.A.
STR ELIBERĂRII
STR CERNEI
POMPIERI
STADION CPL
CPL CARANSEBEȘ
spre CRAIOVA
pîrîul ZLAGNEI
STR ZLAGNEI
STR SEMENICUL
STR ROMANILOR
STR SIMION BĂRNUȚIU
STR ARDEALULUI
STR M. EMINESCU
STR CETĂȚII
SPITAL
TIRG VITE
RIUL SEBEȘ
COMPLEX VACI
I.T.A.
AEROPORT
STADION A.C.H.
spre OȚELUL ROȘU
spre OȚELUL ROȘU

1. PRIMĂRIA ORAȘULUI.
2. REȘEDINȚA EPISCOPIEI TIMIȘORII ȘI CARANSEBEȘULUI.
3. MUZEU
4. PARCUL CU MONUMENTU GR. I. DRĂGALINA.
5. ARHIVELE STATULUI.
6. BIBLIOTECA ORĂȘENEASCĂ.
7. P.T.T.R.
8. CENTRALA TELEFONICĂ.
9. LICEUL „TRAIAN DODA".
10. MONUMENTUL „PRO PATRIA".
11. LICEUL INDUSTRIAL Nr. 2.
12. SEMINARUL TEOLOGIC „ION POPASU"
13. LICEUL PEDAGOGIC.
14. LICEUL INDUSTRIAL Nr. 1
15. CASA DE CULTURA
16. CLUBUL ELEVILOR
17. CLUBUL C.F.R.
18. CINEMATOGRAFUL.
19. RESTAURANTUL CENTRAL.
20. RESTAURANTUL NORD.
21. RESTAURANTUL BALTA SĂRATĂ
22. „OGRADA GUGULANULUI"
23. TERASA „VÎNATORUL"

24. SPITALUL ORĂȘENESC.
25. SPITALUL EPIDEMIC.
26. FARMACIA 19.
27. FARMACIA 20.
28. FARMACIA 21 N.
29. SPITALUL PSIHIATRIC.

30. CATEDRALA ORT. SF. GHEORGHE.
31. BISERICA SF. IOAN; CIMITIRUL
32. RUINELE BISERICII MEDIEVALE; MUZEU.
33. BISERICA ROMANO CATOLICĂ.
34. CIMITIRUL ROMANO CATOLIC.
35. SINAGOGA.
36. CASA DE RUGĂCIUNI BAPTISTĂ.
37. CASA DE RUGĂCIUNI ADVENTISTĂ.
38. CASA DE RUGĂCIUNI PENTICOSTALĂ
39. BANCA NAȚIONALĂ.

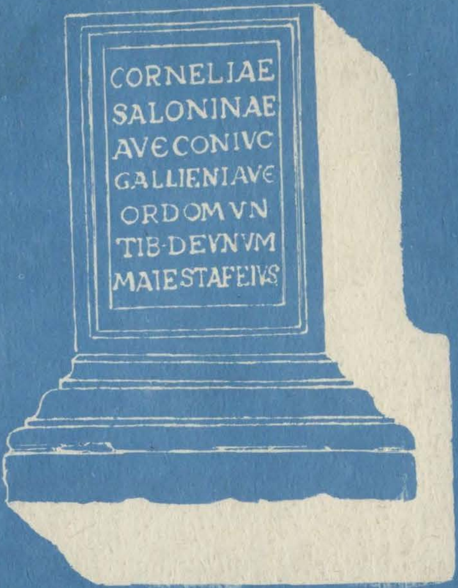
CORNELIAE
SALONINAE
AVG CONIVG
GALLIENI AVG
ORDO MVN
TIB·DEVM NVM
MAIESTAT·EIVS

[redacted]